

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

**ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ - ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ
ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΤΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΦΟΡΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΔΟΥ ΓΛΥΦΑΔΑΣ**

Ανδρονίκη Μυρογιάννη

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του
Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης
στη Δημόσια Οικονομική και Πολιτική

Αιγάλεω, 2022

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

**ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ - ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ
ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΤΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΦΟΡΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΔΟΥ ΓΛΥΦΑΔΑΣ**

Ανδρονίκη Μυρογιάννη, Α.Μ.:19023

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΠΑΗΛΙΑΣ, Καθηγητής, του Πανεπιστημίου
Δυτικής Αττικής, Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής**

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του
Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης
στη Δημόσια Οικονομική και Πολιτική

Αιγάλεω, 2022

University of West Attica
School of Administration, Economic, and Social Sciences
Department of Accounting & Finance
M.Sc. in Public Economics and Policy

**SHADOW ECONOMY AND TAX EVASION - RESEARCH
OF THE PERCEPTIONS OF THE EMPLOYEES
AND TAXPAYERS OF GLYFADA TAX OFFICE**

Androniki Myrogianni, R.N.19023

Supervisor: Theodoros Papaelias, Professor, University of the West Attica, Dept. of Accounting and Finance

Master Thesis submitted to the Department of Accounting & Finance of the University of West Attica in partial fulfillment of the requirements for the degree of M.Sc. in Public Economics and Policy.

Aigaleo, 2022

Τίτλος εργασίας

ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ
ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΤΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΦΟΡΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΔΟΥ ΓΛΥΦΑΔΑΣ

Ανδρονίκη Μυρογιάννη, Α.Μ.:19023

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής

Εγκρίθηκε από την εξεταστική επιτροπή την 15/09/2022

A/α	ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
1)	Θεόδωρος Παπαηλίας	Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής	
2)	Αλίνα Χυζ	Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής	
3)	Βασίλειος Πανάγου	Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής	

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Ανδρονίκη Μυρογιάννη του Παναγιώτη, με αριθμό μητρώου 19023 φοιτήτρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών **Δημόσια Οικονομική & Πολιτική** του **Τμήματος Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής** της **Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών** του **Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής**, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα

Στα παιδιά μου

Κωνσταντίνο και Άγγελο

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ πολύ τον επιβλέποντα καθηγητή μου κύριο Θεόδωρο Παπαηλία, του οποίου η καθοδήγηση και οι συμβουλές ήταν καθοριστικές για την ολοκλήρωση της παρούσας μεταπτυχιακής μου εργασίας.

Επίσης ευχαριστώ θερμά όλους όσους συμμετείχαν στην έρευνα που διεξήχθη, τους πολίτες της χωρικής αρμοδιότητας της Δ.Ο.Υ. Γλυφάδας, αλλά κυρίως τους συναδέλφους εφοριακούς, που παρόλο τον φόρτο εργασίας τους δέχτηκαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο.

Τέλος, Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές του Μεταπτυχιακού Προγράμματος για τις γνώσεις που μου προσέφεραν κατά τη φοίτησή μου.

ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΔΙΑΦΥΓΗ - ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΤΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΦΟΡΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΔΟΥ ΓΛΥΦΑΔΑΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τόσο η φοροδιαφυγή, όσο και η παραοικονομία, αποτελούν δύο κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας και έχουν σημαντικές αρνητικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Ωστόσο, παρατηρείται μία σημαντική έλλειψη μελετών σχετικά με αυτό το ζήτημα που να εξετάζουν τις απόψεις διαφόρων ενδιαφερομένων μερών, όπως και των πολιτών και των εργαζομένων σε δημόσιες οικονομικές υπηρεσίες και μάλιστα να συγκρίνουν τις απόψεις αυτών των διαφορετικών ενδιαφερομένων μερών. Ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των υπαλλήλων και των φορολογουμένων της ΔΟΥ Γλυφάδας σχετικά με το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώθηκε πως υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας και φοροδιαφυγής στην Ελλάδα σε πολύ μεγάλο βαθμό, με σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Το φαινόμενο της παραοικονομίας σχετίζεται με μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας και με φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων, ενώ το φαινόμενο της φοροδιαφυγής σχετίζεται με μεταβολές στην αγορά εργασίας. Η ηλικία και το εκπαιδευτικό επίπεδο διαφοροποιούν εν μέρει τις απόψεις των ερωτηθέντων. Ωστόσο, περαιτέρω έρευνες είναι απαραίτητες.

Λέξεις-κλειδιά: παραοικονομία, φοροδιαφυγή, ΔΟΥ Γλυφάδας

SHADOW ECONOMY AND TAX EVASION - RESEARCH OF THE PERCEPTIONS OF THE EMPLOYEES AND TAXPAYERS OF GLYFADA TAX OFFICE

ABSTRACT

Both tax evasion and the shadow economy are two main features of the Greek economy and society and have significant negative economic and social consequences. However, there is a significant lack of studies on this issue that examine the views of different stakeholders, as well as citizens and public financial staff, and even compare the views of these different stakeholders. The aim of this paper is to investigate the perceptions of employees and taxpayers of the Glyfada Tax Office regarding the phenomenon of informal economy and tax evasion in Greece. Based on the results of the research, it was found that there is an issue of informal economy and tax evasion in Greece to a very large extent, with significant economic and social consequences. The phenomenon of the informal economy is related to reduced social assistance programs and tax burdens of certain groups of taxpayers, while the phenomenon of tax evasion is related to changes in the labor market. Age and educational level partly differ in the views of the respondents. However, further research is needed.

Keywords: informal economy, tax evasion, Glyfada Tax Office

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	ix
ABSTRACT.....	xi
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	xiii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ	
1.1 Εννοιολογικοί προσδιορισμοί.....	3
1.2 Θεωρητική προσέγγιση της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας.....	6
1.3 Αντίκτυπος της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας.....	17
1.4 Προσδιοριστικοί παράγοντες της φοροδιαφυγής.....	20
1.5 Προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας.....	2626
1.6 Μέτρηση φοροδιαφυγής και παραοικονομίας.....	2929
1.7 Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στην Ελλάδα.....	33
1.8 Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	366
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	
2.1 Ερευνητικός στόχος.....	41
2.2 Ερευνητικές υποθέσεις.....	41
2.3 Ερευνητικό εργαλείο.....	411
2.4 Δείγμα της έρευνας.....	422
2.5 Ανάλυση δεδομένων.....	433
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	
3.1 Περιγραφική στατιστική.....	445
3.2 Επαγωγική στατιστική.....	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	
4.1 Συζήτηση αποτελεσμάτων και τελικά συμπεράσματα.....	49
4.2 Προτάσεις πρακτικής εφαρμογής.....	522
4.3 Προτάσεις περαιτέρω έρευνας.....	56
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	87
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	57

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τόσο η φοροδιαφυγή, όσο και η παραοικονομία, αποτελούν δύο κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Εξαιτίας της σημαντικότητας αυτών των δύο συνδεδεμένων φαινομένων, είναι ιδιαίτερα σημαντική η διερεύνηση των απόψεων διαφόρων ενδιαφερομένων μερών σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται αυτά τα φαινόμενα. Όπως αναφέρει ο Schneider (2012), η καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας υπήρξαν σημαντικός στόχος πολιτικής στις χώρες του ΟΟΣΑ κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Για να επιτευχθεί βέβαια ο στόχος αυτός θα πρέπει να υπάρχει γνώση σχετικά με το μέγεθος τόσο της φοροδιαφυγής, όσο και της παραοικονομίας, καθώς και των λόγων για τους οποίους οι άνθρωποι ασχολούνται με αυτές τις συγκεκριμένες δραστηριότητες (Schneider, 2012).

Στη βάση αυτή, στόχος αυτής της έρευνας είναι να μελετηθούν οι απόψεις τόσο των φορολογουμένων, όσο και των εργαζόμενων σε οικονομικές και πιο συγκεκριμένα φορολογικές υπηρεσίες. Ως μελέτη περίπτωσης επιλέχθηκαν φορολογούμενοι επιχειρηματίες και λογιστές καθώς και εργαζόμενοι στη ΔΟΥ Γλυφάδας, εξαιτίας της ευκολίας προσβασιμότητας στο δείγμα.

Το ζήτημα της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στην Ελλάδα υφίσταται σε αρκετά μεγάλο βαθμό και έχει σημαντικές αρνητικές κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις. Τα δύο αυτά φαινόμενα βρίσκονται στο επίκεντρο του δημοσίου διαλόγου και των κυβερνητικών πολιτικών εδώ και δεκαετίες, αλλά παρ' όλα αυτά παραμένουν άλυτα. Επιπλέον, παρατηρείται μία σημαντική έλλειψη μελετών σχετικά με τα παραπάνω φαινόμενα όσον αφορά την εξέταση των απόψεων διαφόρων ενδιαφερομένων μερών, όπως των φορολογούμενων και των εργαζομένων σε δημόσιες οικονομικές υπηρεσίες, καθώς και στη σύγκριση των απόψεων αυτών των διαφορετικών ενδιαφερομένων μερών. Επομένως, η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να καλύψει αυτό το ερευνητικό κενό στα πλαίσια κοινωνικών ομάδων της χώρας μας, καθώς όπως αναφέρθηκε, η χώρα μας χαρακτηρίζεται έντονα από αυτά τα δύο φαινόμενα.

Μέσα από την έρευνα αυτή, επομένως, δίνεται η δυνατότητα προσδιορισμού και στο ελληνικό πλαίσιο τόσο των παραγόντων που οδηγούν στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, όσο και του αντίκτυπου αυτών των δύο φαινομένων στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό θα είναι δυνατή η κατάθεση

προτάσεων πρακτικής εφαρμογής προς την κατεύθυνση της μείωσης των δύο αυτών φαινομένων, αν όχι και στην εξάλειψή τους.

Η παρούσα έρευνα αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο συνιστά τη βιβλιογραφική επισκόπηση, όπου αρχικά προσδιορίζονται εννοιολογικά οι δύο κύριες έννοιες που πραγματεύεται αυτή η εργασία, δηλαδή η φοροδιαφυγή και η παραοικονομία. Στη συνέχεια εξετάζονται οι προσδιοριστικοί παράγοντες αυτών των δύο φαινομένων και ο βαθμός ύπαρξής τους στην Ελλάδα. Το δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζει τη μεθοδολογία της έρευνας, όπου αρχικά αποτυπώνεται ο ερευνητικός στόχος αυτής της μελέτης, έπειτα οι ερευνητικές υποθέσεις και στη συνέχεια η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε και τέλος το δείγμα της έρευνας. Το επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζει τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης. Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο αρχικά συνοψίζει τα κυριότερα συμπεράσματα της έρευνας, έπειτα προσδιορίζει τη θεωρητική και πρακτική συμβολή της έρευνας και τέλος καταθέτει προτάσεις μελλοντικής έρευνας στη βάση των περιορισμών της παρούσας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1.1 Εννοιολογικοί προσδιορισμοί

Η φοροδιαφυγή ορίζεται ως απόκρυψη δήλωσης φορολογητέας δραστηριότητας (είτε μερικώς είτε σε σύνολο) για την αποφυγή καταβολής φόρου και για τον λόγο αυτό αποτελεί μία παράνομη οικονομική δραστηριότητα (Schneider, Kirchler & Maciejovsky, 2001; Vasardani, 2011; Institute of Economic Research, 2014). Σύμφωνα με τον Schneider (2002, όπ. αναφ. στον Χαλόφτη, χ.χ.), η φοροδιαφυγή ορίζεται ως «αδήλωτο εισόδημα από αυτοαπασχόληση, ημερομίσθια, μισθοί και περιουσιακά στοιχεία από αδήλωτη εργασία που σχετίζεται με νόμιμες υπηρεσίες και αγαθά». Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία φοροδιαφυγή «συνιστά κάθε πράξη, που αποσκοπεί στην ολική ή μερική αποφυγή φορολογικής υποχρέωσης κατά παράβαση της φορολογικής νομοθεσίας. Η φοροδιαφυγή έχει διάφορες μορφές με βασικότερες τις εξής: (α) απόκρυψη εισοδημάτων, (β) εμφάνιση υπερβολικών ή εικονικών δαπανών, (γ) μη υποβολή ή ανακριβής υποβολή φορολογικών δηλώσεων, (δ) μη απόδοση ΦΠΑ, και (ε) νόθευση βιβλίων και στοιχείων» (Broumas, 2017).

Από την άλλη πλευρά, η παραοικονομία, ή αλλιώς «άτυπη οικονομία», «υπόγεια οικονομία» ή «σκιώδης οικονομία» αποτελεί μία οικονομική δραστηριότητα που, αν και θα έπρεπε, δεν καταγράφεται στους εθνικούς λογαριασμούς (Vasardami, 2011). Σύμφωνα με τον ευρύ ορισμό της παραοικονομίας, αυτή περιλαμβάνει όλες τις παραγωγικές οικονομικές δραστηριότητες που θα φορολογούνταν γενικά εάν είχαν δηλωθεί στις κρατικές (φορολογικές) αρχές (Schneider 2012). Συγκεκριμένα, το φαινόμενο της παραοικονομίας συνίσταται στο μη δηλωμένο εισόδημα που προέρχεται είτε από την παραγωγή νόμιμων αγαθών και υπηρεσιών, είτε από παράνομες δραστηριότητες. Το μη δηλωθέν εισόδημα από παράνομες δραστηριότητες μπορεί να προέρχεται από νομισματικές συναλλαγές, όπως εμπόριο κλοπιμαίων, διακίνηση ναρκωτικών, πορνεία, λαθρεμπόριο κτλ, είτε από μη νομισματικές συναλλαγές (ανταλλαγή ναρκωτικών ή κλοπιμαίων, παραγωγή ή καλλιέργεια ναρκωτικών για ιδία χρήση, κλοπή για ατομική χρήση κτλ). Περαιτέρω, το μη δηλωθέν εισόδημα από νόμιμες δραστηριότητες μπορεί να προέρχεται από νομισματικές συναλλαγές, όπως η αυτοαπασχόληση, η μη δηλωμένη εργασία εργαζομένων για νόμιμες δραστηριότητες

είτε από μη νομιματικές συναλλαγές (ανταλλαγή σε είδος νόμιμων υπηρεσιών και αγαθών μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας).

Ωστόσο, σύμφωνα με το στενό ορισμό της παραοικονομίας (Schneider 2012), αυτή περιλαμβάνει τη νόμιμη παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, οι οποίες σκοπίμως αποκρύπτονται από τις δημόσιες αρχές για οποιονδήποτε από τους ακόλουθους λόγους: α) για να αποφευχθεί η πληρωμή εισοδήματος, προστιθέμενης αξίας ή άλλων φόρων, β) για να αποφευχθεί η καταβολή εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, γ) για να αποφευχθεί η τήρηση ορισμένων νόμιμων προτύπων της αγοράς εργασίας, όπως οι ελάχιστοι μισθοί, οι μέγιστες ώρες εργασίας, τα πρότυπα ασφαλείας κ.λπ., δ) για την αποφυγή συμμόρφωσης με ορισμένες διοικητικές διαδικασίες, όπως η συμπλήρωση στατιστικών ερωτηματολογίων ή άλλων διοικητικών εντύπων.

Σύμφωνα με τον Schneider (2002, όπ. αναφ. στον Χαλόφτη, χ.χ.), η παραοικονομία ορίζεται ως «μια συνειδητή αντίδραση του πολίτη προς τον ανεπιθύμητο για εκείνον κρατικό και θεσμικό παρεμβατισμό».

Από τον Λώλο (1987, σελ. 7) ορίζεται η παραοικονομία ως «αντικανονικές, μη συμβατικές μορφές οικονομικών σχέσεων, από τις οποίες βέβαια δεν αποκλείονται και οι παράνομες οικονομικές δραστηριότητες». Το φαινόμενο της παραοικονομίας μπορεί να μελετηθεί σε δύο επίπεδα α) σε γενικότερο (μακροοικονομικό) επίπεδο και β) σε μικρο-επίπεδο. Στην πρώτη περίπτωση αναζητείται η ποσοτική εκτίμηση της παράλληλης οικονομικής δραστηριότητας (κυρίως της κρυφής) και διερευνούνται τα προβλήματα που δημιουργούνται στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής και της πολιτικής του κράτους προνοίας. Στη δεύτερη περίπτωση αναζητείται η ερμηνεία του φαινομένου της άτυπης και κρυφής οικονομικής δραστηριότητας και διερευνάται η σχέση του με την δομή και την διαδικασία της παραγωγής και της απασχόλησης (Λώλος, 1987).

Κατά μια άλλη έννοια, η παραοικονομία ή «σκιάδης οικονομία» αναφέρεται στις «μη δηλωθείσες οικονομικές δραστηριότητες», στις «ανεπίσημες οικονομικές δραστηριότητες», που σχετίζονται είτε με εγκληματικές δραστηριότητες, όπως το εμπόριο ναρκωτικών, λαθρεμπόριο όπλων, πορνεία, στοιχηματισμός, τυχερά παιχνίδια και άλλες παράνομες επιχειρήσεις, είτε με κατά τα άλλα νόμιμες δραστηριότητες που πραγματοποιούνται κυρίως σε μετρητά και δεν αναφέρονται σε φορολογικές ή άλλες αρμόδιες αρχές· αυτό το μέρος της παραοικονομίας είναι επίσης γνωστό ως «παράλληλη οικονομία» (Katsios, 2006).

Για να συλλάβει ένα ευρύτερο φάσμα των διαφορετικών στοιχείων της παραοικονομίας, ο OECD (2017) παρέχει τον εξής ορισμό: οι οικονομικές δραστηριότητες, είτε νόμιμες είτε παράνομες, οι οποίες αν και απαιτείται από το νόμο να αναφέρονται πλήρως στη φορολογική διοίκηση, ωστόσο δεν αναφέρονται στις φορολογικές αρχές και συνεπώς απαλλάσσονται από την φορολόγηση, σε αντίθεση με τις δραστηριότητες που αναφέρονται νόμιμα. Αυτός ο ορισμός έχει ορισμένα πλεονεκτήματα καθώς: 1) καθιστά σαφές ότι υπάρχει ένα όριο στις οικονομικές δραστηριότητες που δεν αναφέρονται νόμιμα στις φορολογικές αρχές, σε αντίθεση με εκείνες που υπόκεινται σε φορολόγηση από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, β) αναγνωρίζει ότι τυχόν δραστηριότητα σκιώδους οικονομίας που δεν καταγράφεται μπορεί να ασκείται σε μια νόμιμη επιχείρηση. Για την ελαχιστοποίηση του φαινομένου μη δηλωθέντων δραστηριοτήτων αναπτύσσονται αυτή τη στιγμή διάφορες νέες στρατηγικές, όπως εισαγωγή ηλεκτρονικών ταμειακών μηχανών με προστασία από παραποιήσεις και ταμειακές μηχανές με απευθείας μετάδοση δεδομένων στις φορολογικές αρχές, γ) αναγνωρίζει ότι τμήμα της μη δηλωθείσας δραστηριότητας ενδέχεται να καταγράφεται εκτός της φορολογικής διοίκησης. Για παράδειγμα, μια επιχείρηση μπορεί να έχει αποκτήσει κάποια άδεια λειτουργίας από άλλες δημόσιες αρχές, να έχει αγοράσει αγαθά ή υπηρεσίες από τρίτους αντισυμβαλλόμενους ή να έχει χρησιμοποιήσει τρίτους για να διευκολύνει τις συναλλαγές με τους πελάτες της. Η καταγραφή όλων αυτών των δεδομένων μπορεί να είναι ένα σημαντικό εργαλείο φορολογικής διοίκησης δ) παρ' όλο που μία δραστηριότητα ενδέχεται να μην αναφέρεται στη φορολογική διοίκηση, η δραστηριότητα αυτή θα είναι ορατή στους πελάτες, τους μεσάζοντες ή τους υπαλλήλους. Ως εκ τούτου, στρατηγικές που στοχεύουν σε αυτές τις ομάδες, όπως η επαλήθευση των αγορών από πελάτες ή η ενίσχυση της φορολογικής συμμόρφωσης μέσω της εκπαίδευσης, μπορούν να βοηθήσουν στην μείωση του φαινομένου της παραοικονομίας ε) παρ' όλο που δεν έχουν όλες οι φορολογικές αρχές άμεση ευθύνη για την αντιμετώπιση ευρύτερης παράνομης δραστηριότητας, ενδέχεται να συμμετέχουν στην ανταλλαγή πληροφοριών με άλλα ενδιαφερόμενα μέρη.

Η έκρηξη του ελεύθερου εμπορίου και της οικονομικής ολοκλήρωσης σε όλο τον κόσμο διευκολύνει τις διεθνείς δραστηριότητες της παραοικονομίας και απαιτεί πιο στρατηγικές παγκόσμιες πολιτικές επιβολής του νόμου για την καταπολέμησή τους. Όπως και στην περίπτωση της φοροδιαφυγής, έτσι και στην περίπτωση της παραοικονομίας είναι πολύ δύσκολο να ληφθούν ακριβείς πληροφορίες σχετικά με τις

συγκεκριμένες δραστηριότητες, επειδή τα άτομα που ασχολούνται με αυτές τις δραστηριότητες επιθυμούν να παραμείνουν αγνώστων στοιχείων. Ως εκ τούτου, υπάρχει μικρή μόνο συμφωνία σχετικά με το μέγεθος της παραοικονομίας σε σχέση με τη συνολική οικονομία και τυχόν προσπάθειες μέτρησης των δραστηριοτήτων παραοικονομίας καθίστανται ιδιαίτερα δύσκολες (Katsios, 2006). Ενώ η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή δεν ταυτίζονται, ωστόσο τα δύο φαινόμενα συνδέονται μεταξύ τους, με την έννοια αφενός ότι οι δραστηριότητες στον τομέα της παραοικονομίας στις περισσότερες περιπτώσεις συνεπάγονται την αποφυγή άμεσων ή έμμεσων φόρων και αφετέρου οι παράγοντες που επηρεάζουν τη φοροδιαφυγή σίγουρα επηρεάζουν και την παραοικονομία. Σύμφωνα με τους Allingham και Sandmo, η φορολογική συμμόρφωση εξαρτάται από το αναμενόμενο κόστος και το αναμενόμενο όφελος της μη συμμόρφωσης. Το όφελος της μη φορολογικής συμμόρφωσης προκύπτει από τον ατομικό οριακό φορολογικό συντελεστή και το πραγματικό ατομικό εισόδημα. Στην περίπτωση της παραοικονομίας, ο ατομικός οριακός φορολογικός συντελεστής προκύπτει από τον υπολογισμό της συνολικής οριακής φορολογικής επιβάρυνσης από έμμεσους και άμεσους φόρους, συμπεριλαμβανομένων των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης. Το ατομικό εισόδημα που παράγεται στην παραοικονομία συνήθως κατηγοριοποιείται ως εισόδημα εργασίας και λιγότερο ως εισόδημα κεφαλαίου. Το αναμενόμενο κόστος μη συμμόρφωσης απορρέει από την αποτροπή που επιβάλλει το κράτος. Επομένως, η μη φορολογική συμμόρφωση και η εμπλοκή σε δραστηριότητες παραοικονομίας και φοροδιαφυγής εξαρτώνται από τις ελεγκτικές δραστηριότητες του κράτους που αυξάνουν την πιθανότητα εντοπισμού και τα πρόστιμα που αντιμετωπίζουν τα άτομα όταν συλλαμβάνονται. Η ατομική ηθική διαδραματίζει επίσης ρόλο για αυτή τη μη συμμόρφωση (Schneider, 2012).

1.2 Θεωρητική προσέγγιση της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας

Η Dule (2020) αναφέρει δύο βασικές θεωρίες της φοροδιαφυγής: τη θεωρία προσδοκίας (expectancy theory) και την οικονομική θεωρία της φορολογίας (economic theory of taxation).

Θεωρία προσδοκίας: η συγκεκριμένη θεωρία εισήχθη από τον Victor Vroom σε ένα βιβλίο με τίτλο 'Work Motivation' του 1994. Η θεωρία βασίζεται στις εργασιακές σχέσεις στη διαχείριση ανθρώπινου δυναμικού, όπου οι εργαζόμενοι καταβάλλουν

προσπάθειες για να εργαστούν περιμένοντας ανταμοιβές (για παράδειγμα τους μισθούς, τα μπόνους, τις προαγωγές και τα βραβεία αναγνώρισης). Η θεωρία εφαρμόζεται για να εξηγήσει παράγοντες που επηρεάζουν τη φορολογική συμπεριφορά. Η θεωρία προσδοκίας στο πλαίσιο της φοροδιαφυγής υποστηρίζει ότι οι φορολογούμενοι τείνουν να συμπεριφέρονται ανάλογα με τις προσδοκίες τους για τον αντίκτυπο της πληρωμής φόρων. Εάν οι φορολογούμενοι πιστεύουν ότι οι φόροι επηρεάζουν την κοινωνική οικονομική ανάπτυξη, τείνουν να πληρώνουν φόρους εθελοντικά. Ωστόσο, εάν οι φορολογούμενοι πιστεύουν ότι οι φόροι δεν αλλάζουν τις οικονομικές συνθήκες, τείνουν να αποφεύγουν να πληρώνουν φόρους.

Οικονομική θεωρία της φορολογίας: η συγκεκριμένη θεωρία υποστηρίζει ότι η λειτουργία του φόρου είναι η κατανομή και η εκ νέου αναδιανομή των πόρων, η ανακατανομή του πλούτου και η σταθεροποίηση της οικονομίας. Η λειτουργία αναδιανομής βασίζεται στην αρχή της καθαρής θέσης, η οποία τονίζει ότι οι φορολογούμενοι πρέπει να πληρώνουν ανάλογα με τα επίπεδα εισοδήματός τους. Πρέπει να υπάρχει τόσο οριζόντια όσο και κάθετη ισοτιμία. Η οριζόντια ισοτιμία απαιτεί οι φορολογούμενοι με το ίδιο επίπεδο εισοδήματος να φορολογούνται ίσο ποσό. Η κάθετη ισοτιμία απαιτεί οι φορολογούμενοι που κερδίζουν περισσότερα να φορολογούνται περισσότερο από τους φορολογούμενους που κερδίζουν λιγότερα. Εάν το φορολογικό σύστημα δεν είναι δίκαιο, οι φορολογούμενοι τείνουν να αποφεύγουν να πληρώνουν τους νόμιμα απαιτούμενους φόρους προσπαθώντας να αντισταθμίσουν το εισόδημα που χάθηκε από το άδικο φορολογικό σύστημα. Επιπλέον, εάν οι φορολογούμενοι αντιληφθούν ότι οι φόροι δεν βελτιώνουν την κοινωνική τους ευημερία, τείνουν να φοροδιαφεύγουν.

Ο Alm (2012) επισημαίνει πως υπάρχουν τρεις βασικές ομάδες μοντέλων που μπορούν να εξηγήσουν το φαινόμενο της φοροδιαφυγής: θεωρητικά, εμπειρικά και πειραματικά μοντέλα. Η ανάλυση αυτών έχει ως κάτωθι.

Θεωρητικά μοντέλα

Το μοντέλο χαρτοφυλακίου των Allingham και Sandmo

Το βασικό θεωρητικό μοντέλο που χρησιμοποιείται σε όλες σχεδόν τις έρευνες για τη φορολογική συμμόρφωση ξεκινά με το οικονομικό μοντέλο του εγκλήματος, που εφαρμόστηκε για πρώτη φορά από τους Allingham και Sandmo το 1972. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, ένα ορθολογικό άτομο θεωρεί ότι μεγιστοποιεί την αναμενόμενη χρησιμότητα της φοροδιαφυγής, ζυγίζοντας τα οφέλη της επιτυχούς εξαπάτησης έναντι της προοπτικής ανίχνευσης και τιμωρίας και το άτομο πληρώνει φόρους επειδή φοβάται

τις κυρώσεις εάν δεν αναφέρει όλα τα έσοδα. Αυτή η προσέγγιση "χαρτοφυλακίου" δίνει το εύλογο και παραγωγικό αποτέλεσμα ότι η συμμόρφωση εξαρτάται από τα ποσοστά ελέγχου. Πράγματι, το κεντρικό σημείο αυτής της προσέγγισης είναι ότι ένα άτομο πληρώνει φόρους λόγω αυτού του φόβου ανίχνευσης της φοροδιαφυγής και της τιμωρίας. Αυτή η οικονομική προσέγγιση του εγκλήματος έχει ως αποτέλεσμα ότι η συμμόρφωση εξαρτάται από την επιβολή: το δηλωμένο εισόδημα αυξάνεται με αύξηση είτε στην πιθανότητα ανίχνευσης είτε στο ποσοστό ποινών. Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση καταλήγει επίσης στο συμπέρασμα ότι ένα άτομο πληρώνει φόρους μόνο λόγω των οικονομικών συνεπειών του εντοπισμού και της τιμωρίας. Οι διάφορες επεκτάσεις αυτής της προσέγγισης χαρτοφυλακίου περιπλέκουν σημαντικά τις θεωρητικές αναλύσεις και καθιστούν αδύνατη τη σαφή ανάλυση αποτελεσμάτων. Παρ' όλα αυτά, αυτές οι επεκτάσεις διατηρούν τη βασική προσέγγιση και το κύριο αποτέλεσμα: τα άτομα επικεντρώνονται αποκλειστικά στα οικονομικά κίνητρα και τα άτομα πληρώνουν φόρους μόνο επειδή φοβούνται τον εντοπισμό και την τιμωρία.

Ωστόσο, είναι σαφές σε πολλούς παρατηρητές ότι η συμμόρφωση δεν μπορεί να εξηγηθεί εξ ολοκλήρου από τέτοιες καθαρά οικονομικές εκτιμήσεις, ιδίως εκείνες που προκύπτουν από το επίπεδο επιβολής. Το ποσοστό των ατομικών δηλώσεων φόρου εισοδήματος που υπόκεινται σε ενδελεχή φορολογικό έλεγχο είναι γενικά αρκετά μικρό στις περισσότερες χώρες, σχεδόν πάντα πολύ λιγότερο από το 1% όλων των δηλώσεων. Ομοίως, η ποινή ακόμη και για δόλια φοροδιαφυγή σπάνια υπερβαίνει το ποσό των απλήρωτων φόρων και αυτές οι κυρώσεις επιβάλλονται σπάνια. Μια καθαρά οικονομική ανάλυση υποδηλώνει ότι τα περισσότερα ορθολογικά άτομα πρέπει είτε να υποδηλώνουν υποτιμημένα εισοδήματα που δεν υπόκεινται σε παρακράτηση είτε να προβούν σε υπερεκτίμηση ποσών δαπανών που δεν υπόκεινται σε ανεξάρτητη επαλήθευση, διότι είναι εξαιρετικά απίθανο μια τέτοια απάτη να ανιχνευθεί και να τιμωρηθεί. Ωστόσο, ακόμη και στις λιγότερο συμμορφούμενες χώρες, η φοροδιαφυγή σπάνια ανεβαίνει σε επίπεδα που προβλέπονται από μια καθαρά οικονομική ανάλυση, και στην πραγματικότητα ο αριθμός των ατόμων που πληρώνουν όλους (ή τους περισσότερους) από τους φόρους τους, όλες (ή τις περισσότερες) φορές, είναι μεγάλος, ανεξάρτητα από τα οικονομικά κίνητρα που αντιμετωπίζουν από το καθεστώς επιβολής.

Το μοντέλο χαρτοφυλακίου της ατομικής συμπεριφοράς φορολογικής συμμόρφωσης συνεπάγεται ότι τα ορθολογικά άτομα (ειδικά εκείνα των οποίων τα εισοδήματα δεν υπόκεινται σε πηγές πληροφοριών τρίτων) δεν θα πρέπει να αναφέρουν ουσιαστικά κανένα εισόδημα. Αν και η συμμόρφωση ποικίλλει σημαντικά μεταξύ των χωρών (και

μεταξύ φόρων), η συμμόρφωση αυτή σπάνια αγγίζει το επίπεδο που προβλέπεται από την τυπική οικονομική θεωρία της συμμόρφωσης. Φαίνεται απίθανο, όμως, μόνο οι κυβερνητικές δραστηριότητες επιβολής να μπορούν να εξηγήσουν αυτά τα επίπεδα συμμόρφωσης. Ένα άλλο αρνητικό χαρακτηριστικό της προσέγγισης χαρτοφυλακίου είναι ότι συνήθως προβλέπει ότι η αύξηση του φορολογικού συντελεστή t έχει μια διαφορούμενη και, πιθανότατα, θετική επίδραση στα αναφερόμενα έσοδα. Ένας υψηλότερος φορολογικός συντελεστής αυξάνει την απόδοση στην απάτη, η οποία μειώνει το αναφερόμενο εισόδημα μέσω του φαινομένου υποκατάστασης. Ωστόσο, ένας υψηλότερος φορολογικός συντελεστής έχει επίσης εισοδηματική επίδραση και, εάν το άτομο παρουσιάζει μειωμένη απόλυτη αποστροφή κινδύνου, τότε το χαμηλότερο εισόδημα καθιστά το στοίχημα της αποφυγής λιγότερο ελκυστικό. Στην πραγματικότητα, όταν η ποινή επιβάλλεται με αναλογικό συντελεστή, όπως συμβαίνει συνήθως στις περισσότερες χώρες, η επίδραση υποκατάστασης ενδέχεται να μην υπάρχει. Ως αποτέλεσμα, ένας υψηλότερος φορολογικός συντελεστής θα αυξήσει το αναφερόμενο εισόδημα μέσω της επίδρασης του εισοδήματος. Αυτή η πρόβλεψη συχνά έρχεται σε αντίθεση με τα πραγματικά στοιχεία. Τέλος, αν και το μοντέλο των Allingham και Sandmo είναι απλό, πολλοί δυνητικά σχετικοί παράγοντες παραλείπονται. Αυτοί οι περιορισμοί οδήγησαν διάφορους ερευνητές να επεκτείνουν το βασικό μοντέλο, σε αναζήτηση άλλων παραγόντων που μπορεί να εξηγήσουν καλύτερα γιατί τα άτομα επιλέγουν να συμμορφωθούν φορολογικά. Ορισμένες από αυτές τις επεκτάσεις αναφέρονται αμέσως παρακάτω.

Επεκτάσεις του μοντέλου χαρτοφυλακίου

Πολλές από τις θεωρητικές επεκτάσεις έχουν συμβεί στο πλαίσιο της βασικής προσέγγισης της οικονομίας του εγκλήματος, διατηρώντας έτσι την εξάρτηση από την αναμενόμενη θεωρία χρησιμότητας. Αυτές οι επεκτάσεις περιλαμβάνουν: α) επέκταση ατομικών επιλογών (π.χ. επαγγελματική επιλογή προσφοράς εργασίας, τομεακή επιλογή, στρατηγικές αποφυγής), β) εισαγωγή εναλλακτικών λειτουργιών ποινής, φορολογίας και παρακράτησης φόρου, γ) ενσωμάτωση πολυπλοκότητας και αβεβαιότητας σχετικά με τις σχετικές δημοσιονομικές παραμέτρους, δ) αναγνώριση της παροχής κρατικών υπηρεσιών δίνοντας στα άτομα θετικές ανταμοιβές για την ειλικρίνειά τους. Αυτές οι επεκτάσεις προσθέτουν τον απαραίτητο ρεαλισμό στο βασικό μοντέλο. Ωστόσο, περιπλέκουν επίσης σημαντικά τη συγκριτική στατική της επιλογής συμμόρφωσης. Ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση, οι συγκεκριμένες επεκτάσεις

θεωρούν την επιβολή ως τον κύριο παράγοντα που παρακινεί τη φορολογική συμμόρφωση.

Επίσης, έγινε επέκταση του βασικού μοντέλου χαρτοφυλακίου με την εισαγωγή ορισμένων πτυχών συμπεριφοράς που λαμβάνονται υπόψη από άλλες κοινωνικές επιστήμες. Αυτό οδηγεί τη συζήτηση στο πλαίσιο της «συμπεριφορικής οικονομίας», που ορίζεται ευρέως ως μια προσέγγιση που χρησιμοποιεί μεθόδους και στοιχεία από άλλες κοινωνικές επιστήμες (ειδικά ψυχολογία) για τον εμπλουτισμό της ανάλυσης της ατομικής και ομαδικής λήψης αποφάσεων.

Το βασικό κίνητρο για την εισαγωγή οικονομικών συμπεριφορών είναι η δυσαρέσκεια για την τυπική οικονομική προσέγγιση για την ανάλυση της ατομικής συμπεριφοράς. Υπάρχουν πλέον πολλά στοιχεία ότι, σε αντίθεση με τη συνήθη νεοκλασική προσέγγιση των επιλογών των καταναλωτών, τα άτομα αντιμετωπίζουν περιορισμούς στην ικανότητά τους να υπολογίζουν το πραγματικό κόστος των ενεργειών τους. Επίσης, μπορεί να παρερμηνεύουν ή να μην αντιλαμβάνονται καθόλου το πραγματικό κόστος των ενεργειών, μπορεί να αντιμετωπίζουν όρια στον «αυτοέλεγχο» τους, μπορεί να επηρεάζονται από το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνονται οι αποφάσεις (που σημαίνει ότι κινούνται όχι μόνο από το συμφέρον, αλλά και από τις ομαδικές έννοιες όπως οι κοινωνικές νόρμες, τα κοινωνικά έθιμα, η δικαιοσύνη, η εμπιστοσύνη, η αμοιβαιότητα, το φορολογικό ηθικό, ακόμη και ο πατριωτισμός, καθώς και από τις ατομικές έννοιες ενοχής, ντροπής, ηθικής, αλτρουισμού).

Ένα σκέλος της συμπεριφορικής οικονομίας ασχολείται κυρίως με την ατομική συμπεριφορά και εφαρμόζει διάφορες πτυχές της «αναμενόμενης θεωρίας χρησιμότητας» σε αυτές τις επιμέρους επιλογές. Ένας παράγοντας που προκύπτει από αυτές τις προσπάθειες είναι ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται τις όποιες πιθανότητες. Υπάρχουν στοιχεία ότι τα άτομα υπερεκτιμούν τις χαμηλές πιθανότητες που αντιμετωπίζουν στη φορολογική συμμόρφωση: δηλαδή, ακόμη και όταν είναι πλήρως ενημερωμένα, τα άτομα ενεργούν συστηματικά σαν η πιθανότητα ελέγχου που αντιμετωπίζουν να είναι πολύ υψηλότερη από το πραγματικό της επίπεδο. Ως εκ τούτου, η υπερβολική στάθμιση των πιθανοτήτων μπορεί να δώσει μια πρόσθετη εξήγηση για τη φορολογική συμμόρφωση. Εάν ένας φορολογούμενος αποδίδει μεγαλύτερη υποκειμενική βαρύτητα στην πιθανότητα ενός ελέγχου από ότι υπονοείται από το αντικειμενικό του επίπεδο, τότε η συμμόρφωση θα είναι μεγαλύτερη από το

επίπεδο που προβλέπεται από την τυπική προσέγγιση χαρτοφυλακίου. Γενικότερα, τα άτομα μπορούν να ενεργούν βάσει «υποκειμενικών πιθανοτήτων».

Ένας άλλος παράγοντας είναι ότι πολλά άτομα προσαρμόζονται σε ένα αμετάβλητο περιβάλλον και αντιλαμβάνονται ορισμένα ερεθίσματα σε σχέση με αυτό το περιβάλλον. Πολλά άτομα αντιδρούν πολύ διαφορετικά στα κέρδη παρά στις απώλειες. Ως εκ τούτου, τα άτομα μπορούν να ενεργούν με βάση μια "συνάρτηση αξίας" (και όχι με βάση τη λειτουργία χρησιμότητας που υπάρχουν σε οικονομικά μοντέλα). Η συνάρτηση αξίας εξαρτάται από τις μεταβολές του εισοδήματος από κάποιο «σημείο αναφοράς» και όχι από το ίδιο το επίπεδο εισοδήματος. Θεωρείται επίσης ότι είναι πιο απότομη για ζημιές παρά για κέρδη επειδή ένα άτομο αποστρέφεται μια απώλεια εισοδήματος πολύ περισσότερο από ένα ίσο κέρδος.

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα αυτών των μη αναμενόμενων θεωριών χρησιμότητας, συμπεριλαμβανομένων (αλλά όχι περιοριστικών): θεωρία προοπτικών, θεωρία αναμενόμενης χρησιμότητας, αποτροπή κινδύνου πρώτης τάξης και δεύτερης τάξης, θεωρία λύπης, ασαφής θεωρία. Σε σχέση με την αναμενόμενη θεωρία χρησιμότητας, αυτά τα μοντέλα μεταβάλουν την «πιθανότητα» που αντιλαμβάνεται ένα άτομο και την «αντικειμενική λειτουργία» που επιδιώκει. Με αυτόν τον τρόπο, περιπλέκουν σημαντικά την ανάλυση της μεμονωμένης απόφασης, αλλά μπορούν επίσης να δημιουργήσουν προβλεπόμενα επίπεδα συμμόρφωσης που προσεγγίζουν καλύτερα τα παρατηρούμενα επίπεδα.

Ένα δεύτερο σκέλος των συμπεριφορικών οικονομικών εστιάζει περισσότερο στην ομαδική συμπεριφορά, η οποία κατατάσσεται εντός του πλαισίου της «θεωρίας των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων», όπως ο «κοινωνικός κανόνας» φορολογικής συμμόρφωσης. Αν και είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια, ένας κοινωνικός κανόνας μπορεί να διακριθεί από το χαρακτηριστικό ότι είναι προσανατολισμένος στη διαδικασία, σε αντίθεση με τον προσανατολισμό προς το αποτέλεσμα της ατομικής ορθολογικότητας. Συνεπώς, ένας κοινωνικός κανόνας αντιπροσωπεύει ένα μοτίβο συμπεριφοράς που κρίνεται με παρόμοιο τρόπο από άλλους και επομένως διατηρείται εν μέρει από την κοινωνική έγκριση ή αντίθετα αποδοκιμασία. Κατά συνέπεια, εάν άλλα άτομα συμπεριφέρονται σύμφωνα με κάποιον κοινωνικά αποδεκτό τρόπο συμπεριφοράς, τότε το άτομο θα συμπεριφερθεί με παρόμοιο τρόπο. Η παρουσία ενός κοινωνικού κανόνα είναι επίσης σύμφωνη με μια σειρά προσεγγίσεων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που βασίζονται σε κοινωνικά έθιμα, στη φορολογική ηθική, σε εκκλήσεις στον πατριωτισμό, στη συνείδηση, στα αισθήματα αλtruισμού,

ηθικής, ενοχής και αποξένωσης. Αυτός ο παράγοντας υποδηλώνει ότι ένα άτομο θα συμμορφώνεται εφόσον πιστεύει ότι η συμμόρφωση είναι ο κοινωνικός κανόνας (όπως ορίζεται). Αντίθετα, εάν η μη συμμόρφωση γίνει διάχυτη, τότε ο κοινωνικός κανόνας της συμμόρφωσης εξαφανίζεται. Σε γενικές γραμμές, αυτός ο τελευταίος παράγοντας υποδηλώνει ότι η φύση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων επηρεάζει την απόφαση συμμόρφωσης των ατόμων.

Εμπειρικές μέθοδοι

Η εμπειρική ανάλυση της φοροδιαφυγής απαιτεί κάποιο μέτρο μη συμμόρφωσης. Ωστόσο, τέτοια μέτρα είναι δύσκολο να βρεθούν και να αποτελέσουν αντικείμενο έντονης κριτικής. Παρ' όλα αυτά, αυτοί οι περιορισμοί δεν εμπόδισαν τους ερευνητές να προσπαθήσουν να εκτιμήσουν τους καθοριστικούς παράγοντες της φοροδιαφυγής, ανεξάρτητα από την πηγή των δεδομένων. Για παράδειγμα, τα περισσότερα εμπειρικά στοιχεία έχουν διαπιστώσει ότι ένας υψηλότερος φορολογικός συντελεστής οδηγεί γενικά σε λιγότερη συμμόρφωση. Διάφορες εμπειρικές μελέτες έχουν επίσης διαπιστώσει ένα σημαντικό, αν και μειωτικό, αποτρεπτικό αποτέλεσμα των υψηλότερων ποσοστών ελέγχου. Ωστόσο, η αύξηση της συμμόρφωσης φαίνεται να είναι μη γραμμική, γεγονός που υποδηλώνει ότι υπάρχουν όρια στο πόσο η κυβέρνηση μπορεί να αυξήσει τη συμμόρφωση αυξάνοντας την πιθανότητα ανίχνευσης. Οι έλεγχοι φαίνεται επίσης να έχουν «επίδραση διασποράς» ή αύξηση της συμμόρφωσης ανεξάρτητα από τα έσοδα που δημιουργούνται απευθείας από τους ίδιους τους ελέγχους και τις κυρώσεις. Υπάρχουν ακόμα στοιχεία ότι μια φορολογική αμνηστία δημιουργεί σχετικά μικρά ποσά πρόσθετων φορολογικών εσόδων και φαίνεται να έχει σχετικά μικρές επιπτώσεις στη συμμόρφωση των ατόμων. Ομοίως, υπάρχουν ενδείξεις ότι τα ποσοστά ελέγχου είναι ενδογενή, ότι υπάρχουν έσοδα από τη στρατηγική επιλογή ελέγχου και ότι η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ κυβερνήσεων θα μπορούσε να αυξήσει τη φορολογική συμμόρφωση.

Αυτό που θα πρέπει να τονιστεί είναι πως τα στοιχεία αυτά από τις εμπειρικές μελέτες θα πρέπει να προσεγγίζονται με προσοχή. Η κύρια δυσκολία σε όλες τις εμπειρικές εργασίες είναι η απουσία αξιόπιστων πληροφοριών για τη μεμονωμένη συμπεριφορά αναφοράς των εισοδημάτων. Όμως, αυτή η πληροφορία είναι δύσκολο να βρεθεί για οποιαδήποτε χώρα.

Πειραματικά μοντέλα

Τα θεωρητικά μοντέλα δεν είναι σε θέση να ενσωματώσουν πλήρως και κατάλληλα πολλούς παράγοντες που κρίνονται σχετικοί με την ατομική απόφαση φορολογικής

συμμόρφωσης. Μόνο στα απλούστερα μοντέλα μπορούν να προκύψουν σαφή αναλυτικά αποτελέσματα σχετικά με τον αντίκτυπο συμμόρφωσης των βασικών παραμέτρων πολιτικής. όταν εισάγονται πιο πολύπλοκες διαστάσεις της ατομικής συμπεριφοράς (συμπεριλαμβανομένων των επεκτάσεων της συμπεριφορικής οικονομικής), τα θεωρητικά αποτελέσματα γενικά γίνονται περίπλοκα. Οι εμπειρικές μελέτες φορολογικής συμμόρφωσης χαρακτηρίζονται από την απουσία αξιόπιστων πληροφοριών για μεμονωμένες αποφάσεις συμμόρφωσης και είναι δύσκολο να ελεγχθούν οικονομετρικά οι πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση φορολογικής συμμόρφωσης.

Αντίθετα, οι εργαστηριακές μέθοδοι επιτρέπουν την εισαγωγή πολλών παραγόντων που προτείνονται από τη θεωρία σε πειραματικά περιβάλλοντα. Επίσης, τα πειράματα παράγουν ακριβή δεδομένα για μεμονωμένες αποφάσεις συμμόρφωσης, τα οποία επιτρέπουν την οικονομετρική εκτίμηση των επιμέρους απαντήσεων με τρόπους που δεν είναι δυνατοί με τα δεδομένα πεδίου. Για παράδειγμα, τα ποσοστά κυρώσεων δεν ποικίλλουν εξωγενώς μεταξύ των ατόμων, και έτσι δεν είναι δυνατό να εκτιμηθούν αξιόπιστα οι μεμονωμένες απαντήσεις στις αλλαγές στα ποσοστά ποινής. Έχει επίσης αποδειχθεί δύσκολο να δημιουργηθεί ανεξάρτητη διακύμανση στα ποσοστά ελέγχου μεταξύ ατόμων σε φυσικά περιβάλλοντα. Στην εξέταση με δεδομένα πεδίου, ο αντίκτυπος άλλων παραγόντων που συχνά θεωρούνται σημαντικοί στις αποφάσεις συμμόρφωσης (π.χ. παροχή δημόσιου αγαθού, κανόνες επιλογής ελέγχου, κοινωνικές διαδικασίες και θεσμοί) είναι ακόμη πιο προβληματικός. Πράγματι, οι εργαστηριακές μέθοδοι έχουν εξετάσει ένα ευρύ φάσμα παραγόντων στην απόφαση φορολογικής συμμόρφωσης, παράγοντες που δεν έχουν αποδειχθεί επιδεδεκτικοί είτε σε θεωρητικές αναλύσεις, είτε σε εμπειρικές αναλύσεις με δεδομένα πεδίου. Υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί των πειραματικών μεθόδων, αλλά δεδομένων των αδυναμιών άλλων μεθοδολογιών, υπάρχουν ορισμένοι επιτακτικοί λόγοι για τη χρήση πειραμάτων.

Ο βασικός σχεδιασμός των περισσότερων πειραμάτων συμμόρφωσης είναι παρόμοιος. Σε πείραμα σε ελεγχόμενο εργαστήριο κάθε ερευνητικό υποκείμενο λαμβάνει (ή κερδίζει) εισόδημα και πρέπει να αποφασίσει πόσα έσοδα θα αναφέρει. Οι φόροι καταβάλλονται με κάποιο συντελεστή για όλα τα αναφερόμενα, αλλά όχι για υποτιθέμενα, έσοδα. Ωστόσο, η υποβολή αναφορών ανακαλύπτεται με κάποια πιθανότητα και ένα υποκείμενο που ελέγχεται πρέπει στη συνέχεια να πληρώσει πρόστιμο για απλήρωτους φόρους. Αυτή η διαδικασία επαναλαμβάνεται για έναν δεδομένο αριθμό γύρων. Με την ολοκλήρωση του πειράματος, κάθε άτομο πληρώνεται

με ένα ποσό που εξαρτάται από την απόδοσή του κατά τη διάρκεια του πειράματος. Σε αυτό το μικροοικονομικό σύστημα, μπορούν να εισαχθούν διάφορες αλλαγές πολιτικής, όπως αλλαγές στους κανόνες ελέγχου, στους συντελεστές κυρώσεων, στους φορολογικούς συντελεστές, ή στην παροχή δημόσιων αγαθών.

Για παράδειγμα, οι περισσότερες (αλλά όχι όλες) πειραματικές μελέτες διαπίστωσαν ότι ένας υψηλότερος φορολογικός συντελεστής οδηγεί σε λιγότερη συμμόρφωση. Ένα πιο συνεπές αποτέλεσμα σε όλες τις μελέτες είναι ότι ένα υψηλότερο ποσοστό ελέγχου οδηγεί σε μεγαλύτερη συμμόρφωση. Αυτός ο αντίκτυπος φαίνεται να είναι μικρός και μη γραμμικός, έτσι ώστε το αποτρεπτικό αποτέλεσμα ενός υψηλότερου ποσοστού ελέγχου τελικά να μειώνεται. Υπάρχουν επίσης πειστικές ενδείξεις ότι πολλά άτομα φαίνεται να υπερεκτιμούν σημαντικά την πιθανότητα ενός ελέγχου, έτσι ώστε να υπάρχει πολύ μεγαλύτερη συμμόρφωση από ότι προβλέπεται από την αναμενόμενη θεωρία χρησιμότητας, ένα αποτέλεσμα που είναι σχεδόν καθολικό σε όλα τα πειραματικά σχέδια. Οι περισσότερες μελέτες έχουν διαπιστώσει ότι η συμμόρφωση αυξάνεται - αλλά ελάχιστα - με την αύξηση του προστίμου στους απλήρωτους φόρους και ότι η δημοσιοποίηση της μη συμμόρφωσης λειτουργεί ως πρόσθετος μηχανισμός κυρώσεων. Διαπιστώθηκε ότι η παρουσία ενός δημοσίου αγαθού που χρηματοδοτείται από εθελοντικές φορολογικές πληρωμές αυξάνει τη φορολογική συμμόρφωση με μη γραμμικό τρόπο. Όπως και οι ομαδικές ανταμοιβές, οι ατομικές ανταμοιβές (π.χ. επιλεξιμότητα για λαχειοφόρο αγορά) έχουν αποδειχθεί ότι παρέχουν σημαντική θετική ώθηση για μεγαλύτερη φορολογική συμμόρφωση.

Μια κοινή κριτική για τις πειραματικές μεθόδους είναι ότι δεν είναι αντιπροσωπευτικά των φορολογουμένων. Επίσης, η εθελοντική συμμετοχή των ατόμων ενδέχεται να εισάγει μία προκατάληψη, ενώ παράλληλα οι συνθήκες στο εργαστήριο ενδέχεται πολλές φορές να μην ελέγχονται. Για παράδειγμα, το εργαστηριακό περιβάλλον δεν μπορεί να αποτυπώσει ένα συμβάν όπως η φυλάκιση λόγω φοροδιαφυγής και δεν μπορεί να συλλάβει το κοινωνικό στίγμα που σύμφωνα με ορισμένες έρευνες είναι ένας σημαντικός παράγοντας στην αναφορά των φορολογουμένων. Επομένως, υπάρχουν προβληματισμοί σχετικά με την «εξωτερική εγκυρότητα» των πειραματικών μελετών φορολογικής συμμόρφωσης. Ως εκ τούτου, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο τα αποτελέσματα στο εργαστήριο ισχύουν ευρύτερα για τον «φυσικό κόσμο». Είναι επίσης πιθανό τα άτομα να τροποποιήσουν τη συμπεριφορά τους απλώς και μόνο επειδή γνωρίζουν ότι συμμετέχουν σε ένα πείραμα.

Η βιβλιογραφία για τη φοροδιαφυγή έχει επεκταθεί από το άρθρο των Allingham και Sandmo. Ένα μέρος της βιβλιογραφίας έχει προσανατολιστεί προς τη μελέτη του πώς η φοροδιαφυγή επηρεάζει την ευημερία και τη βέλτιστη φορολογία. Στη βάση αυτή, ο D' Souza (2016) εστιάζει στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, εξετάζοντας πώς οι ατελείς κεφαλαιαγορές και η φύση του κράτους ως προς τα συμφέροντα που προωθεί επιδρούν στη συμπεριφορά φοροδιαφυγής.

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό μιας αναπτυσσόμενης χώρας είναι ότι το σύστημα χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης είναι σχετικά ανεπτυγμένο. Υπάρχει απουσία χρηματοπιστωτικών διαμεσολαβητών για τον έλεγχο δυνητικών δανειοληπτών, για τη διαφοροποίηση των καλών από τους κακούς κινδύνους και για τη συγκέντρωση και τη διασπορά των κινδύνων. Η αβεβαιότητα σχετικά με το προφίλ του δανειολήπτη, τη χρήση του δανείου, είναι ένα εγγενές στοιχείο τέτοιων αγορών πίστωσης. Αυτοί οι δανειστές οδηγούν στην εισαγωγή απαιτήσεων για εξασφάλιση ή στην προσθήκη χρεωστικού κόστους στα επιτόκια των δανείων τους. Μια σημαντική συνέπεια αυτού είναι ότι τα άτομα δεν έχουν ίση πρόσβαση στις πιστωτικές αγορές και για να συμμετάσχουν σε τέτοιες αγορές πρέπει να έχουν ένα ορισμένο επίπεδο εισοδήματος ή περιουσιακών στοιχείων που παρέχουν την εξασφάλιση που επιτρέπει την είσοδο στην πιστωτική αγορά. Επίσης, καθώς οι πληροφορίες σχετικά με επενδύσεις υψηλής απόδοσης δεν είναι πάντοτε επαρκείς, το κόστος προσδιορισμού και συναλλαγής σε τέτοιες επενδύσεις είναι συνήθως μεγάλο και εμποδίζει την είσοδο σε όσους έχουν μικρότερα επίπεδα εισοδήματος. Έτσι, λόγω της έλλειψης απαιτούμενων εξασφαλίσεων και λόγω κόστους επενδύσεων και συναλλαγών, ορισμένα άτομα δεν έχουν πρόσβαση στις αγορές και έτσι θα καταφύγουν στη φοροδιαφυγή για να ξεπεράσουν αυτούς τους περιορισμούς που επιβάλλονται από τις ατελείς κεφαλαιαγορές στις αναπτυσσόμενες χώρες. Αυτή η αιτία φοροδιαφυγής έρχεται σε αντίθεση με την τυπική βιβλιογραφία όπου οι φορολογούμενοι επιθυμούν να αποφύγουν εντελώς τη φορολογία και ο μόνος λόγος που μπορεί να μην το κάνουν είναι ότι υπάρχει μη μηδενική πιθανότητα να συλληφθούν. Επίσης, η τυπική βιβλιογραφία υποθέτει ότι το εισόδημα που φοροδιαφεύγει αποτελεί δαπάνη κατανάλωσης. Στη βάση αυτή, ο D' Souza (2016) προτείνει τη διαφυγή εισοδήματος σε αναπτυσσόμενη χώρα με τη μορφή επενδύσεων. Μεγάλο μέρος του φοροδιαφυγής εισοδήματος σε μια αναπτυσσόμενη χώρα δαπανάται σε καταναλωτικά αγαθά που έχουν περισσότερο χαρακτήρα επενδύσεων παρά πραγματική κατανάλωση: χρυσό και άλλα πολύτιμα μέταλλα, αγορές γης και ακινήτων.

Τα εισοδήματα που φοροδιαφεύγουν δημιουργούν περαιτέρω επενδυτικές δυνατότητες σε μια ατελή κεφαλαιαγορά.

Σύμφωνα με τον Sandmo (2004), το μοντέλο των Allingham και Sandmo εξετάζει την απόφαση φοροδιαφυγής μεμονωμένα, ανεξάρτητα από άλλους τύπους οικονομικών επιλογών. Αυτό μπορεί να είναι ένα πλεονέκτημα επειδή οδηγεί σε σαφείς και εύλογα σαφείς υποθέσεις, αλλά ταυτόχρονα φαίνεται μη ρεαλιστικό (Sandmo, 2004). Είναι παράλογο να πιστέψει κάποιος ότι ο φορολογούμενος δεν έχει σκεφτεί τη δυνατότητα φοροδιαφυγής. Είναι πιθανό ότι το έχει σκεφτεί και μάλιστα πριν λάβει αποφάσεις σχετικά με την κατανομή των ωρών εργασίας και αναψυχής του ή για τη σύνθεση του επενδυτικού χαρτοφυλακίου του. Είναι ιδιαίτερα η σύνδεση μεταξύ φοροδιαφυγής και προσφοράς εργασίας που έχει αποτελέσει τομέα ενδιαφέροντος των οικονομολόγων, δηλαδή την «μαύρη εργασία» και την παραοικονομία. Αν συνδεθεί το ποσό της φοροδιαφυγής με τα κέρδη από τη μαύρη αγορά, δεν μπορεί να υποστηριχθεί πλέον η υπόθεση του μοντέλου των Allingham και Sandmo σχετικά με την επιλογή φορολογικής συμμόρφωσης ή μη. Αντίθετα, τέτοιες αποφάσεις σχετίζονται στενά με τις επιλογές της αγοράς εργασίας, έτσι ώστε η απόφαση φοροδιαφυγής να μελετηθεί στο πλαίσιο ενός μοντέλου προσφοράς εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, μία επέκταση του μοντέλου αναφέρεται στη σχέση εργασίας-αναψυχής (Sandmo, 2004). Πιο αναλυτικά, η μείωση των ωρών στην αγορά εργασίας πρέπει να συνοδεύεται από αυξημένες ώρες είτε στην εργασία της μαύρης αγοράς, είτε στον ελεύθερο χρόνο, αλλά το μοντέλο δεν μπορεί να προβλέψει πώς οι αυξημένες ώρες θα μοιραστούν μεταξύ των δύο τύπων δραστηριοτήτων. Οι επιπτώσεις του οριακού φορολογικού συντελεστή στη διαφυγή και τη δραστηριότητα της μαύρης αγοράς παραμένουν απροσδιόριστες με την έννοια ότι δεν προκύπτει σαφής εμπειρική υπόθεση από το θεωρητικό μοντέλο (Sandmo, 2004).

Ο Joaquín López (2017) εξετάζει τη θεωρία της φοροδιαφυγής στην περίπτωση των αναπτυσσόμενων χωρών χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα το Μεξικό. Ο συγγραφέας επισημαίνει πως οι άτυπες επιχειρήσεις αποφεύγουν την καταβολή φόρων παραμένοντας μικρές, ενώ οι μεγαλύτερες, επίσημες εταιρείες μπορούν να εμπλακούν σε δαπανηρή φοροδιαφυγή. Ως εκ τούτου, σε συνθήκες ισορροπίας, τα φορολογικά έσοδα βασίζονται σε μεσαίες επιχειρήσεις, οι οποίες είναι λιγιστές. Από την έρευνα διαπιστώνεται ότι η μείωση των επιστροφών στη φοροδιαφυγή από επίσημες εταιρείες αυξάνει τα φορολογικά έσοδα έως και 68%. Ωστόσο, οι οικονομίες όπου αυτές οι αποδόσεις είναι πολύ υψηλές αντιμετωπίζουν ένα συμβιβασμό μεταξύ είσπραξης φόρου και συνολικής αποδοτικότητας, καθώς η καταστολή των επιχειρήσεων που

φοροδιαφεύγουν ωθεί ορισμένες επιχειρήσεις σε μία ανεπίσημη κατάσταση, δηλαδή σε φοροδιαφυγή. Τέλος, καθώς αναπτύσσεται η οικονομία, ο άτυπος τομέας συρρικνώνεται, ενώ ο τομέας της φοροδιαφυγής διευρύνεται, περιορίζοντας έτσι την πιθανή εισπραξη φόρων από μέρους του κράτους. Εάν η χαμηλότερη άτυπη κατάσταση είναι ένα υποπροϊόν της ανάπτυξης και όχι το αντίστροφο, μια σταθερή φορολογική βάση μπορεί να επιτευχθεί από τις φορολογικές αρχές αποτελεσματικά εστιάζοντας στην τυπική φοροδιαφυγή.

1.3 Αντίκτυπος της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας

Η φοροδιαφυγή έχει σημαντικό αρνητικό αντίκτυπο τόσο σε επίπεδο οικονομίας, όσο και κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, η φοροδιαφυγή οδηγεί σε μείωση των φορολογικών εσόδων, που με τη σειρά της μπορεί να οδηγήσει σε μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων σε μία κοινωνία (Alm, 2014). Ως αποτέλεσμα, μπορεί να παρουσιαστούν κοινωνικές ανισότητες, μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα, μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών, μεταβολές στην αγορά εργασίας σε επίπεδο ζήτησης και προσφοράς, καθώς και στην κατανάλωση και αποταμίευση (Vasardani, 2011). Επιπλέον, σημαντικός είναι και ο αντίκτυπος της φοροδιαφυγής στην ισορροπία των τιμών στην αγορά. Αυτό σημαίνει πως τόσο τα φυσικά, όσο και τα νομικά πρόσωπα αντιδρούν στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής και των επιπτώσεων που έχει στην οικονομία συνολικά, με αποτέλεσμα να προσαρμόζονται ανάλογα οι τιμές των πρώτων υλών, καθώς και των τελικών προϊόντων και υπηρεσιών (Alm, 2014).

Οι Garcia και Picos (2019) παρουσιάζουν τον δημοσιονομικό και διανεμητικό αντίκτυπο της φοροδιαφυγής εισοδήματος από τους αυτοαπασχολούμενους χρησιμοποιώντας μια ανάλυση δύο βημάτων. Σε ένα πρώτο βήμα, η έκταση της φοροδιαφυγής εισοδήματος μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων εκτιμήθηκε για δεκατέσσερις ευρωπαϊκές χώρες χρησιμοποιώντας δεδομένα από την έρευνα Έρευνα Προϋπολογισμού Νοικοκυριών της Eurostat (EHBS) το 2010. Η προσέγγιση Pissarides Weber που χρησιμοποιήθηκε βασίζεται στην ιδέα ότι τα νοικοκυριά τείνουν να αναφέρουν με ακρίβεια την κατανάλωσή τους σε έρευνες, ενώ ορισμένα μπορεί να υποδηλώνουν τα εισοδήματά τους, όπως κάνουν για φορολογικούς σκοπούς. Δεδομένου ότι υπάρχει μια ισχυρή σχέση μεταξύ της κατανάλωσης και του πραγματικού (μόνιμου) εισοδήματος, αν υποθεθεί ότι μια παρόμοια τάση κατανάλωσης από το πραγματικό εισόδημα σε όλα τα νοικοκυριά καθιστά δυνατή την εκτίμηση της

έκτασης του εισοδήματος που δεν αναφέρεται. Οι μισθωτοί θεωρούνται ότι αναφέρουν το εισόδημα με ακρίβεια, επομένως το εισόδημα που δε δηλώνεται σε σύγκριση με άλλους τύπους νοικοκυριών (αυτοαπασχολούμενων) μπορεί να εκτιμηθεί σε σχετικούς όρους σε σύγκριση με τους μισθωτούς. Παρόλο που το EHBS είναι εναρμονισμένο σε 25 χώρες της ΕΕ, ορισμένες σχετικές πληροφορίες (π.χ. συνολικό εισόδημα, κύρια πηγή εισοδήματος, επίπεδο εκπαίδευσης) απουσιάζουν για ορισμένες χώρες, καθιστώντας τις εκτιμήσεις του μη δηλωθέντος εισοδήματος από τους αυτοαπασχολούμενους εφικτές μόνο για 14 χώρες (Βουλγαρία, Κροατία, Κύπρος, Τσεχία, Εσθονία, Ελλάδα, Ουγγαρία, Ιρλανδία, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία και Ισπανία).

Σε ένα δεύτερο βήμα, ενσωματώθηκαν οι συγκεκριμένες εκτιμήσεις ανά χώρα που ελήφθησαν στο πρώτο βήμα στο μοντέλο φορολογικού οφέλους EUROMOD. Αυτό σημαίνει ότι όλοι οι αυτοαπασχολούμενοι σε μια δεδομένη χώρα θεωρείται ότι κρύβουν εισόδημα στην ίδια αναλογία, ανεξάρτητα από το επίπεδο εισοδήματος ή τα μη εισοδηματικά χαρακτηριστικά τους. Επιπλέον, δεδομένου ότι τα δεδομένα του EUROMOD προέρχονται από τις ευρωπαϊκές στατιστικές για το εισόδημα και τις συνθήκες διαβίωσης (EU-SILC 2016), η χρήση των εκτιμήσεων συνεπάγεται ότι η υποβολή αναφοράς στο EU-SILC θεωρείται ότι είναι παρόμοια με την υποβολή αναφορών στο EHBS. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο προσομοιώνονται δύο σενάρια: σε ένα σενάριο οι αυτοαπασχολούμενοι τείνουν να μην αναφέρουν όλα τα εισοδήματά τους στο βαθμό που εκτιμάται στο πρώτο βήμα. Στο δεύτερο σενάριο υποτίθεται ότι δηλώνουν το πλήρες εισόδημά τους. Οι κανόνες φορολογικών παροχών που ίσχυαν το 2018 ισχύουν και στις δύο περιπτώσεις για την ανάλυση των δημοσιονομικών και αναδιανεμητικών επιπτώσεων αυτής της μορφής φοροδιαφυγής. Δεν γίνεται καμία συγκεκριμένη υπόθεση σχετικά με πιθανές επιπτώσεις στη συμπεριφορά, οι οποίες πρέπει να θεωρηθούν ως πιθανός περιορισμός αυτής της προσέγγισης.

Οι Gomez Sabaini και Jimenez (2012) αναφέρουν πως η φοροδιαφυγή εμποδίζει την οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη, τη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας, την άσκηση κοινωνικής πολιτικής, την αποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου, ενώ παράλληλα αποτελεί απειλή για την κοινωνική συνοχή και την εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς. Εκτός των παραπάνω, η φοροδιαφυγή αποτελεί ένα εμπόδιο στην κατανομή των πόρων για προγράμματα βοήθειας και ανάπτυξης. Πιο αναλυτικά, ο Vasardani (2011) αναφέρει πως η φοροδιαφυγή αποτελεί εμπόδιο στον αναδιανεμητικό ρόλο της προοδευτικής φορολογίας, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται ορισμένες ομάδες φορολογουμένων, αλλά και να επηρεάζεται αρνητικά η αναπτυξιακή

πορεία της οικονομίας μέσω προγραμμάτων και κράτους πρόνοιας και δημοσίων επενδύσεων.

Ένας ακόμη αρνητικός αντίκτυπος της φοροδιαφυγής σε επίπεδο οικονομίας και κοινωνίας συνδέεται με το ότι το συγκεκριμένο φαινόμενο, λόγω της φύσης του, δεν καθιστά εύκολη τη μέτρηση και αξιολόγησή του. Επομένως, η μέτρηση της φοροδιαφυγής μπορεί να γίνει μόνο έμμεσα, από οικονομικές μεταβλητές που μπορούν να παρατηρηθούν (Institute of Economic Research, 2014). Στη βάση αυτή θα πρέπει να προστεθεί και ο ισχυρισμός του Vasardani (2011) πως η έλλειψη συγκεκριμένων ορισμών, σε συνδυασμό με τη διαφορετικότητα του φορολογικού πλαισίου και της συλλογής φόρων από μέρους των διαφόρων κρατών καθιστά ακόμα πιο δύσκολη τη μέτρηση της φοροδιαφυγής και τη σύγκριση αυτού του φαινομένου μεταξύ των χωρών.

Σύμφωνα με στοιχεία του OECD (2017), οι εκτιμήσεις για το μέγεθος της παραοικονομίας ποικίλλουν από κάτω του 1% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) σε ορισμένες χώρες έως πάνω από 20% σε άλλες. Εκτός από την είσπραξη λιγότερων εσόδων για τη χρηματοδότηση δημόσιων υπηρεσιών, η παραοικονομία έχει άλλα ευρύτερα αποτελέσματα που μπορούν να μεγεθύνουν τον οικονομικό και κοινωνικό αντίκτυπό της, ως εξής (OECD, 2017): 1) υπονομεύει την εμπιστοσύνη στο φορολογικό σύστημα και τους κοινωνικούς κανόνες που υποστηρίζουν την εκούσια συμμόρφωση. Αυτό μπορεί να έχει σημαντικό αντίκτυπο στη συμπεριφορά φορολογικής συμμόρφωσης, ιδίως σε πολλούς τομείς όπου οι φορολογικές διοικήσεις βασίζονται στους φορολογούμενους για αυτο-δήλωση ή αυτοαξιολόγηση, 2) μπορεί να αυξήσει άλλα κυβερνητικά και επιχειρηματικά κόστη, για παράδειγμα κόστος κοινωνικής ασφάλισης, απώλεια κανονιστικών τελών και αποζημίωση σε πελάτες που έχουν υποστεί οικονομική απάτη, 3) στρεβλώνει τον ανταγωνισμό, μειώνοντας το κόστος των μη συμμορφούμενων επιχειρήσεων σε σύγκριση με τους ανταγωνιστές τους. Ως εκ τούτου μπορεί να οδηγήσει σε αποτυχίες έντιμων επιχειρήσεων ή περαιτέρω διάδοση δραστηριότητας παραοικονομίας, 4) μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τους καταναλωτές και άλλες επιχειρήσεις, αφήνοντας τους ενδεχομένως εκτεθειμένους σε πιστωτικό κίνδυνο, έλλειψη ασφάλισης και αστοχίες υγείας και ασφάλειας, 5) μπορεί να οδηγήσει στην εκμετάλλευση των εργαζομένων, για παράδειγμα μη καταβολή μισθοδοσίας ή έλλειψη συμβατικής προστασίας. Μια τέτοια εκμετάλλευση μπορεί να είναι πιο ακραία όσο πιο ευάλωτοι είναι οι εργαζόμενοι, ιδίως όταν εμπλέκεται το οργανωμένο έγκλημα, 6) μια δραστηριότητα παραοικονομίας μπορεί επίσης να υποστηρίξει την ευρύτερη παράνομη δραστηριότητα, για παράδειγμα την

εμπορία ανθρώπων, τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες και ως πηγή χρηματοδότησης σοβαρών εγκλημάτων.

Τέλος, η αύξηση της σκιώδους οικονομίας μπορεί να οδηγήσει σε μειωμένα κρατικά έσοδα τα οποία, με τη σειρά τους, μπορούν να μειώσουν την ποιότητα και την ποσότητα των αγαθών και υπηρεσιών που παρέχονται από την κυβέρνηση. Τελικά, αυτό μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση των φορολογικών συντελεστών για επιχειρήσεις και ιδιώτες στον επίσημο τομέα καθώς η κυβέρνηση προσπαθεί να αυξήσει τα έσοδα, με συνέπεια ακόμη ισχυρότερα κίνητρα για συμμετοχή στη σκιώδη οικονομία. Υπάρχει η πιθανότητα ανάπτυξης ενός φαύλου κύκλου, με υψηλούς φορολογικούς συντελεστές να αυξάνουν τη σκιώδη οικονομική δραστηριότητα, η οποία μειώνει τα φορολογικά έσοδα και την ποιότητα των δημόσιων υπηρεσιών. Αυτό οδηγεί σε υψηλότερους φορολογικούς συντελεστές, οι οποίοι ενθαρρύνουν περαιτέρω αυξήσεις στην παραοικονομία (Schneider & Williams, 2013).

1.4 Προσδιοριστικοί παράγοντες της φοροδιαφυγής

Οι M. Allingham και A. Sandmobaek δημοσίευσαν το 1972 την πρώτη τεκμηριωμένη θεωρία της φοροδιαφυγής, όπου ο φορολογούμενος επιλέγει ή να δηλώνει πραγματικό εισόδημα, ή να δηλώνει μικρότερο εισόδημα από το πραγματικό. Η επιλογή του φορολογούμενου υπαγορεύεται από την αντίληψη του ίδιου του φορολογούμενου για την πιθανότητα φορολογικού ελέγχου και το ενδεχόμενο πρόστιμο για τη δήλωση εισοδήματος έναντι του κέρδους που αποκτήθηκε μεγιστοποιώντας το παρακρατούμενο ποσό. Κατά τα επόμενα χρόνια διατυπώθηκαν και άλλα μοντέλα φοροδιαφυγής. Επιπλέον, με την πάροδο των ετών υπήρχαν πολλές θεωρίες και διεξήχθησαν μελέτες για την παραοικονομία στις πτυχές της φοροδιαφυγής (Schneider, Raczkowski & Mróz, 2015).

Ενώ στις αναλύσεις διαφόρων μελετών επισημαίνεται πως ο κύριος προσδιοριστικός παράγοντας της φοροδιαφυγής είναι ο ίδιος ο παραβάτης, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι υπάρχουν αρκετοί προσδιοριστικοί παράγοντες αυτού του φαινομένου. Ένας πρώτος, κύριος παράγοντας που αναφέρεται από τον Alm (2014) είναι το ίδιο το φορολογικό σύστημα σε επίπεδο πολιτικών και νομοθεσίας, που μπορεί να οδηγήσει στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής. Παρομοίως, οι Islam, Rashid, Hossain και Hashmi (2020) σε μελέτη τους κατέδειξαν ότι όσο υψηλότερος είναι ο βαθμός οικονομικών ελευθεριών, τόσο χαμηλότερη είναι η φοροδιαφυγή. Από την άλλη πλευρά οι

κυβερνητικές πολιτικές σχετικά με τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, τη νομισματική ελευθερία, τη φορολογική ελευθερία και την ελευθερία των επενδύσεων έχουν αρνητικό αντίκτυπο στις επιλογές φοροδιαφυγής. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνάς τους, το υψηλότερο επίπεδο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα και το υψηλότερο επίπεδο θρησκευτικότητας οδηγούν σε μειωμένο επίπεδο φοροδιαφυγής.

Επιπρόσθετος προσδιοριστικός παράγοντας της φοροδιαφυγής είναι το επίπεδο της φορολογίας, δηλαδή το ύψος του φορολογικού συντελεστή, σύμφωνα με τον Demalijaj Uka (2014). Το επίπεδο της φορολογίας καθορίζεται από τη νομοθεσία και τη φορολογική και δημοσιονομική πολιτική που με τη σειρά τους επηρεάζουν τη φορολογική συμμόρφωση των ατόμων. Υπό αυτό το πρίσμα, οι κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές μπορούν να προκαλέσουν αύξηση της φορολογίας και ειδικότερα σε έκτατες, δύσκολες οικονομικές συνθήκες (π.χ. υψηλό επίπεδο πληθωρισμού / ανεργίας, οικονομική αβεβαιότητα, οικονομική κρίση), κάτι που όμως μπορεί να αυξήσει το επίπεδο της φοροδιαφυγής. Ο Demalijaj Uka (2014) προσθέτει ακόμα τη διαφθορά των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης, συμπεριλαμβανομένων των φορολογικών και τελωνειακών υπαλλήλων, του ανεπαρκούς προσωπικού, του αδύναμου κράτους δικαίου, καθώς και τη φορολογική νοοτροπία.

Κυβερνητικές πολιτικές και δομές που σχετίζονται με το φορολογικό πλαίσιο επίσης έχουν αναφερθεί ως προσδιοριστικοί παράγοντες της φοροδιαφυγής. Οι Gomez Sabaini και Jimenez (2012) αναφέρουν πως προβλήματα που προκύπτουν κατά τη συλλογή φόρων από μέρους μίας κυβέρνησης και που μπορούν ενδεχομένως να οδηγήσουν σε φοροδιαφυγή είναι: α) δυσανάλογο φορολογικό βάρος σε σχέση με άλλες περιοχές, αλλά και σε συνδυασμό με το επίπεδο εισοδήματος, β) μη ισορροπημένη φορολογική δομή, κυρίως με έμφαση στους έμμεσους φόρους, σε συνδυασμό με το ελλιπές αναδιανεμητικό όφελος του φορολογικού συστήματος.

Τα ανωτέρω σχετίζονται με τη νομοθεσία σε συνδυασμό με τη νομιμότητα, που επίσης αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες της φοροδιαφυγής, όπως υποστηρίζουν οι Blaufus, Braune, Hundsdoerfer και Jacob (2015). Οι συγγραφείς διατυπώνουν την άποψη ότι ο νόμος εκφράζει κοινωνικές αξίες και επομένως επηρεάζει τη συμπεριφορά των φυσικών και νομικών προσώπων, ανεξάρτητα από την επιβολή κυρώσεων. Για παράδειγμα, οι συγγραφείς αναφέρουν πως ο χαρακτηρισμός μίας οικονομικής δραστηριότητας ως 'φοροδιαφυγή' αρκεί για τη μείωση αυτού του φαινομένου, ακόμα και χωρίς να υπάρχει περίπτωση επιβολής κυρώσεων έπειτα από τον εντοπισμό της φοροδιαφυγής. Αυτό που έχει ενδιαφέρον να τονιστεί είναι ότι, αν

στα ανωτέρω συμπεριληφθεί η ύπαρξη πιθανών οικονομικών συνεπειών, τότε η νομιμότητα επηρεάζει τη φοροδιαφυγή μόνο υπό το πρίσμα της ύπαρξης ηθικής. Τα ευρήματα αυτά σημαίνουν πως η νομιμότητα ασκεί μάλλον έμμεση επίδραση στη φοροδιαφυγή μόνο αν ληφθούν υπόψη άλλοι παράγοντες.

Ένας ακόμη παράγοντας που προσδιορίζεται από τους Gërxhani και Wintrobe (2021) και τους Hammar et al. (2009) είναι η πιθανότητα σύλληψης. Πιο συγκεκριμένα, η οικονομική θεωρία της φοροδιαφυγής υποστηρίζει ότι τα φυσικά και νομικά πρόσωπα καταβάλουν φόρους στη βάση της υποχρεωτικότητας αυτών των φόρων. Κατά συνέπεια, οι κυρώσεις που θα υφίστανται στην περίπτωση μη καταβολής των φόρων οδηγούν στη μείωση της φοροδιαφυγής, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό την πιθανότητα σύλληψης ως προσδιοριστικό παράγοντα του φαινομένου αυτού. Τόσο οι Gërxhani και Wintrobe (2021), όπως και ο Moore (2004) έχουν επίσης τονίσει πως μικρότερες πιθανότητες εντοπισμού της φοροδιαφυγής οδηγούν σε μεγαλύτερη έκταση αυτού του φαινομένου.

Περαιτέρω, οι Gërxhani και Wintrobe (2021) υποστηρίζουν ότι καθώς η πιθανότητα σύλληψης δεν είναι μεγάλη, δεδομένου ότι η φοροδιαφυγή βασίζεται και στην αυτοαναφορά εισοδημάτων, τότε τα άτομα αποφασίζουν να μην εμπλακούν σε αυτή τη δραστηριότητα υπό το πρίσμα της έννοιας της φορολογικής ηθικής και της υπό όρους συνεργασίας. Οι δύο αυτές έννοιες σημαίνουν πως τα άτομα αποφασίζουν να καταβάλουν κανονικά τους φόρους τους στο πλαίσιο της λεγόμενης ‘πολιτικής ανταλλαγής’, δηλαδή ως καταβολή ποσού με αντάλλαγμα υπηρεσίες από μέρος του κράτους. Επομένως, έννοιες όπως η κοινωνική αλληλεγγύη και η εμπιστοσύνη αποτελούν σημαντικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της φοροδιαφυγής. Παράλληλα, οι συγγραφείς πιστεύουν ότι η εμπιστοσύνη στις κυβερνητικές πολιτικές και στην πραγματική αξιοποίηση των καταβληθέντων φόρων από μέρος της κυβέρνησης, καθώς και η εμπιστοσύνη ότι και οι συμπολίτες τους δεν εμπλέκονται στη φοροδιαφυγή, επίσης, αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες εμπλοκής τους σε αυτή τη δραστηριότητα.

Στη μελέτη της η Dule (2020) αναφέρει τους εξής παράγοντες που επηρεάζουν τη φοροδιαφυγή: α) κοινωνικοί παράγοντες (ηλικία και φύλο, όπου οι νέοι είναι πιο πιθανό να αποφύγουν να πληρώσουν φόρους από τους ηλικιωμένους, ενώ και οι άνδρες είναι πιο πιθανό να αποφύγουν να πληρώσουν φόρους από τις γυναίκες), β) ψυχολογικοί παράγοντες, οι οποίοι καθορίζονται από την αρνητική στάση των φορολογουμένων έναντι του φορολογικού συστήματος. Οι φορολογούμενοι αποφεύγουν να πληρώνουν

φόρους επειδή αισθάνονται ότι υπάρχει έλλειψη έντιμων ατόμων, επειδή όσοι αποφεύγουν να πληρώνουν φόρους δεν τιμωρούνται, επειδή οι φόροι είναι πολύ υψηλοί και επειδή το φορολογικό σύστημα είναι διεφθαρμένο, γ) απουσία φορολογικής δεοντολογίας, δ) υψηλοί φορολογικοί συντελεστές, ε) αναλφαβητισμός υπολογισμού φόρου, στ) ανεπαρκής ισχυρή επιβολή για τους κακοπληρωτές φόρων, ζ) κακή σχέση μεταξύ φορολογουμένων και αρχών, η) έλλειψη ευαισθητοποίησης του κοινού, θ) έλλειψη δίκαιου φορολογικού συστήματος, ι) χαμηλό επίπεδο διαφάνειας και λογοδοσίας, διαφθορά και άδικο φορολογικό σύστημα, η φύση των επιχειρήσεων, έλλειψη ικανότητας εντοπισμού λανθασμένων φορολογικών πρακτικών, αδυναμία επιβολή της φορολογικής νομοθεσίας, από μέρους των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Συνολικά, διαπιστώνεται πως πολλοί παράγοντες συνδέονται με το πρόβλημα της φοροδιαφυγής και συγκεκριμένα: ο υψηλός φορολογικός συντελεστής, η πολυπλοκότητα των συστημάτων και διαδικασιών φορολογικής νομοθεσίας, η αντίληψη των φορολογουμένων ως προς την ικανότητα της κυβέρνησης να χρησιμοποιεί τα έσοδα από την είσπραξη φόρων για λόγους κοινωνικής ευημερίας, περιορισμένοι πόροι και ικανότητα φορολογικής διοίκησης, χαμηλός αλφαβητισμός και έλλειψη φορολογικής εκπαίδευσης, η φτώχεια και η φύση των επιχειρήσεων/ παραγωγής, οι νομικές διατάξεις στη φορολογία και το χαμηλό επίπεδο φορολογικής ηθικής.

Εξετάζοντας τις απόψεις πολιτών σχετικά με τη φοροδιαφυγή και τους προσδιοριστικούς παράγοντες αυτής, οι Hammar et al. (2009) καταλήγουν στο συμπέρασμα πως η φοροδιαφυγή συσχετίζεται και με το είδος του φόρου (π.χ. φόρος εισοδήματος, φόρος ακίνητης περιουσίας κλπ). Επίσης, από τη μελέτη τους καταδείχθηκε ακόμα ότι το είδος και το εύρος της φορολογικής βάσης, καθώς και το επίπεδο δημοτικότητας ενός φόρου επίσης επηρεάζουν το φαινόμενο της φοροδιαφυγής. Ένας τρίτος προσδιοριστικός παράγοντας της φοροδιαφυγής που βρέθηκε στη μελέτη των Hammar et al. (2009) είναι το επίπεδο εμπιστοσύνης των πολιτών στα πολιτικά πρόσωπα. Έτσι, άτομα με υψηλότερο επίπεδο εμπιστοσύνης στους πολιτικούς τείνουν να υποεκτιμούν το πρόβλημα της φοροδιαφυγής και αντίστροφα.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται πως η εμπιστοσύνη, ως προσδιοριστικός παράγοντας της φοροδιαφυγής, μπορεί να λάβει διάφορες μορφές. Οι Hammar et al. (2009) αναγνωρίζουν διάφορα είδη εμπιστοσύνης: α) η ηθική, η κοινωνική εμπιστοσύνη και η γενικευμένη εμπιστοσύνη που αφορά την εμπιστοσύνη των ατόμων

στη φορολογική συμμόρφωση των υπολοίπων μελών του κοινωνικού συνόλου, β) η εμπιστοσύνη στα πολιτικά πρόσωπα και στους κρατικούς θεσμούς που αφορά την εμπιστοσύνη που δείχνουν οι πολίτες ως προς την παροχή κρατικών υπηρεσιών και την τήρηση των υποσχέσεων των πολιτικών.

Γενικά η εμπιστοσύνη έχει αναφερθεί από διάφορους μελετητές ως προσδιοριστικός παράγοντας της φοροδιαφυγής. Για παράδειγμα, οι Gërçhani και Wintrobe (2021), καθώς και νωρίτερα ο Moore (2004) έχουν τονίσει τη σημασία της εμπιστοσύνης και ειδικότερα της εμπιστοσύνης των ατόμων απέναντι στην κυβέρνηση ότι θα παράσχει τις αναμενόμενες υπηρεσίες μέσω της συλλογής των φορολογικών εσόδων. Αυτό, σε συνδυασμό με την εμπιστοσύνη στους ελεγκτικούς μηχανισμούς και την πιθανότητα εντοπισμού, καθώς και την εμπιστοσύνη στη φορολογική συμμόρφωση του κοινωνικού συνόλου, επηρεάζουν το φαινόμενο της φοροδιαφυγής. Με βάση τα ανωτέρω, οι συγγραφείς αναφέρουν πως οι έννοιες της κρατικής ικανότητας και της δημοσιονομικής κοινωνιολογίας συνθέτουν το πλαίσιο της φοροδιαφυγής ως αποτέλεσμα ενός συνεχούς διαλόγου μεταξύ του κράτους και του ευρύτερου πληθυσμού.

Οι Hammar et al. (2009) εστιάζουν ακόμα περισσότερο στη λεγόμενη κοινωνική ή γενικευμένη εμπιστοσύνη που έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο της φορολογικής συμμόρφωσης. Το θεωρητικό τους υπόβαθρο είναι η λογική της θεωρίας επιλογών και η θεωρία του κοινωνικού διλήμματος, βάσει των οποίων μειωμένο επίπεδο εμπιστοσύνης των πολιτών στη φορολογική συμμόρφωση των συμπολιτών τους οδηγεί σε αυξημένο επίπεδο φοροδιαφυγής και αντίστροφα. Οι συγγραφείς αποκαλούν αυτό το είδος φορολογουμένου ως ‘κοινωνικό φορολογούμενο’, ο οποίος τείνει να υπακούει στους κοινωνικούς κανόνες δεδομένου ότι αισθάνεται ντροπή και ενοχή όταν εντοπίζεται να φοροδιαφεύγει, αλλά και δεδομένου ότι αισθάνεται άσχημα όταν οι υπόλοιποι πράγματι καταβάλουν τους φόρους τους.

Η εμπιστοσύνη και η πεποίθηση σχετικά με τη φορολογική συμμόρφωση των άλλων ατόμων του κοινωνικού συνόλου σχετίζονται με αυτό που οι Frey και Torgler (2007) ονομάζουν ως παράδειγμα της «προ-κοινωνικής» συμπεριφοράς. Αυτό σημαίνει πως η συμπεριφορά των ατόμων έναντι της φοροδιαφυγής ή αντίθετα της καταβολής φόρων είναι αποτέλεσμα της πεποίθησής τους σχετικά με τη συμπεριφορά των άλλων ατόμων. Υψηλότερο επίπεδο εμπιστοσύνης και πεποίθησης ότι τα άλλα άτομα καταβάλουν τους φόρους τους, οδηγεί σε μειωμένη επιθυμία φοροδιαφυγής. Κατά συνέπεια, υπάρχει μια υψηλή αρνητική συσχέτιση μεταξύ της αντιληπτής φοροδιαφυγής και της φορολογικής ηθικής.

Αυτό το παράδειγμα «προ-κοινωνικής» συμπεριφοράς σχετίζεται με την έννοια των κοινωνικών αναπαραστάσεων που έχουν αναφέρει οι Schneider et al. (2001). Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι το σύνολο των ιδεών, απόψεων και στάσεων που υπάρχουν στο κοινωνικό σύνολο που ενσωματώνονται σε ένα κοινωνικό δίκτυο και εμπεριέχουν κοινωνικούς, πολιτισμικούς και ψυχολογικούς παράγοντες. Αυτές οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν ένα μέσο για τη διάκριση μεταξύ ομάδων του πληθυσμού και για την καθιέρωση της κοινωνικής συνοχής εντός αυτών των ομάδων. Οι Schneider et al. (2001) διακρίνουν τρεις πτυχές των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Η πρώτη είναι οι σχετικές στάσεις, οι απόψεις και οι αξιολογήσεις απέναντι σε ένα αντικείμενο. Η δεύτερη είναι οι διαθέσιμες πληροφορίες και γνώσεις για ένα αντικείμενο. Η τελευταία είναι η δομή των συναισθηματικών, γνωστικών και παρακινήτικων παραγόντων όσον αφορά σε ένα αντικείμενο.

Εκτός των παραπάνω προσδιοριστικών παραγόντων, έχουν αναφερθεί στη διεθνή βιβλιογραφία και παράγοντες που σχετίζονται με κοινωνικοδημογραφικές και συμπεριφορικές μεταβλητές. Αναφορικά με την πρώτη κατηγορία μεταβλητών, οι Hammar et al. (2009) αναφέρουν ότι άτομα με υψηλότερο επίπεδο εισοδήματος τείνουν να φοροδιαφεύγουν περισσότερο, εξαιτίας του ότι παράγοντας υποκίνησης για φοροδιαφυγή είναι η αύξηση του αναμενόμενου καθαρού εισοδήματος. Οι Freire-Seren και Panades I Marti (2013) τονίζουν το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης τείνει είτε να μειώνει, είτε να αυξάνει τη φορολογική συμμόρφωση των ατόμων, δεδομένου ότι υπάρχουν μεικτά αποτελέσματα στη διεθνή βιβλιογραφία. Οι Schneider et al. (2001) επισημαίνουν ως προσδιοριστικούς παράγοντες της φοροδιαφυγής ψυχολογικούς παράγοντες, όπως η αντιληπτή δικαιοσύνη και ο ρόλος της ευκαιρίας για φοροδιαφυγή. Κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες αναφέρονται από τον Varvarigos (2015). Η αιτιολόγησή του είναι πως πολιτισμικοί κανόνες που επηρεάζουν την απόφαση φυσικών και νομικών προσώπων να φοροδιαφύγουν ουσιαστικά τείνουν να διαιωνίζουν τέτοιες πρακτικές, οδηγώντας σε συγκεκριμένους κοινωνικούς κανόνες φορολογικής συμμόρφωσης. Κατά συνέπεια, η νοοτροπία όσον αφορά στη φορολογική συμμόρφωση και η ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση των ατόμων σχετικά με τον αρνητικό αντίκτυπο της φοροδιαφυγής αποτελούν παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν αυτό το φαινόμενο.

1.5 Προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας

Οι Kanninen, Pääkönen και Schneider (2004) αναφέρουν ότι οι αυξήσεις των φόρων αυξάνουν την παραοικονομία, ενώ η επίδραση των δημόσιων αγαθών που χρηματοδοτούνται από αυτούς τους φόρους εξαρτάται από την ικανότητα πρόσβασης σε δημόσια αγαθά. Η ηθική αναφέρεται επίσης ως προσδιοριστικός παράγοντας της εμπλοκής σε δραστηριότητες παραοικονομίας, ενώ και η αυτοεκτίμηση διαδραματίζει επίσης ρόλο.

Οι Feld και Frey (2007) υποστηρίζουν ότι η φορολογική συμμόρφωση είναι το αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης αλληλεπίδρασης μεταξύ της φορολογικής ηθικής και των μέτρων αποτροπής. Ενώ πρέπει να είναι σαφές στους φορολογούμενους ποιοι είναι οι κανόνες και καθώς τα μέτρα αποτροπής χρησιμεύουν ως κοινωνικοί κανόνες, η αποτροπή θα μπορούσε επίσης να ξεπεράσει το εγγενές κίνητρο των ατόμων να καταβάλουν φόρους. Επιπλέον, η φορολογική ηθική δεν αυξάνεται μόνο εάν οι φορολογούμενοι αντιλαμβάνονται τα δημόσια αγαθά που εισπράττονται σε αντάλλαγμα για τις φορολογικές πληρωμές τους, αλλά αυξάνεται επίσης εάν οι πολιτικές αποφάσεις για δημόσιες δραστηριότητες θεωρούνται ότι ακολουθούν δίκαιες διαδικασίες ή εάν η μεταχείριση των φορολογουμένων από τις φορολογικές αρχές θεωρείται φιλική και δίκαιη. Έτσι, η φορολογική ηθική μάλλον δεν αποτελεί ένα εξωγενές κίνητρο, αλλά επηρεάζεται από την αποτροπή, την ποιότητα των κρατικών θεσμών και τις συνταγματικές διαφορές μεταξύ των κρατών.

Οι Schneider και Williams (2013) επισημαίνουν ότι, τα επίπεδα εισφοράς φόρου και κοινωνικής ασφάλισης συγκαταλέγονται στις κύριες αιτίες της παραοικονομίας. Δεδομένου ότι οι φόροι επηρεάζουν τις επιλογές εργασίας-ελεύθερου χρόνου και αυξάνουν την προσφορά εργασίας στην παραοικονομία, η στρέβλωση της συνολικής φορολογικής επιβάρυνσης αποτελεί μείζονα ανησυχία. Όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά μεταξύ του συνολικού κόστους εργασίας στην επίσημη οικονομία και των κερδών μετά τη φορολογία από την εργασία, τόσο μεγαλύτερο είναι το κίνητρο για μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης μέσω της εργασίας στη σκιώδη οικονομία. Τόσο τα επίπεδα των φόρων κοινωνικής ασφάλισης όσο και η συνολική φορολογική επιβάρυνση είναι βασικοί καθοριστικοί παράγοντες τόσο της ύπαρξης όσο και των αλλαγών στο μέγεθος της παραοικονομίας.

Η αυξημένη ένταση των κανονισμών - για παράδειγμα, οι κανονισμοί της αγοράς εργασίας, οι εμπορικοί φραγμοί και οι περιορισμοί εργασίας για τους μετανάστες - είναι

ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που μπορεί να οδηγήσει σε παραοικονομία. Υψηλός αριθμός εμποδίων στη βάση κανονισμών οδηγεί σε σημαντική αύξηση του κόστους εργασίας στην επίσημη οικονομία. Δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτών των δαπανών μπορεί να μεταφερθεί στους εργαζομένους μέσω χαμηλότερων μισθών στην επίσημη οικονομία, τέτοιοι κανονισμοί παρέχουν κίνητρα στους ανθρώπους να εμπλακούν στην παραοικονομία. Η δυσκολία απόκτησης άδειας για τους μετανάστες και η δυσκολία διεκδίκησης νόμιμων επιδομάτων πρόνοιας επίσης μπορεί να τους οδηγήσει σε δραστηριότητες παραοικονομίας (Schneider et al., 2010; Schneider & Williams, 2013).

Οι καλύτερες δημόσιες υπηρεσίες και οι καλύτεροι δημόσιοι θεσμοί μπορούν να μειώσουν τη σκιώδη οικονομική δραστηριότητα. Επιπλέον, η αλληλεπίδραση των δημόσιων υπηρεσιών με τις επιπτώσεις των αλλαγών στους φορολογικούς συντελεστές μπορεί να επιφέρει δυναμικά και θετικά αποτελέσματα. Η αποτελεσματική εφαρμογή φορολογικών συστημάτων και κανονισμών από την κυβέρνηση διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην απόφαση διεξαγωγής αδήλωτης εργασίας, και αυτό μπορεί να είναι ακόμη πιο σημαντικό από την πραγματική επιβάρυνση των φόρων και των κανονισμών. Ειδικότερα, η διαφθορά της γραφειοκρατίας και των κυβερνητικών αξιωματούχων φαίνεται να σχετίζεται με μεγαλύτερη ανεπίσημη δραστηριότητα (Schneider et al., 2010; Schneider & Williams, 2013).

Σύμφωνα με τον ΟΕCD (2017), οι προσδιοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας μπορούν να διακριθούν σε δύο κύριες ομάδες και πιο συγκεκριμένα μεταξύ:

α) Νόμιμες οικονομικές δραστηριότητες. α) ευκαιρία και κίνδυνος ανίχνευσης: είναι διαθέσιμη η δυνατότητα διεξαγωγής δραστηριότητας σκιώδους οικονομίας και με ποιο βαθμό προσπάθειας και κινδύνου, β) οφέλη: τα οφέλη από τη μη καταβολή φόρου (ή άλλων κανονιστικών και διοικητικών δαπανών) θα αυξηθούν με το επίπεδο αυτών των δαπανών. Η δραστηριότητα της παραοικονομίας θα είναι υψηλότερη σε χώρες με υψηλότερα επίπεδα φόρου, γ) αποτροπή: οι εμπειρικές αποδείξεις δεν είναι πάντα σαφείς, αλλά το επίπεδο των κυρώσεων θα έχει σαφώς κάποια επίδραση. Η αποτροπή μπορεί να κυμαίνεται από ποινικές κυρώσεις έως χρηματικές ποινές έως επιπτώσεις στη φήμη φυσικών / νομικών προσώπων, δ) δυσκολία συμμόρφωσης: όταν είναι δύσκολο να συμμορφωθεί με τη φορολογική νομοθεσία ένα φυσικό / νομικό, για παράδειγμα δυσκολίες στην εγγραφή φόρου ή στην κατανόηση της φορολογικής ευθύνης, αυτό μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά των φορολογουμένων. (Σε ορισμένες χώρες, η δυσκολία εγγραφής μπορεί να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα αυτού που είναι συχνά

γνωστό σε αυτό το πλαίσιο ως άτυπη οικονομία), ε) φορολογική ηθική: το χαμηλό επίπεδο φορολογικής ηθικής μπορεί να επηρεάσει την τάση συμμόρφωσης φυσικών / νομικών σε ορισμένες περιπτώσεις. Για παράδειγμα, η φορολογική ηθική μπορεί να μειωθεί εάν οι κυρώσεις θεωρηθούν αναποτελεσματικές, εάν τα ποσοστά αντίχρευσσης είναι χαμηλά ή εάν υπάρχει ευρύτερη δυσαρέσκεια για τη δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος.

β) Εγκληματικές δραστηριότητες (μερικές φορές αναφέρονται ως «εγκλήματα λευκού περιλαίμιου»): τα κύρια αίτια θα είναι όπως περιγράφεται παραπάνω, αν και τα αντιληπτά οικονομικά οφέλη ενδέχεται να είναι περισσότερο κυρίαρχα. Για βίαια εγκλήματα, όπως το εμπόριο ανθρώπων ή ναρκωτικών, ληστείες και οργανωμένο έγκλημα, το κίνητρο θα είναι συνήθως τα μεγάλα πιθανά οικονομικά οφέλη σε σύγκριση με άλλες δραστηριότητες. Οι κύριες στρατηγικές θα επικεντρωθούν συνεπώς στη μείωση των ευκαιριών, στην αύξηση των ποσοστών εντοπισμού και στη σοβαρότητα των κυρώσεων.

Με αναφορά στην Ελλάδα, ο Katsios (2006) αναγνωρίζει τρεις βασικούς παράγοντες της παραοικονομίας, οι οποίοι έχουν ως εξής:

Επιβαρύνσεις φόρου και κοινωνικής ασφάλισης: η αύξηση του φόρου και η εισφορά κοινωνικής ασφάλισης είναι μία από τις κύριες αιτίες της αύξησης της παραοικονομίας, δεδομένου ότι οι φόροι επηρεάζουν τις επιλογές ελεύθερου χρόνου εργασίας και ενθαρρύνουν την προσφορά εργασίας στη σκιάδη οικονομία. Όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά μεταξύ του συνολικού κόστους εργασίας στην επίσημη οικονομία και των κερδών μετά τη φορολογία (από την εργασία), τόσο μεγαλύτερο είναι το κίνητρο για αποφυγή αυτής της διαφοράς και για συμμετοχή σε δραστηριότητες παραοικονομίας. Δεδομένου ότι αυτή η διαφορά εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και τη συνολική φορολογική επιβάρυνση, αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της ύπαρξης και της ανάπτυξης της σκιάδους οικονομίας.

Ένταση κανονισμών: υπό την ένταση των κανονισμών εννοείται ο (αυξανόμενος) αριθμός νόμων και κανονισμών, οι οποίοι καθοδηγούν κεντρικά την ελληνική οικονομία με τη μορφή κανονισμών της αγοράς, απαιτήσεων αδειών, περιορισμών εργασίας, εμπορικών φραγμών κ.λπ. και που οδηγούν σε ουσιαστική αύξηση του κόστους εργασίας στην επίσημη οικονομία. Όσο μεγαλύτερη είναι η γενική ρύθμιση της οικονομίας τόσο υψηλότερο είναι το ποσοστό της παραοικονομίας στο συνολικό ΑΕΠ · Αυτή η πρόβλεψη, υποστηριζόμενη από εμπειρική ανάλυση, υποδηλώνει ότι οι

ελληνικές κυβερνήσεις πρέπει να δώσουν μεγαλύτερη έμφαση στη βελτίωση της επιβολής των νόμων και των κανονισμών, αντί να αυξήσουν τον αριθμό τους.

Υπηρεσίες δημόσιου τομέα: όσο μεγαλύτερη είναι η παραοικονομία τόσο χαμηλότερα τα κρατικά έσοδα, τα οποία με τη σειρά τους μειώνουν την ποσότητα και την ποιότητα των αγαθών και υπηρεσιών που παρέχονται από το κράτος. Μελέτες διαπιστώνουν ότι οι μικρότερες σκιάδεις οικονομίες εμφανίζονται σε χώρες με υψηλότερα φορολογικά έσοδα (με ή χωρίς χαμηλότερους φορολογικούς συντελεστές), λιγότερους νόμους και κανονισμούς και λιγότερη διαφθορά. Χώρες με καλύτερο κράτος δικαίου, που χρηματοδοτούνται από τα φορολογικά έσοδα έχουν επίσης μικρότερες σκιάδεις οικονομίες. Η Ελλάδα παρουσιάζει έντονα σημάδια μιας μεταβατικής χώρας: υψηλό επίπεδο ρύθμισης που οδηγεί σε σημαντικά υψηλότερα ποσοστά δωροδοκίας, υψηλοί αποτελεσματικοί φόροι επί των επίσημων δραστηριοτήτων και ένα μεγάλο διακριτικό πλαίσιο κανονισμών που οδηγούν σε υψηλό επίπεδο παραοικονομίας.

1.6 Μέτρηση φοροδιαφυγής και παραοικονομίας

Ο Alm (2012) αναφέρει πως, μια θεμελιώδης δυσκολία στην ανάλυση της φοροδιαφυγής είναι η έλλειψη αξιόπιστων πληροφοριών σχετικά με τη συμμόρφωση των φορολογουμένων. Στο πλαίσιο αυτό ο συγγραφέας διακρίνει τις προσεγγίσεις μέτρησης της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στις παραδοσιακές μεθόδους και στις σύγχρονες, όπως αναλύεται αμέσως παρακάτω.

Παραδοσιακές μέθοδοι μέτρησης της φοροδιαφυγής

Μεταξύ των παραδοσιακών προσεγγίσεων, η πιο ακριβής πηγή πληροφοριών για την ατομική φορολογική συμμόρφωση βασίζεται στην «άμεση» μέτρηση της φοροδιαφυγής μέσω πραγματικών ελέγχων μεμονωμένων φορολογουμένων. Η μέθοδος αυτή συνίσταται στην διεξαγωγή λεπτομερών φορολογικών ελέγχων ενός τυχαίου δείγματος. Τη συγκεκριμένη μέθοδο εφάρμοσε η Υπηρεσία Εσωτερικών Εσόδων των Η.Π.Α (IRS), η οποία από το 1965 έως το 1988 διενέργησε έλεγχο 50.000 περίπου ατομικών φορολογικών δηλώσεων σε τριετή κύκλο μέσω του Προγράμματος Μέτρησης Συμμόρφωσης Φορολογουμένων (TCMP). Αυτοί οι έλεγχοι απέδωσαν μια εκτίμηση της IRS για το "αληθινό" εισόδημα του φορολογούμενου, το οποίο σε σύγκριση με τα πραγματικά αναφερόμενα στοιχεία επέτρεψε στην IRS να υπολογίσει το μέγεθος της

φοροδιαφυγής εισοδήματος (π.χ. το "φορολογικό κενό"). Μια άλλη άμεση προσέγγιση βασίζεται σε στοιχεία έρευνας, στην οποία ερωτώνται τα άτομα σχετικά με τη φορολογική τους συμπεριφορά. Μια ακόμη άμεση προσέγγιση χρησιμοποιεί τα στοιχεία των δηλώσεων εισοδήματος φορολογουμένων που συμμετέχουν στην φορολογική αμνηστία, στην ευκαιρία δηλαδή που δίνεται στους φορολογούμενους για περιορισμένο χρόνο να πληρώσουν ένα καθορισμένο ποσό φόρου έναντι φορολογικής υποχρέωσης προηγούμενης φορολογικής περιόδου χωρίς φόβο ποινικής δίωξης. Τα στοιχεία αυτά στη συνέχεια χρησιμοποιούνται ως ακριβές μέτρο φοροδιαφυγής. Πιο «έμμεσες» μέθοδοι αναζητούν ίχνη συμπεριφοράς αποφυγής σε διάφορους δείκτες που μπορούν να προσδιοριστούν. Κοινό χαρακτηριστικό των έμμεσων μεθόδων είναι ότι στηρίζουν την εκτίμηση της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής χρησιμοποιώντας μεγέθη της μετρούμενης οικονομικής πραγματικότητας και στηρίζονται στη χρησιμοποίηση δεικτών. (Βαβούρας και Κούτρης, 1991). Η προσέγγιση εκτιμά τη φοροδιαφυγή μέσω κάποιου «κενού» που μπορεί να εκτιμηθεί, όπως το χάσμα μεταξύ εσόδων και δαπανών στους λογαριασμούς εθνικών εισοδημάτων, μεταξύ εισοδήματος που αναφέρεται σε φορολογικές δηλώσεις και εισοδήματος στους λογαριασμούς εθνικού εισοδήματος ή μεταξύ επίσημων και πραγματικών εργατικών δυνάμεων. Υπάρχουν αρκετοί δείκτες που έχουν χρησιμοποιηθεί συχνά, όπως η μέθοδος των αποκλίσεων μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης, η μέθοδος των αποκλίσεων μεταξύ επίσημου και πραγματικού εργατικού προσωπικού και η συναλλακτική μέθοδος. Πιο αναλυτικά η μέθοδος των αποκλίσεων μεταξύ εισοδήματος και δαπάνης στηρίζεται στο γεγονός ότι, με βάση το σύστημα των εθνικών λογαριασμών, το ΑΕΠ που υπολογίζεται από την πλευρά της δαπάνης ισούται με το ΑΕΠ που υπολογίζεται από την πλευρά των εισοδημάτων. Η μέθοδος αυτή στηρίζεται σε δύο βασικές υποθέσεις. Πρώτον, ότι τα μεγέθη του ΑΕΠ από την πλευρά της δαπάνης και από την πλευρά των εισοδημάτων έχουν εκτιμηθεί αξιόπιστα με τρόπους μεταξύ τους ανεξάρτητους, και δεύτερον, ότι, ακόμη και όταν η παραοικονομία επηρεάζει την εκτίμηση του συνολικού εισοδήματος, η εκτίμηση της συνολικής δαπάνης είναι σχετικά ακριβής. Η μέθοδος των αποκλίσεων μεταξύ επίσημου και θεωρούμενου ως πραγματικού ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού στηρίζεται στην παραδοχή ότι, η παραοικονομία μπορεί να εκτιμηθεί με βάση το συνολικό ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού στην οικονομία, το οποίο παραμένει διαχρονικά σταθερό, και το επίσημο ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού στο συνολικό πληθυσμό. Συνεπώς σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή, ένα μειωμένο ποσοστό συμμετοχής του εργατικού δυναμικού στην

επίσημη οικονομία είναι μια ένδειξη της αύξησης του ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού στην παραοικονομία (Βαβούρας και Κούτρης, 1991). Η συναλλακτική μέθοδος υποθέτει ότι, αν δεν υπήρχε παραοικονομία, ο λόγος μεταξύ της συνολικής αξίας των συναλλαγών και του επίσημου ΑΕΠ, θα παρέμενε διαχρονικά σταθερός. Έτσι εκτιμάται το συνολικό εισόδημα (επίσημο και παραοικονομίας) με βάση το μέγεθος των συναλλαγών που από το ΑΕΠ που εκτιμούν οι εθνικοί λογαριασμοί αποτελεί το μέγεθος της παραοικονομίας.

Μια άλλη έμμεση προσέγγιση αναζητά ίχνη φοροδιαφυγής σε νομισματικές συναλλαγές, με την υπόθεση ότι το «πραγματικό» επίπεδο οικονομικής δραστηριότητας μπορεί να εκτιμηθεί μέσω μιας σχέσης μεταξύ του χρήματος και της ταχύτητας κυκλοφορίας του. Το χάσμα μεταξύ αυτού του προβλεπόμενου επιπέδου οικονομικής δραστηριότητας και του επίσημου εθνικού λογαριασμού δίνει ένα μέτρο της λεγόμενης «παραοικονομίας», η οποία μπορεί στη συνέχεια να χρησιμοποιηθεί ως δείκτης για το ποσό της φοροδιαφυγής. Μια σχετική και πιο συχνά χρησιμοποιούμενη μέθοδος είναι η προσέγγιση της ζήτησης χρήματος, η οποία εκτιμά τη ζήτηση για χρήμα ως συνάρτηση τυπικών παραγόντων (π.χ. εισόδημα, επιτόκια) και επίσης ως συνάρτηση παραγόντων που υποτίθεται ότι παρακινούν τα άτομα να συμμετέχουν σε δραστηριότητες φοροδιαφυγής (π.χ. έμμεση φορολογική επιβάρυνση, κυβερνητική ρύθμιση, πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος). Οποιαδήποτε «υπέρβαση» στη ζήτηση του χρήματος αποδίδεται στη συνέχεια στη παραοικονομία και, κατ' επέκταση, στο ύψος της φοροδιαφυγής. Μια άλλη έμμεση προσέγγιση υποθέτει ότι υπάρχει μια σταθερή σχέση μεταξύ ορισμένων φυσικών εισροών όπως η κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας και της «πραγματικής» οικονομικής δραστηριότητας. Μετρώντας το χάσμα μεταξύ της επίσημης παραγωγής και της προβλεπόμενης «αληθινής» οικονομικής δραστηριότητας από τη φυσική εισροή, μπορεί και πάλι να εκτιμηθεί το ποσό της φοροδιαφυγής. Ωστόσο, όλες αυτές οι έμμεσες μέθοδοι λαμβάνουν υπόψη μόνο έναν δείκτη που θεωρείται ότι αποτυπώνει όλα τα αποτελέσματα που οδηγούν την παραοικονομία και/ή τη φοροδιαφυγή. Όμως, οι επιπτώσεις της παραοικονομίας ενδέχεται να εμφανιστούν ταυτόχρονα σε πολλές αγορές (π.χ. αγορές παραγωγής, εργασίας και χρήματος). Μία άλλη προσέγγιση, η προσέγγιση «μοντέλο», ενσωματώνει πολλαπλές αιτίες που οδηγούν στην παραοικονομία, καθώς και τις πολλαπλές επιπτώσεις της παραοικονομίας με την πάροδο του χρόνου. Αυτή η προσέγγιση βασίζεται στη στατιστική θεωρία των μη παρατηρούμενων μεταβλητών, η οποία εξετάζει πολλαπλές αιτίες και πολλαπλούς δείκτες του φαινομένου που πρέπει να

μετρηθούν. Το μοντέλο «Dymimic» (ή «Δυναμικοί πολλαπλοί δείκτες - πολλαπλές αιτίες») αξιοποιεί αυτή τη θεωρία και αποτελείται γενικά από δύο μέρη: ένα μοντέλο μέτρησης συνδέει τις μη παρατηρούμενες μεταβλητές με τους παρατηρούμενους δείκτες, ενώ ένα δεύτερο μοντέλο δομικής εξίσωσης καθορίζει στη συνέχεια αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ των μη παρατηρούμενων μεταβλητών.

Όπως συζητήθηκε λεπτομερώς από τους Schneider and Enste (2000, 2002) και Schneider (2005), όλες αυτές οι άμεσες, έμμεσες και πρότυπες μέθοδοι υπόκεινται σε κριτική. Για παράδειγμα, η μέθοδος της διεξαγωγής δεδομένων TCMP μέσω φορολογικών ελέγχων έχει ορισμένες ευρέως αναγνωρισμένες ελλείψεις, καθότι αποτελεί μια πολυδάπανη μέθοδο, δεν εντοπίζει όλα τα μη δηλωθέντα φορολογικά έσοδα, δεν εντοπίζει τα ειλικρινή σφάλματα και δεν περιλαμβάνει τελικές προσαρμογές ελέγχου. Η μέθοδος της διεξαγωγής δεδομένων μέσω της έρευνας προσφέρει πολύ συχνά χρήσιμες κοινωνικοδημογραφικές πληροφορίες, αλλά δεν είναι αξιόπιστη ως προς τα συμπεράσματα σχετικά με την φοροδιαφυγή, επειδή τα άτομα μπορεί να μην θυμούνται τις αποφάσεις αναφοράς τους, μπορεί να μην απαντούν αληθινά ή δεν απαντούν καθόλου και οι ερωτηθέντες μπορεί να μην είναι αντιπροσωπευτικό δείγμα του συνόλου των φορολογούμενων. Τα δεδομένα της Αμνηστίας ενδέχεται επίσης να μην είναι αντιπροσωπευτικά για όλους τους φορολογούμενους, επειδή μόνο ορισμένα άτομα επιλέγουν να συμμετάσχουν σε αυτήν. Οι περισσότερες έμμεσες προσεγγίσεις παρουσιάζουν επίσης προβλήματα. Για παράδειγμα, οι διάφορες εκτιμήσεις για το «κενό» αποδίδουν οποιαδήποτε ασυμφωνία στη παραοικονομία ή/και στη φοροδιαφυγή. Οι προσεγγίσεις της ζήτησης νομισμάτων ή των συναλλαγών απαιτούν ένα έτος βάσης κατά το οποίο υπάρχει μηδενική παραοικονομία, μια τιμή για τη νομισματική ταχύτητα, και ακριβής εκτίμηση του συνολικού όγκου των χρηματοοικονομικών συναλλαγών· αποδίδουν επίσης οποιαδήποτε διαφορά μεταξύ προβλεπόμενων και πραγματικών συναλλαγών στη παραοικονομία. Όλες αυτές οι υποθέσεις είναι προβληματικές. Ακόμη και η εξελιγμένη προσέγγιση DYMIMIC αντιμετωπίζει δύσκολα ζητήματα ενδογενείας και αιτιώδους συνάφειας στη διαδικασία εκτίμησης δύο σταδίων. Ίσως λόγω αυτών των δυσκολιών, οι ερευνητές στρέφονται όλο και περισσότερο σε άλλες προσεγγίσεις.

Μοντέρνες προσεγγίσεις

Οι πιο πρόσφατες προσεγγίσεις χρησιμοποιούν μια ποικιλία καινοτόμων μεθόδων. Ορισμένοι ερευνητές χρησιμοποίησαν μέτρα αναφοράς εισοδήματος από μεμονωμένες φορολογικές δηλώσεις ως αντιπροσωπευτικό της φοροδιαφυγής, υπό την υπόθεση ότι

το συνολικό εισόδημα πρέπει να διαιρεθεί μεταξύ του αναφερόμενου εισοδήματος και του μη δηλωθέντος εισοδήματος. Ορισμένοι ερευνητές έχουν χρησιμοποιήσει μέτρα που βασίζονται στην κατανάλωση ή στη φορολογική έκπτωση ως δείκτη φοροδιαφυγής. Υπάρχουν επίσης παραδείγματα προσεγγίσεων που βασίζονται σε έρευνες, στις οποίες εξετάζονται συγκεκριμένα επαγγέλματα για τον προσδιορισμό των ατομικών κινήτρων συμμετοχής στην παραοικονομία. Όλες αυτές οι μελέτες, ωστόσο, στερούνται άμεσων μέτρων φοροδιαφυγής. Άλλοι ερευνητές έχουν συλλέξει τα δικά τους δεδομένα συμμόρφωσης από αρχικές πηγές, όπως πληροφορίες για φοροδιαφυγή τσιγάρων χρησιμοποιώντας απορριμμένα πακέτα τσιγάρων για να μετρήσουν τον βαθμό με τον οποίο οι καπνιστές σε συγκεκριμένες περιοχές απέφευγαν τους φόρους τσιγάρων.

1.7 Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στην Ελλάδα

Οι παραβάσεις της φορολογικής νομοθεσίας στην Ελλάδα ταξινομούνται σε τρεις βασικές ομάδες: «(α) πράξεις φοροδιαφυγής, δηλαδή παραπλανητικές ή ανακριβείς πράξεις ή παραλείψεις σε σχέση με τις φορολογικές οφειλές με σκοπό την μη πληρωμή του νόμιμου φόρου, (β) πράξεις φοροαποφυγής, δηλαδή πρακτικές επιθετικού φορολογικού σχεδιασμού για την τεχνητή απομείωση των φορολογικών οφειλών, και (γ) υπερημερία του φορολογουμένου, δηλαδή καθυστέρηση της πληρωμής ληξιπρόθεσμων φορολογικών οφειλών» (Broumas, 2017). Το ποινικό αδίκημα της φοροδιαφυγής προβλέπεται στο άρθρο 66 του Ν. 4174/2013 «Κώδικας Φορολογικής Διαδικασίας» (ΚΦΔ) και τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο (2) ετών. Έγκλημα φοροδιαφυγής διαπράττει όποιος με πρόθεση (άρθρο 66 § 1 του ΚΦΔ) (Broumas, 2017):

- «Προκειμένου να αποφύγει την πληρωμή φόρου εισοδήματος, ενιαίου φόρου ιδιοκτησίας ακινήτων (ΕΝΦΙΑ) ή ειδικού φόρου ακινήτων (ΕΦΑ), αποκρύπτει από τα όργανα της Φορολογικής Διοίκησης φορολογητέα εισοδήματα από οποιαδήποτε πηγή ή περιουσιακά στοιχεία, ιδίως παραλείποντας να υποβάλει δήλωση ή υποβάλλοντας ανακριβή δήλωση ή καταχωρίζοντας στα λογιστικά αρχεία εικονικές (ολικά ή μερικά) δαπάνες ή επικαλούμενος στη φορολογική δήλωση τέτοιες δαπάνες, ώστε να μην εμφανίζεται φορολογητέα ύλη ή να εμφανίζεται αυτή μειωμένη.

- Προκειμένου να αποφύγει την πληρωμή του φόρου προστιθέμενης αξίας, του φόρου κύκλου εργασιών, του φόρου ασφαλιστρών και των παρακρατούμενων και επιρριπτόμενων φόρων, τελών ή εισφορών, δεν αποδίδει ή αποδίδει ανακριβώς ή συμψηφίζει ή εκπίπτει ανακριβώς αυτούς, καθώς και όποιος παραπλανά τη Φορολογική Διοίκηση με την παράσταση ψευδών γεγονότων ως αληθινών ή με την αθέμιτη παρασιώπηση ή απόκρυψη αληθινών γεγονότων και δεν αποδίδει ή αποδίδει ανακριβώς ή συμψηφίζει ή εκπίπτει ανακριβώς αυτούς ή λαμβάνει επιστροφή, καθώς και όποιος διακρατεί τέτοιους φόρους, τέλη ή εισφορές,
- Προκειμένου να αποφύγει την πληρωμή φόρου πλοίων δεν αποδίδει ή αποδίδει ανακριβώς στο Δημόσιο το φόρο αυτόν».

Σύμφωνα με έρευνα της Διανέοσις (2018), η φοροδιαφυγή φυσικών και νομικών προσώπων κυμαίνεται περίπου μεταξύ 1,96% και 4,85% του ΑΕΠ, με αποτέλεσμα τα διαφυγόντα φορολογικά έσοδα να κυμαίνονται από 3,4 δισ. Ευρώ έως 8,5 δισ. Ευρώ. Λόγω της φοροδιαφυγής κατά την περίοδο 2000-2018 οι απώλειες εσόδων από ΦΠΑ ανέρχονταν σε 115 δισ. Ευρώ (Χατζηνικολάου, 2020).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η καταγραφή των αιτιών που οδηγούν σε φοροδιαφυγή στην Ελλάδα, που αφορούν το ύψος του φορολογικού συντελεστή, την αποτελεσματική κατανομή των φορολογικών εσόδων από την κυβέρνηση, την πιθανότητα εντοπισμού παραβάσεων (Ναυτεμπορική, 2019). Η πολυπλοκότητα των φορολογικών συντελεστών σε συνδυασμό με την άνιση φορολογική μεταχείριση ομάδων του πληθυσμού είναι επιπρόσθετοι παράγοντες (Διανέοσις, 2018; Ναυτεμπορική, 2019). Οι Ράπανος και Καπλάνογλου (2014) αναφέρουν πως αιτία της φοροδιαφυγής είναι σε μεγάλο βαθμό είναι η δομή του ίδιου του φορολογικού συστήματος.

Οι παράγοντες που οδηγούν σε φοροδιαφυγή στην Ελλάδα συνοψίζονται στον πιο κάτω πίνακα.

Πίνακας 1. Αίτια φοροδιαφυγής στην Ελλάδα

Κατηγορία	Περιγραφή
Νομοθετικοί Πολιτικοί παράγοντες	Πολυνομία – πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος, ανασφάλεια δικαίου, συνεχόμενη αύξηση του φορολογικού βάρους και έλλειψη πολιτικής βούλησης για την αντιμετώπιση του φαινομένου
Τεχνολογικοί παράγοντες	Έλλειψη τεχνολογικής / οργανωτικής υποδομής της φορολογικής διοίκησης
Οργανωτικοί Γραφειοκρατικοί	Αναποτελεσματική λειτουργία διοίκησης, κακή οργάνωση δημόσιου τομέα, προσκόλληση στην τήρηση διαδικασιών και όχι στην επίτευξη αποτελεσμάτων
Διαρθρωτικοί παράγοντες	Υπερβολικά υψηλός αριθμός αυτοαπασχολούμενων και πολύ μικρών επιχειρήσεων που δυσχεραίνει τους φορολογικούς ελέγχους. Εντονότερη φοροδιαφυγή σε συγκεκριμένες επαγγελματικές κατηγορίες αυτοαπασχολούμενων, και μεταξύ των δύο ακραίων εισοδηματικών κατηγοριών (πολύ πλούσιοι και πολύ φτωχοί), αλλά και σε συγκεκριμένες περιοχές της περιφέρειας της χώρας εν συγκρίσει με τα αστικά κέντρα
Πολιτισμικοί παράγοντες	Πεποιθήσεις των πολιτών ως προς το κράτος και την ανταποδοτικότητά του, αλλά και ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους απέναντι σε αυτό

Πηγή: Διανέοσις, 2018, σελ. 169-170

Παρόμοια είναι και τα αίτια της παραοικονομίας, καθώς αναφέρεται πως «το κίνητρο για μεταφορά δραστηριοτήτων στην μαύρη οικονομία είναι προφανώς μεγαλύτερο όσο υψηλότερη είναι η φορολογία. Δύσκαμπτοι κανονισμοί και υπερβολικά ρυθμισμένη οικονομία καθιστούν χρονοβόρα, ακριβή και δύσκολη την ικανοποίησή των σχετικών προβλέψεων και άρα μπορεί να οδηγήσει σε συχνά περιστατικά δωροδοκίας, υψηλό

πραγματικό (effective) φόρο στις νόμιμες δραστηριότητες και σε μια σημαντική σε όγκο παραοικονομία» (Ναυτεμπορική, 2019).

1.8 Βιβλιογραφική επισκόπηση

Η μελέτη του Gupta (2009) στη Νέα Ζηλανδία διερεύνησε τη σχέση μεταξύ των αντιλήψεων της φοροδιαφυγής ως εγκλήματος και των δημογραφικών χαρακτηριστικών 315 φορολογουμένων στην περιοχή του Auckland. Τα ευρήματα κατέδειξαν ότι οι πιο σημαντικές μεταβλητές που επηρεάζουν τη φοροδιαφυγή είναι το επίπεδο εκπαίδευσης, το καθεστώς απασχόλησης, το φύλο, η τοποθεσία κατοικίας του φορολογουμένου, ο έλεγχος της δήλωσης φόρου εισοδήματος από το Τμήμα Εσωτερικών Εσόδων, η μητρική γλώσσα και το καθεστώς ως φοροτεχνικός. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι για την αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής, το Τμήμα Εσωτερικών Εσόδων θα πρέπει να στοχεύει τους φορολογούμενους με ορισμένα (ή όλα) από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, άνδρες, αυτοαπασχολούμενους, εκείνους που δεν έχουν ελεγχθεί στο παρελθόν, εκείνους που ζουν σε αγροτικές αστικές περιοχές, εκείνοι των οποίων η πρώτη γλώσσα είναι η αγγλική και εκείνοι που είναι επαγγελματίες στο πεδίο των φοροτεχνικών. Κατά συνέπεια, διαπιστώνεται πως και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των φορολογουμένων επηρεάζουν τη φορολογική τους συμμόρφωση.

Τα φορολογικά έσοδα είναι μια κύρια πηγή εισοδήματος για την κυβέρνηση και χρησιμοποιούνται για να χρηματοδοτήσουν διάφορες δημόσιες υπηρεσίες και είδη πρώτης ανάγκης. Οι φόροι θεωρούνται γενικά ως βάρος για τους φορολογούμενους, έτσι η φοροδιαφυγή είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο που αντιμετωπίζουν οι κυβερνήσεις στον κόσμο. Η Μαλαισία βρίσκεται σε κατάσταση δημοσιονομικού ελλείμματος, μία κατάσταση που έγινε χειρότερη κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19. Σε αυτό το πλαίσιο είναι σημαντικό να αυξηθούν τα φορολογικά έσοδα, καθώς κάτι τέτοιο θα συμβάλει στη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος. Η μελέτη των Tan, Lau, Kassim & Salleh (2021) εξετάζει πώς ηθική αντίληψη των μεμονωμένων φορολογουμένων επηρεάζεται από το επίπεδο εκπαίδευσης τους και ως εκ τούτου επηρεάζεται περαιτέρω η συμπεριφορά τους όσον αφορά στη φορολογική συμμόρφωση. Με βάση 606 ερωτηθέντες στη Μαλαισία, η μελέτη καταδεικνύει ότι η ηθική αντίληψη έχει θετικό αντίκτυπο στη συμπεριφορά φορολογικής συμμόρφωσης. Τα αποτελέσματα επισημαίνουν επίσης μια σημαντική θετική σχέση μεταξύ της ηθικής

αντίληψης και της συμπεριφοράς φορολογικής συμμόρφωσης που μετριάζεται από το επίπεδο εκπαίδευσης. Αυτό σημαίνει ότι το επίπεδο εκπαίδευσης μπορεί να ενισχύσει την ηθική αντίληψη των μεμονωμένων φορολογουμένων, επομένως η εκπαίδευση μπορεί να οδηγήσει τους φορολογουμένους να συμμορφώνονται περισσότερο φορολογικά. Με βάση αυτά τα ευρήματα, η κυβέρνηση μπορεί να βελτιώσει περαιτέρω τις υπάρχουσες πολιτικές τους για να διασφαλίσει υψηλή φορολογική συμμόρφωση στο μέλλον χρησιμοποιώντας ως εργαλείο την εκπαίδευση.

Οι θετικές στάσεις απέναντι σε παράγοντες όπως η αντιληπτή δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος θεωρείται ότι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στο επίπεδο φορολογικής συμμόρφωσης σε μια χώρα. Η βιβλιογραφία καταδεικνύει ότι, όχι μόνο η γνώση αλλά και η κατανόηση του φορολογικού συστήματος μπορούν να επηρεάσουν τις αντιλήψεις των φορολογουμένων σχετικά με τη δικαιοσύνη και τη στάση απέναντι στη φορολογική συμμόρφωση. Στη βάση αυτή η μελέτη των Tan και Chin-Fatt (2000) εξέτασε τη σχέση μεταξύ της αύξησης των φορολογικών γνώσεων σχετικά με τις αντιλήψεις για τη δικαιοσύνη και τη συμπεριφορά φορολογικής συμμόρφωσης χρησιμοποιώντας φοιτητές που είναι εγγεγραμμένοι σε ένα εισαγωγικό μάθημα φορολογίας σε ένα τριτοβάθμιο ίδρυμα της Νέας Ζηλανδίας. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι η αύξηση των φορολογικών γνώσεων δεν είχε σημαντικό αντίκτυπο στις αντιλήψεις περί δικαιοσύνης και συμπεριφοράς φορολογικής συμμόρφωσης, σε αντίθεση με προηγούμενες μελέτες.

Η συστηματική ανασκόπηση των Fochmann, Kiesewetter, Blaufus, Hundsdoerfer & Weimann (2010) εστιάζει στην αντίληψη (μεροληψία) των ατόμων σε σχέση με τη δική τους φορολογική επιβάρυνση και την επίδρασή της στις οικονομικές αποφάσεις. Από τη βιβλιογραφία προκύπτουν τα εξής θέματα: (1) αντίληψη των οριακών φορολογικών συντελεστών, (2) επιρροή της φορολογικής πολυπλοκότητας στη φορολογική αντίληψη, (3) φορολογία και κίνητρα για εργασία, (4) φορολογική ένδειξη, (5) φορολογική ηθική και δικαιοσύνη και (6) ψευδαίσθηση χρήματος, αντιληπτός πληθωρισμός και δημοσιονομική έλξη. Από τη βιβλιογραφία προέκυψε πως, τα άτομα σε πολλές χώρες σπάνια δίνουν τη σωστή εκτίμηση του δικού τους οριακού φορολογικού συντελεστή. Όσο πιο περίπλοκος είναι ένας φορολογικός κανόνας ή παρουσιάζεται ως τέτοιος, τόσο χειρότερη είναι η ποιότητα της απόφασης των υποκειμένων. Κατά συνέπεια, μπορεί να επηρεαστεί η αποτελεσματικότητα της αγοράς. Σε αρκετά πειράματα, παρατηρείται αρνητική σχέση μεταξύ του οριακού φορολογικού συντελεστή και της προσφοράς εργασίας. Αλλά αυτό συμβαίνει ακόμη και όταν η

πραγματική φορολογική επιβάρυνση είναι μηδέν και τα άτομα τείνουν να βασίζονται τις εργασιακές τους αποφάσεις σε ένα μείγμα ακαθάριστου και καθαρού μισθού. Η προσφορά εργασίας επηρεάζεται περισσότερο στην περίπτωση του φόρου εργασίας παρά σε ισοδύναμο φόρο κατανάλωσης. Επίσης, στα περισσότερα πειράματα, τα άτομα συνειδητοποιούν τη συχνότητα ενός έμμεσου φόρου όταν ο φόρος επιβάλλεται από την άλλη πλευρά της αγοράς (μη εμφανής φόρος). Ωστόσο, σε ορισμένες μελέτες αυτό γίνεται μόνο μέσω μαθησιακών αποτελεσμάτων σε επαναλαμβανόμενες αποφάσεις. Ορισμένα πειράματα αποκαλύπτουν ακόμα ότι η φορολογική ηθική είναι συνήθως υψηλότερη από την προβλεπόμενη στη βάση της θεωρίας. Από την άλλη πλευρά, επιβεβαιώνονται τα θεωρητικά ευρήματα στο βαθμό που το φορολογικό ηθικό είναι μια αυξανόμενη συνάρτηση της πιθανότητας ελέγχου και της ποινής της φοροδιαφυγής. Η πολιτική συμμετοχή μειώνει επίσης τη φοροδιαφυγή. Δεν βρέθηκε κάποια εμπειρική έρευνα σχετικά με τη δημοσιονομική έλξη. Από πειράματα και αρχαικές μελέτες σχετικά με την ψευδαίσθηση του χρήματος και τον αντιληπτό πληθωρισμό, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η εσφαλμένη αντίληψη της φορολογικής επιβάρυνσης είναι πολύ πιθανή μετά από εκτεταμένη ή ακραία αναθεώρηση της φορολογικής νομοθεσίας.

Η μελέτη των Deb και Chakraborty (2017) επιχειρεί να αναφέρει τους παράγοντες που ευθύνονται για την αντίληψη των ανθρώπων σχετικά με τη φοροδιαφυγή. Η μελέτη πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 125 ερωτηθέντων. Τα αποτελέσματα δείχνουν την επιρροή των επιλεκτικών δημογραφικών στοιχείων στη φορολογική αντίληψη και τη φοροδιαφυγή, με άλλους παράγοντες όπως οι διατάξεις για ποινή και δίωξη, με τους φορολογικούς συντελεστές να επηρεάζουν επίσης τις αποφάσεις των φορολογουμένων.

Η φοροδιαφυγή είναι μια πράξη που εκτελείται από τον φορολογούμενο για να μετριάσει τη φορολογική τους επιβάρυνση παραβιάζοντας τους φορολογικούς νόμους. Σε αυτήν την ενέργεια, ο φορολογούμενος αγνοεί τις επίσημες διατάξεις της φορολογίας που καθίστανται η υποχρέωσή τους, πλαστογραφούν έγγραφα ή συμπληρώνουν τα δεδομένα με ελλιπή και εσφαλμένα. Στη βάση αυτή, ο σκοπός της μελέτης των Rantelangi και Majid (2017) ήταν να προσδιορίσει τους παράγοντες που επηρεάζουν την αντίληψη των φορολογουμένων για τη φοροδιαφυγή, έτσι ώστε να μπορεί να είναι χρήσιμη για ακαδημαϊκούς, επαγγελματίες και υπεύθυνους για τη χάραξη της φορολογικής πολιτικής. Η φοροδιαφυγή μπορεί να επηρεαστεί από παράγοντες όπως η φορολογική γνώση, η φορολογική ηθική, το φορολογικό σύστημα, η φορολογική δικαιοσύνη και το κόστος συμμόρφωσης. Το αποτέλεσμα αυτής της

μελέτης δείχνει ότι, η φορολογική γνώση, η φορολογική ηθική, το φορολογικό σύστημα, η φορολογική δικαιοσύνη επηρεάζει αρνητικά την αντίληψη των φορολογουμένων για τη φοροδιαφυγή. Επίσης, το κόστος συμμόρφωσης επηρεάζει θετικά την αντίληψη των φορολογουμένων για τη φοροδιαφυγή. Με σειρά προτεραιότητας, η φορολογική ηθική είναι πιο σημαντική για τη φοροδιαφυγή, ακολουθούμενη από τη φορολογική γνώση, το φορολογικό σύστημα και τη φορολογική δικαιοσύνη.

Η μελέτη των Cahaya, Made και Zaki (2018) είχε ως στόχο να εξετάσει την αντίληψη της ηθικής φοροδιαφυγής σε ένα δείγμα 148 ελεγκτών. Το αποτέλεσμα αυτής της μελέτης έδειξε ότι τα συστήματα δικαιοσύνης και φορολογίας επηρεάζουν σημαντικά σε αρνητικό βαθμό την αντίληψη της ηθικής περί της φοροδιαφυγής. Η θρησκεία ενίσχυσε την επίδραση της δικαιοσύνης, των φορολογικών συστημάτων και των διακρίσεων στην αντίληψη της ηθικής φοροδιαφυγής. Το αποτέλεσμα της έρευνας αποδεικνύει ότι όσο μεγαλύτερη εφαρμογή της δικαιοσύνης και φορολογικό σύστημα σε μια χώρα, τόσο αυξάνεται η εμπιστοσύνη της κοινωνίας στην κυβέρνηση, έτσι ώστε η φοροδιαφυγή που παραβιάζει τον κανόνα και βλάπτει την κοινωνία να μην είναι ηθική. Εκτός από αυτό, η πολιτική της κυβέρνησης σε επίπεδο διακρίσεων μπορεί να μειώσει την κοινωνική εμπιστοσύνη απέναντι στην κυβέρνηση, έτσι ώστε να καθιερώσει την αντίληψη ότι η φοροδιαφυγή είναι το σωστό. Το υψηλό αίσθημα της επιθυμίας για αυξημένο εισόδημα θα οδηγήσει επίσης το άτομο στη φοροδιαφυγή, με τη συγκεκριμένη δράση να θεωρείται ηθική. Η θρησκεία ενισχύει την επιρροή της δικαιοσύνης, του φορολογικού συστήματος και των διακρίσεων στην ηθική αντίληψη της φοροδιαφυγής. Ωστόσο, αποδυναμώνει την επίδραση της αγάπης των χρημάτων προς την ηθική αντίληψη της φοροδιαφυγής. Η υψηλή θρησκευτικότητα στο άτομο που βασίζεται σε θρησκευτικές αξίες που ενσωματώνονται σε αυτό θα είναι πιο αντικειμενική στην εκτίμηση καλών και ορθών πραγμάτων. Εκτός από αυτό, το άτομο με υψηλή θρησκευτικότητα είναι επίσης πιο αντικειμενικό να εκτιμά την πολιτική της κυβέρνησης ως προς τις διακρίσεις, έτσι ώστε η φοροδιαφυγή να θεωρείται ηθική. Ωστόσο, η υψηλή θρησκευτικότητα θα μειώσει την αίσθηση της αγάπης για τα χρήματα, έτσι ώστε η φοροδιαφυγή να θεωρείται ανήθικη. Σε αυτήν την περίπτωση, ο υψηλός υλισμός θα αυξήσει την αίσθηση της αγάπης των χρημάτων για το άτομο, έτσι ώστε η φοροδιαφυγή να θεωρείται ηθική.

Από οικονομική άποψη, οι νομικές εκτιμήσεις, η φοροαποφυγή και η φοροδιαφυγή έχουν παρόμοια αποτελέσματα, δηλαδή μείωση των κυβερνητικών εσόδων, ενώ

παράλληλα βασίζονται στην ίδια επιθυμία μείωσης της φορολογικής επιβάρυνσης. Λόγω νομικών διαφορών και ηθικών ανησυχιών, ωστόσο, είναι πιθανό τα άτομα να αντιλαμβάνονται τα ανωτέρω ως διαφορετικά. Στο πλαίσιο αυτό η μελέτη των Kirchler, Maciejovsky και Schneider (2001) εξέτασε τις απόψεις 252 ατόμων (δημοσιονομικοί αξιωματούχοι, φοιτητές επιχειρήσεων, δικηγόροι επιχειρήσεων και επιχειρηματίες), ως προς το κατά πόσο αξιολογούν τα ανωτέρω θετικά, αρνητικά ή ουδέτερα. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι καθημερινές παραστάσεις διαφέρουν σε σχέση με τη φοροαποφυγή και τη φοροδιαφυγή. Η φοροδιαφυγή έγινε αντιληπτή μάλλον αρνητικά, ενώ η φοροαποφυγή θετικά. Αν και οι φορολογικοί υπάλληλοι έκριναν ότι όλες οι μορφές μείωσης του φόρου ήταν λιγότερο δίκαιες, η φοροδιαφυγή βρέθηκε λιγότερο δίκαιη από τη φοροαποφυγή. Όσον αφορά τη γνώση της φορολογικής νομοθεσίας και την αντίληψη της δικαιοσύνης, διαπιστώθηκαν διαφορές: Οι δικηγόροι των επιχειρήσεων και οι επιχειρηματίες έκριναν την φοροαποφυγή δίκαια όσο υψηλότερη ήταν η γνώση τους. Οι δημοσιονομικοί αξιωματούχοι, από την άλλη πλευρά, βρήκαν τη φοροδιαφυγή ιδιαίτερα άδικη εάν οι γνώσεις τους για τη φορολογική νομοθεσία ήταν υψηλές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1 Ερευνητικός στόχος

Ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των υπαλλήλων και των φορολογουμένων της ΔΟΥ Γλυφάδας σχετικά με το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα.

2.2 Ερευνητικές υποθέσεις

Με βάση την προηγηθείσα βιβλιογραφική επισκόπηση, οι ερευνητικές υποθέσεις που θα εξεταστούν σε αυτήν την έρευνα έχουν ως εξής:

H₁: Το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής υπάρχει στην Ελλάδα σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό

H₂: Το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής επιφέρει σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις

H₃: Το ύψος των φορολογικών συντελεστών, η πολυπλοκότητα του νομοθετικού και φορολογικού πλαισίου, ο αριθμός των φόρων, η έλλειψη εμπιστοσύνης στα πολιτικά πρόσωπα και τους κρατικούς θεσμούς, ο τρόπος λειτουργίας των κρατικών θεσμών, η φορολογική ηθική, αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στην Ελλάδα

H₄: Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων διαφοροποιούν τις απόψεις τους.

H₅: Δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των απόψεων των εργαζομένων και των πολιτών.

2.3 Ερευνητικό εργαλείο

Για τον σκοπό αυτής της έρευνας θα χρησιμοποιηθεί η ποσοτική μέθοδος έρευνας με τη χρήση ενός δομημένου ερωτηματολογίου, το οποίο θα διανεμηθεί σε εργαζόμενους και φορολογούμενους της ΔΟΥ Γλυφάδας. Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε από την ερευνήτρια στη βάση της βιβλιογραφικής επισκόπησης και με στόχο να

εξεταστούν οι ερευνητικές υποθέσεις που τέθηκαν. Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει κοινές ερωτήσεις, με απώτερο στόχο να καταδειχθούν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των απόψεων των εργαζομένων και των φορολογούμενων της ΔΟΥ.

Το ερωτηματολόγιο αυτής της έρευνας που παρατίθεται στο Παράρτημα αποτελείται συνολικά από οκτώ (8) ερωτήσεις. Οι πρώτες τρεις ερωτήσεις διερευνούν το προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα. Η ερώτηση 4 και η ερώτηση 5 διερευνούν τον βαθμό στον οποίον υφίσταται το φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στην Ελλάδα. Η έκτη ερώτηση εξετάζει τον βαθμό συμφωνίας / διαφωνίας των ερωτηθέντων με προτάσεις που αφορούν τον αντίκτυπο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα με βάση μία εξαβάθμια κλίμακα Likert ως εξής: 1=Διαφωνώ απόλυτα, 2=Διαφωνώ, 3=Διαφωνώ εν μέρει, 4=Συμφωνώ εν μέρει, 5=Συμφωνώ, 6=Συμφωνώ απόλυτα. Η έβδομη ερώτηση εξετάζει τον βαθμό συμφωνίας / διαφωνίας των ερωτηθέντων με προτάσεις που αφορούν τους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα με βάση μία εξαβάθμια κλίμακα Likert ως εξής: 1=Διαφωνώ απόλυτα, 2=Διαφωνώ, 3=Διαφωνώ εν μέρει, 4=Συμφωνώ εν μέρει, 5=Συμφωνώ, 6=Συμφωνώ απόλυτα.

Οι ερωτήσεις αυτές είναι κλειστού τύπου καθώς απώτερος στόχος είναι να συλλεχθούν δεδομένα που αφορούν τις απόψεις των ερωτηθέντων, να ομαδοποιηθούν ανά κατηγορίες και να εξεταστούν ως προς τις ομοιότητες και τις διαφορές που παρουσιάζουν στη βάση των δύο ομάδων ερωτηθέντων. Ωστόσο, στο τέλος τέθηκε και μία ερώτηση που αφορά στις προτάσεις που καταθέτουν οι ίδιοι οι ερωτηθέντες ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Μέσω αυτής της ανοικτής ερώτησης οι ερωτηθέντες έχουν τη δυνατότητα να καταθέσουν ελεύθερα την άποψή τους. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε απόκτηση νέας γνώσης, καθώς και στην κατάθεση προτάσεων πρακτικής εφαρμογής.

2.4 Δείγμα της έρευνας

Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελείται συνολικά από 126 άτομα, με τα δημογραφικά τους στοιχεία να απεικονίζονται στον πιο κάτω πίνακα. Όπως παρατηρείται, το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελείται από 63 εργαζόμενους στη Δ.Ο.Υ. Γλυφάδας και 63 πολίτες. Η πλειοψηφία είναι γυναίκες (56,3%), ηλικίας 41-50 ετών (22,2%), απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (47,7%).

Πίνακας 2.1 Δημογραφικά στοιχεία ερωτηθέντων

		Συχνότητα	Ποσοστό
Κατηγορία	Εργαζόμενος	63	50.0
	Πολίτης	63	50.0
Φύλο	Άντρας	55	43.7
	Γυναίκα	71	56.3
Ηλικία	Έως 30	26	20.6
	31-40	25	19.8
	41-50	28	22.2
	51-60	27	21.4
	61 και άνω	20	15.9
Εκπαιδευτικό επίπεδο	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	23.0
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	47.7
	Μεταπτυχιακό	35	27.8
	Διδακτορικό	2	1.5

2.5 Ανάλυση δεδομένων

Η ανάλυση των δεδομένων διεξήχθη με το στατιστικό πρόγραμμα SPSS έκδοση 26. Η περιγραφική στατιστική χρησιμοποιήθηκε για την περιγραφή του δείγματος και την ανάλυση των ερωτήσεων 4-7, απαντώντας στις τρεις πρώτες ερευνητικές υποθέσεις. Επίσης, χρησιμοποιήθηκε και η επαγωγική στατιστική, μέσω συσχετίσεων, προκειμένου να εξεταστεί κατά πόσο τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων διαφοροποιούν ενδεχομένως τις απόψεις τους, απαντώντας με αυτόν τον τρόπο στην τέταρτη ερευνητική υπόθεση. Επίσης, μέσω των συσχετίσεων εξετάστηκαν τυχόν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των απόψεων των εργαζομένων και των πολιτών, απαντώντας στην πέμπτη ερευνητική υπόθεση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1 Περιγραφική στατιστική

Από τον Πίνακα 3.1 παρατηρείται πως σε πολύ μεγάλο βαθμό (42,1%) οι ερωτηθέντες πιστεύουν πως υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας στην Ελλάδα.

Πίνακας 3.1 Ποσοστό ερωτηθέντων που πιστεύει ότι υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας στην Ελλάδα

	Συχνότητα	Ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Αρκετά	31	24.6	24.6
Πολύ	53	42.1	66.7
Πάρα πολύ	42	33.3	100.0
Σύνολο	126	100.0	

Από τον Πίνακα 3.2 παρατηρείται πως σε πολύ μεγάλο βαθμό (38,1%) οι ερωτηθέντες πιστεύουν πως υφίσταται ζήτημα φοροδιαφυγής στην Ελλάδα.

Πίνακας 3.2 Ποσοστό ερωτηθέντων που πιστεύει ότι υφίσταται ζήτημα φοροδιαφυγής στην Ελλάδα

	Συχνότητα	Ποσοστό	Αθροιστικό ποσοστό
Αρκετά	42	33.3	33.3
Πολύ	48	38.1	71.4
Πάρα πολύ	36	28.6	100.0
Σύνολο	126	100.0	

Στον Πίνακα 3.3 του Παραρτήματος απεικονίζονται τα περιγραφικά μέτρα (μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις) των συμμετεχόντων στην έρευνα σχετικά με το κατά πόσο συμφωνούν / διαφωνούν με συγκεκριμένες προτάσεις που αφορούν τον αντίκτυπο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Όπως παρατηρείται, οι ερωτηθέντες τείνουν να συμφωνούν απόλυτα με το ότι η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή οδηγούν σε: Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου (M=5,16, TA=0,843), Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής (M=5,14, TA=0,836),

Μεταβολές στην αγορά εργασίας (M=5,09, TA=0,800), Μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς (M=5,07, TA=0,802), Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας (M=5,06, TA=0,797), Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας (M=5,03, TA=0,758), Απώλεια φορολογικών εσόδων (M=5,02, TA=0,839), Μείωση δημοσίων επενδύσεων (M=5,02, TA=0,843), Αύξηση των φορολογικών συντελεστών (M=5,00, TA=0,829).

Στον Πίνακα 3.4 του Παραρτήματος απεικονίζονται τα περιγραφικά μέτρα (μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις) των συμμετεχόντων στην έρευνα σχετικά με το κατά πόσο συμφωνούν / διαφωνούν με συγκεκριμένες προτάσεις που αφορούν τους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Όπως παρατηρείται από τα αποτελέσματα, οι ερωτηθέντες τείνουν να συμφωνούν απόλυτα με τις εξής προτάσεις: Το είδος των φόρων (M=5,13, TA=0,813), Τη διαφθορά των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης (M=5,12, TA=0,826), Έλλειψη εμπιστοσύνης στις κυβερνητικές πολιτικές και στην πραγματική αξιοποίηση των καταβληθέντων φόρων από μέρους της κυβέρνησης (M=5,11, TA=0,822), Το φορολογικό σύστημα (M=5,10, TA=0,808), Το πλαίσιο επενδύσεων (M=5,10, TA=0,828), Το ύψος των φορολογικών συντελεστών (M=5,08, TA=0,854), Το ελλιπές αναδιανεμητικό όφελος του φορολογικού συστήματος (M=5,06, TA=0,807), Την έλλειψη εμπιστοσύνης φορολογικής συμμόρφωσης άλλων (M=5,05, TA=0,809), Τη νομοθετική πολυπλοκότητα (M=5,04, TA=0,824), Συλλογική νοοτροπία (M=5,04, TA=0,753), Έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών στα πολιτικά πρόσωπα και στους κρατικούς θεσμούς (M=5,02, TA=0,784), Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα (M=5,00, TA=0,790).

3.2 Επαγωγική στατιστική

Αρχικά εξετάζεται η κανονικότητα των δεδομένων προκειμένου να διαπιστωθεί αν θα χρησιμοποιηθούν παραμετρικά ή μη παραμετρικά τεστ για τον έλεγχο των συσχετίσεων, δηλαδή των τριών τελευταίων υποθέσεων. Για τον έλεγχο της κανονικότητας των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το τεστ Kolmogorov-Smirnov. Τα αποτελέσματα, που παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.5 του Παραρτήματος, καταδεικνύουν πως τα δεδομένα δεν ακολουθούν την κανονική κατανομή ($p < 0.05$) και ως εκ τούτου για τον έλεγχο των συσχετίσεων χρησιμοποιούνται μη παραμετρικά τεστ.

Αρχικά εξετάζεται κατά πόσο συγκεκριμένοι παράγοντες οδηγούν στο φαινόμενο της παραοικονομίας στην Ελλάδα (συσχετίσεις ερωτήσεων 4 και 6). Για τον έλεγχο χρησιμοποιήθηκε το τεστ Kruskal Wallis. Τα αποτελέσματα απεικονίζονται στον Πίνακα 3.6 του Παραρτήματος. Από τα αποτελέσματα διαπιστώνεται πως το φαινόμενο της παραοικονομίας σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό με μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας ($p<0.05$) και με φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων ($p<0.05$).

Στη συνέχεια εξετάζεται κατά πόσο συγκεκριμένοι παράγοντες οδηγούν στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα (συσχετίσεις ερωτήσεων 5 και 6). Για τον έλεγχο χρησιμοποιήθηκε το τεστ Kruskal Wallis. Τα αποτελέσματα απεικονίζονται στον Πίνακα 3.7 του Παραρτήματος. Από τα αποτελέσματα διαπιστώνεται πως το φαινόμενο της φοροδιαφυγής σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό με μεταβολές στην αγορά εργασίας ($p<0.05$).

Στη συνέχεια εξετάζεται κατά πόσο τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων διαφοροποιούν τις απόψεις τους (συσχετίσεις 1-3 και 4-7). Για τον έλεγχο του φύλου χρησιμοποιήθηκε το τεστ Mann Whitney, ενώ για τον έλεγχο της ηλικίας και του εκπαιδευτικού επιπέδου χρησιμοποιήθηκε το τεστ Kruskal-Wallis. Τα αποτελέσματα του Πίνακα 3.8 του Παραρτήματος παρουσιάζουν τις συσχετίσεις των απόψεων των ερωτηθέντων με βάση το φύλο. Όπως παρατηρείται, δεν υπάρχει διαφοροποίηση των απόψεων των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση το φύλο τους.

Τα αποτελέσματα του Πίνακα 3.9 του Παραρτήματος παρουσιάζουν τις συσχετίσεις των απόψεων των ερωτηθέντων με βάση την ηλικία. Με βάση τα ευρήματα της έρευνας διαπιστώνεται πως η ηλικία επηρεάζει τις απόψεις των συμμετεχόντων στην έρευνα όσον αφορά στο ότι η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή οδηγούν σε μείωση δημοσίων επενδύσεων ($p<0.05$), με όσους είναι 51-60 ετών να έχουν υψηλότερο μέσο όρο. Επίσης, η ηλικία επηρεάζει τις απόψεις των συμμετεχόντων στην έρευνα όσον αφορά στο ότι οι κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές οδηγούν σε παραοικονομία και φοροδιαφυγή ($p<0.05$), με όσους είναι έως 30 ετών να έχουν υψηλότερο μέσο όρο.

Τα αποτελέσματα του Πίνακα 3.10 του Παραρτήματος παρουσιάζουν τις συσχετίσεις των απόψεων των ερωτηθέντων με βάση το εκπαιδευτικό επίπεδο. Από τη στατιστική ανάλυση προέκυψε πως το εκπαιδευτικό επίπεδο των συμμετεχόντων στην έρευνα διαφοροποιεί τις απόψεις τους ως προς το ότι η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή οδηγούν σε μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής ($p<0.05$), με όσους είναι κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου να έχουν υψηλότερο μέσο όρο.

Τέλος, τα αποτελέσματα του Πίνακα 3.11 του Παραρτήματος παρουσιάζουν τις συσχετίσεις των απόψεων των ερωτηθέντων με βάση το αν είναι εργαζόμενοι στη ΔΟΥ Γλυφάδας ή πολίτες. Από τη στατιστική ανάλυση προέκυψε πως δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

4.1 Συζήτηση αποτελεσμάτων και τελικά συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα στόχο είχε να διερευνήσει τις απόψεις εργαζομένων και πολιτών που ανήκουν στη ΔΟΥ Γλυφάδας ως προς το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής. Από τα αποτελέσματα προέκυψε ότι υφίσταται σε πολύ μεγάλο βαθμό ζήτημα παραοικονομίας και φοροδιαφυγής στην Ελλάδα, κάτι που έχει επισημανθεί και από προηγούμενες μελέτες (Ράπανος & Καπλάνογλου, 2014; Διανέοσις, 2018; Ναυτεμπορική, 2019; Χατζηνικολάου, 2020). Από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της διεξαχθείσας έρευνας διαπιστώθηκε ότι οι απόψεις εργαζομένων στη ΔΟΥ Γλυφάδας και φορολογουμένων δε διαφοροποιούνται.

Όσον αφορά στους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής διαπιστώθηκε από την έρευνα πως τα μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας, οι φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων, καθώς και οι μεταβολές στην αγορά εργασίας, έχουν επίδραση στην εμφάνιση αυτών των προβλημάτων. Προηγούμενες μελέτες (Kanniainen et al., 2004; Fochmann et al., 2010; Alm, 2014; Demalijaj Ukaj, 2014; Blaufus et al., 2015) επίσης έχουν τονίσει τα ανωτέρω ως αιτίες που οδηγούν σε φοροδιαφυγή και σε παραοικονομία. Οι απόψεις εργαζομένων στη ΔΟΥ Γλυφάδας και φορολογουμένων δε διαφοροποιούνται.

Αναφορικά με τις επιπτώσεις της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής διαπιστώθηκε πως οδηγούν σε απώλεια φορολογικών εσόδων, αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου και της κοινωνικής πολιτικής, μείωση της εμπιστοσύνης των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς, μείωση των δημοσίων επενδύσεων και αύξηση των φορολογικών συντελεστών. Τα ευρήματα αυτά δεν έρχονται σε αντίθεση με τα όσα έχουν υποστηριχθεί σε προηγούμενες μελέτες (Vasardani, 2011; Gomez Sabaini & Jimenez, 2012; Schneider & Williams, 2013; Alm, 2014; OECD, 2017). Οι απόψεις εργαζομένων στη ΔΟΥ Γλυφάδας και φορολογουμένων δε διαφοροποιούνται.

Τέλος, βρέθηκε πως η ηλικία και το εκπαιδευτικό επίπεδο επηρεάζει ορισμένες από τις απόψεις των ερωτηθέντων. Αν και δεν έχουν διεξαχθεί πολλές έρευνες σε αυτό το πεδίο, η μελέτη των Tan et al. (2021), όπως και των Freire-Seren και Panades I Marti

(2013) επίσης κατέδειξαν μία επίδραση του εκπαιδευτικού επιπέδου στη φορολογική συμμόρφωση των ατόμων.

Τα ανωτέρω αποτυπώνονται και στη βάση των ερευνητικών υποθέσεων που έχουν τεθεί, ως εξής:

H₁: Το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής υπάρχει στην Ελλάδα σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώθηκε πως υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας και φοροδιαφυγής στην Ελλάδα σε πολύ μεγάλο βαθμό. Επομένως, επιβεβαιώνεται η πρώτη ερευνητική υπόθεση.

H₂: Το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής επιφέρει σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώθηκε πως τόσο η παραοικονομία, όσο και η φοροδιαφυγή επιφέρουν αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου, μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής, μεταβολές στην αγορά εργασίας, μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς, μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας, μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας, απώλεια φορολογικών εσόδων, μείωση δημοσίων επενδύσεων, αύξηση των φορολογικών συντελεστών. Συνολικά, διαπιστώνεται πως το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής επιφέρει σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Επομένως, επιβεβαιώνεται η δεύτερη ερευνητική υπόθεση.

H₃: Το ύψος των φορολογικών συντελεστών, η πολυπλοκότητα του νομοθετικού και φορολογικού πλαισίου, ο αριθμός των φόρων, η έλλειψη εμπιστοσύνης στα πολιτικά πρόσωπα και τους κρατικούς θεσμούς, ο τρόπος λειτουργίας των κρατικών θεσμών, η φορολογική ηθική, αποτελούν τους πιο σημαντικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στην Ελλάδα

Από τις συσχετίσεις που διεξήχθησαν διαπιστώθηκε πως το φαινόμενο της παραοικονομίας σχετίζεται με μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας και με φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων. Επίσης, διαπιστώθηκε πως το φαινόμενο της φοροδιαφυγής σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό με μεταβολές στην αγορά εργασίας. Επομένως, δεν επιβεβαιώνεται η τρίτη ερευνητική υπόθεση.

H₄: Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων διαφοροποιούν τις απόψεις τους.

Από τη στατιστική ανάλυση που διεξήχθη διαπιστώθηκε πως το φύλο δε διαφοροποιεί τις απόψεις των ερωτηθέντων. Η ηλικία επηρεάζει τις απόψεις των συμμετεχόντων στην έρευνα όσον αφορά στο ότι η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή οδηγούν σε μείωση δημοσίων επενδύσεων, αλλά και στο ότι οι κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές οδηγούν σε παραοικονομία και φοροδιαφυγή. Τέλος, το εκπαιδευτικό επίπεδο διαφοροποιεί τις απόψεις τους ως προς το ότι η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή οδηγούν σε μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής. Επομένως, η τέταρτη ερευνητική υπόθεση επιβεβαιώνεται εν μέρει.

H5: Δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των απόψεων των εργαζομένων και των πολιτών.

Από τη στατιστική ανάλυση που προηγήθηκε διαπιστώθηκε πως δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των απόψεων των εργαζομένων και των πολιτών όσον αφορά στα αίτια και τις επιπτώσεις της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής.

Στη βάση των ανωτέρω, τα τελικά συμπεράσματα της έρευνας απεικονίζονται στον κάτωθι πίνακα.

Ερευνητική υπόθεση	Επιβεβαίωση
H1: Το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής υπάρχει στην Ελλάδα σε πάρα πολύ μεγάλο βαθμό	Ναι
H2: Το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής επιφέρει σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις	Ναι
H3: Το ύψος των φορολογικών συντελεστών, η πολυπλοκότητα του νομοθετικού και φορολογικού πλαισίου, ο αριθμός των φόρων, η έλλειψη εμπιστοσύνης στα πολιτικά πρόσωπα και τους κρατικούς θεσμούς, ο τρόπος λειτουργίας των κρατικών θεσμών, η φορολογική ηθική, αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στην Ελλάδα	Όχι
H4: Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων διαφοροποιούν τις απόψεις τους	Εν μέρει
H5: Δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των απόψεων των εργαζομένων και των πολιτών	Ναι

4.2 Προτάσεις πρακτικής εφαρμογής

Οι φορολογικές διοικήσεις των διαφόρων κρατών μελών σήμερα εμφανίζουν σημαντική αδυναμία για την καταπολέμηση της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής, αλλά η καθεμία σε διαφορετικό βαθμό. Η ελεύθερη κυκλοφορία ανθρώπων, αγαθών, κεφαλαίων και υπηρεσιών εντός της ΕΕ οδηγεί σε ορατή ασυμμετρία στο ενδοκοινοτικό εμπόριο, ιδίως σε αγαθά όπως: κινητά τηλέφωνα, ολοκληρωμένα κυκλώματα (ιδιαίτερα μικροεπεξεργαστές και μάρκες), πιστοποιητικά φυσικού αερίου και ηλεκτρικής ενέργειας, παροχή τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, παραδόσεις ακατέργαστων μετάλλων ή ημιεπεξεργασμένων στοιχείων μετάλλων, παραδόσεις χειριστηρίων παιχνιδιών, φορητούς υπολογιστές, tablet, ακόμη και δημητριακά και βιομηχανικές καλλιέργειες. Υπό το πρίσμα αυτό, η Ευρωπαϊκή Ένωση υιοθέτησε ήδη το 2006 τη δυνατότητα εφαρμογής του μηχανισμού αντίστροφης επιβάρυνσης ΦΠΑ (άρθρο 199), εκδίδοντας την οδηγία 2006/112 ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας, η οποία άλλαξε με την οδηγία 2010/23 / ΕΕ του Συμβουλίου, της 16ης Μαρτίου 2010, και μετά από αυτήν με την προαναφερθείσα οδηγία 2013/43 / ΕΕ του Συμβουλίου. Με αυτό το μέτρο, η απαίτηση καταβολής ΦΠΑ μεταφέρθηκε στον τελικό πελάτη για τον οποίο πραγματοποιήθηκε η δεδομένη υπηρεσία ή παραδόθηκε ένα εμπόρευμα, ταξινομήθηκε σε κατηγορία αντιστροφής χρέωσης και υιοθετήθηκε στο εθνικό νομικό σύστημα. Ήταν η τελευταία από αυτές τις οδηγίες (οδηγία 2013/43 / ΕΕ του Συμβουλίου) που επέτρεψε την εφαρμογή της αρχής της αντίστροφης χρέωσης για περίοδο τουλάχιστον δύο ετών, αλλά όχι αργότερα από το τέλος του 2018 (Schneider et al., 2015).

Ο παρατεταμένος μηχανισμός λήψης αποφάσεων της κοινότητας και η απουσία συναίνεσης σε πολλά θέματα καθιστά ακόμη και την ίδια την ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με φορολογικά θέματα εξαιρετικά μη ικανοποιητική. Σε αυτό το πλαίσιο, οι διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις, αντί να αλληλοσυμπληρώνονται και να αντιμετωπίζουν τα ζητήματα με συστημικό τρόπο, στον τομέα των έμμεσων φόρων αποτελούν ένα σύνολο ασυνεπών κανόνων και συστάσεων. Θα μπορούσε κανείς να αναφέρει μόνο ότι η εγκριθείσα οδηγία 2011/16 / ΕΕ του Συμβουλίου, της 15ης Φεβρουαρίου 2011, για τη διοικητική συνεργασία σε φορολογικά θέματα και την παραίτηση από την οδηγία 77/799 / ΕΟΚ καλύπτει όλες τις φορολογικές ομάδες με εξαίρεση το πιο σημαντικό μέρος τους, δηλαδή έμμεσοι φόροι (ΦΠΑ, ειδικοί φόροι κατανάλωσης και δασμοί). Ταυτόχρονα, ο κανονισμός (ΕΕ) 904/2010 του Συμβουλίου,

της 7ης Οκτωβρίου 2010, σχετικά με τη διοικητική συνεργασία και την καταπολέμηση της απάτης προστιθέμενης αξίας απαιτεί το Eurofisc - ένα δίκτυο αποκεντρωμένης συνεργασίας για τον ΦΠΑ, αλλά ορίζει την ανταλλαγή πληροφοριών σύμφωνα με τα πρότυπα του 20ου και όχι του 21ου αιώνα (Schneider et al., 2015).

Ωστόσο, θα πρέπει να αναφερθεί ως θετικό ο ρόλος της ΕΕ στη διεθνή σκηνή σε αυτόν τον τομέα και η ανάγκη αντιμετώπισης του φορολογικού χάσματος - εν μέρει με τη μείωση του πεδίου εφαρμογής της φορολογικής απάτης και της φοροδιαφυγής (επίσης στο πλαίσιο του προγράμματος Fiscalis 2020 ή αναφορά σχετικά με τη μείωση του πεδίου της σκιάδους οικονομίας από όλα τα κράτη μέλη), φοροαποφυγή και επιθετικός φορολογικός σχεδιασμός, φορολογικοί παράδεισοι, ιδίως όσον αφορά τον σαφή ορισμό των φορολογικών παραδείσεων (Ψήφισμα 2013/2060 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (INI)). Από την άποψη αυτή είναι ο διττός τρόπος προσέγγισης. Αφενός, δηλωτικές δηλώσεις σχετικά με τη συνεργασία και τις κοινοτικές δράσεις και, αφετέρου, νομοθεσία και διατάξεις για δράσεις που επιτρέπουν την προστασία της εθνικής οικονομίας και ακόμη και τον αθέμιτο ανταγωνισμό. Επιπλέον, οι φορολογικές υπηρεσίες σε πολλές χώρες σπάνια συμμετέχουν σε επιστημονικά συνέδρια, σεμινάρια ή συναντήσεις με επιχειρηματίες, αποκομίζοντας τις απαραίτητες γνώσεις και δυνατότητες εξασφάλισης εξωτερικής υποστήριξης. Στην πραγματικότητα, συχνά όταν εκδίδουν φορολογικές αποφάσεις, δεν έχουν την απαραίτητη πληροφόρηση για το πώς πραγματοποιείται ο πραγματικός οικονομικός κύκλος εργασιών, πού είναι οι κίνδυνοι και πώς μπορούν να ενισχυθούν οι φορολογούμενοι ώστε να ενεργούν στη βάση της φορολογικής συμμόρφωσης, διευκολύνοντας τη διεξαγωγή νόμιμης επιχειρηματικής λειτουργίας (Schneider et al., 2015).

Αναφορικά με τους τρόπους μείωσης του φαινομένου της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, οι συμμετέχοντες στην έρευνα ανέφεραν τον διαμοιρασμό πληροφοριών σε επίπεδο εθνικό και ευρωπαϊκό, τη δημιουργία ομάδων διαχείρισης αυτών των πληροφοριών και παρακολούθησης των δραστηριοτήτων παραοικονομίας, τη συνεργασία φορολογικών διοικήσεων και άλλων ενδιαφερομένων μερών, καθώς και τον εξορθολογισμό του φορολογικού πλαισίου στη χώρα. Παρόμοιες συστάσεις καταθέτει και ο OECD (2017) σε σχετική του έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, ο οργανισμός παραθέτει τις ακόλουθες οκτώ συστάσεις:

Σύσταση 1 - Κοινή χρήση πληροφοριών: οι φορολογικές διοικήσεις πρέπει να μοιράζονται πληροφορίες που αφορούν στους αναπτυσσόμενους κινδύνους στον τομέα της παραοικονομίας, συμπεριλαμβανομένων των διασυνοριακών πτυχών, καθώς και

αποτελεσματικά αντίμετρα. Οι φορολογικές διοικήσεις μπορεί να θέλουν να εξετάσουν εάν θα πρέπει να δημιουργηθεί μια ευρύτερη κοινότητα ενδιαφέροντος που χρηματοδοτείται συλλογικά, η οποία θα συγκεντρώνει περιοδικά εμπειρογνώμονες στην παραοικονομία για να συμπληρώνουν τις υπάρχουσες ομάδες για την ανταλλαγή πληροφοριών.

Σύσταση 2 - Αποτελεσματική χρήση διαφορετικών πηγών δεδομένων: θα ήταν χρήσιμο να εξεταστούν περαιτέρω τις διαθέσιμες πηγές δεδομένων (εθνικές, ευρωπαϊκές και διεθνείς), σχετικά με το πώς μπορεί να διευκολυνθεί καλύτερα η ανταλλαγή πληροφοριών και πώς οι ποικίλες πηγές δεδομένων μπορούν να χρησιμοποιηθούν πιο αποτελεσματικά για την ελαχιστοποίηση των ευκαιριών για τη διεξαγωγή δραστηριότητας παραοικονομίας.

Σύσταση 3 - Συλλογική δράση σχετικά με την οικονομία κοινής χρήσης: ενώ η οικονομία κοινής χρήσης μπορεί να έχει θετικά οφέλη για την ευρύτερη οικονομία, ελλοχεύει ο κίνδυνος επέκτασης της παραοικονομίας, καθώς διάφορες δραστηριότητες ενδέχεται να μην αναφέρονται. Δεδομένου ότι αυτή η εξέλιξη επηρεάζει όλες τις φορολογικές διοικήσεις, αξίζει να εξεταστεί η πιθανή δημιουργία μιας ειδικής ομάδας που θα αποτελείται από ενδιαφερόμενες φορολογικές διοικήσεις για να εξετάσει τις επιλογές αντιμετώπισης του φαινομένου, συμπεριλαμβανομένης της συζήτησης με τους διαδικτυακούς διαμεσολαβητές που διευκολύνουν την οικονομία κοινής χρήσης.

Σύσταση 4 - Αποτελεσματική ταυτοποίηση και καταχώριση: δεδομένης της εκτεταμένης χρήσης ψευδών αναγνωριστικών στην παραοικονομία και τη σημασία της αποτελεσματικής εγγραφής, οι φορολογικές διοικήσεις θα πρέπει να διερευνήσουν περαιτέρω βέλτιστες πρακτικές στον προσδιορισμό και την εγγραφή των φορολογουμένων στις βάσεις δεδομένων και στον ασφαλή έλεγχο ταυτότητας, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης βιομετρικών τεχνικών και τεχνολογίας blockchain.

Σύσταση 5 - Ενίσχυση των κοινωνικών κανόνων: ως μέρος των πολύπλευρων στρατηγικών, οι φορολογικές διοικήσεις θα πρέπει να διερευνήσουν περαιτέρω πιο αποτελεσματικούς μηχανισμούς για να επηρεάσουν τη συμπεριφορά των φορολογουμένων και πιο συγκεκριμένα τη φορολογική τους συμμόρφωση. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο τρίτα μέρη, για παράδειγμα πελάτες και εμπορικοί φορείς, μπορούν να βοηθήσουν να ασκήσουν πτωτική πίεση στην παραοικονομία αυξάνοντας τη διαφάνεια και μειώνοντας την αποδοχή των πληρωμών σε μετρητά χωρίς ηλεκτρονικά καταγεγραμμένες αποδείξεις.

Σύσταση 6 - Συνολικές κυβερνητικές προσεγγίσεις: οι παράγοντες της παραοικονομίας συχνά εμπλέκονται σε απάτες κοινωνικής ασφάλισης, μη συμμόρφωση με τους κανονισμούς (συμπεριλαμβανομένης της υγείας και της ασφάλειας) και, σε ορισμένες περιπτώσεις, σοβαρού εγκλήματος. Οι φορολογικές διοικήσεις θα πρέπει συνεργάζονται όλο και περισσότερο με άλλα μέρη της κυβέρνησης για την αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων. Οι φορολογικές διοικήσεις θα πρέπει ακόμα να εξετάσουν περαιτέρω τα βασικά στοιχεία των επιτυχημένων συνολικών κυβερνητικών προσεγγίσεων και πώς θα μπορούσαν να βοηθήσουν στη βελτίωση της συνολικής αποτελεσματικότητας

Σύσταση 7 - Βέλτιστες πρακτικές: ορισμένες φορολογικές διοικήσεις έχουν εισαγάγει επιτυχημένες προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση πτυχών της παραοικονομίας, από διαδικτυακές τεχνικές παρακολούθησης έως καινοτόμες χρήσεις πηγών δεδομένων και τη χρήση τεχνολογίας blockchain. Προκειμένου να βοηθήσουν άλλες διοικήσεις να επωφεληθούν από τα διδάγματα τέτοιων προσεγγίσεων, ορισμένες μεμονωμένες φορολογικές διοικήσεις μπορεί να επιθυμούν να παρέχουν πληρέστερες εξηγήσεις για το πώς σχεδιάστηκαν και εφαρμόστηκαν τέτοιες προσεγγίσεις.

Σύσταση 8 - Μέτρηση των επιπτώσεων: η μέτρηση της παραοικονομίας μπορεί να είναι δύσκολη αν και σημαντική για αποφάσεις σχετικά με πόρους, επενδύσεις και στρατηγικές. Οι φορολογικές διοικήσεις μπορεί να επιθυμούν να συγκρίνουν προσεγγίσεις στη μέτρηση, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου με τον οποίο οι επιπτώσεις των πολιτικών μπορούν να μετρηθούν πιο αξιόπιστα.

Η Dule (2020) επισημαίνει πως η φοροδιαφυγή μπορεί να περιοριστεί με την ψηφιοποίηση της πληρωμής φόρου. Επιπλέον, η χρήση ψηφιακού λογισμικού θα βοηθήσει τις επιχειρήσεις να αποκτήσουν μεγαλύτερο έλεγχο των οικονομικών τους. Εκτός των ανωτέρω, η Dule (2020) προτείνει πως, οι κυβερνήσεις θα πρέπει να πραγματοποιήσουν φορολογική απογραφή για τον εντοπισμό φορολογουμένων, να παράσχουν κίνητρα στους φορολογούμενους που πληρώνουν φόρους εγκαίρως, να παρέχουν φορολογική εκπαίδευση, να παρέχουν ευνοϊκές συνθήκες που μπορούν να προσελκύσουν τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις να συμμορφώνονται φορολογικά (π.χ. βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, αποκέντρωση για τη διευκόλυνση της είσπραξης των φόρων), αλλά και να δημιουργήσουν «φορολογικά δικαστήρια» για την τιμωρία όσων αποφεύγουν να πληρώνουν φόρους.

4.3 Προτάσεις περαιτέρω έρευνας

Η παρούσα εργασία στόχο είχε να εξετάσει τις απόψεις εργαζομένων και πολιτών της ΔΟΥ Γλυφάδας σχετικά με την παραοικονομία και τη φοροδιαφυγή. Τα αποτελέσματα από την έρευνα αυτή, ωστόσο, δε μπορούν να γενικευθούν, εξαιτίας του ότι το δείγμα της έρευνας προέρχεται από μία συγκεκριμένη περιοχή της Αθήνας και είναι μικρό σε αριθμό. Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να διεξαχθούν περαιτέρω έρευνες σε ένα μεγαλύτερο και περισσότερο διαφοροποιημένο δείγμα φορολογουμένων και εργαζομένων σε φορολογικές υπηρεσίες από διάφορες περιοχές της Αθήνας και ει δυνατόν και από διάφορες περιφέρειες της Ελλάδας.

Στη βάση αυτή, μία μελλοντική έρευνα θα είχε ενδιαφέρον να εξετάσει και τις απόψεις και άλλων ενδιαφερομένων μερών, καθώς αυτό θα οδηγούσε και σε μία περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με το φαινόμενο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, θα είχε ενδιαφέρον μία έρευνα στο μέλλον να εξετάσει και τις απόψεις ελεγκτών, στελεχών των οικονομικών υπηρεσιών που ασχολούνται με τη διαμόρφωση του φορολογικού πλαισίου, καθώς και νομικών προσώπων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ερωτηματολόγιο

Ενότητα Ι. Δημογραφικά στοιχεία

1. Φύλο

Άντρας	
Γυναίκα	

2. Ηλικία

Έως 30	
31-40	
41-50	
51-60	
61 και άνω	

3. Εκπαιδευτικό επίπεδο

Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	
Μεταπτυχιακό	
Διδακτορικό	

Ενότητα ΙΙ. Απόψεις ερωτηθέντων για την παραοικονομία και τη φοροδιαφυγή

4. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας στην Ελλάδα;

Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ

5. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα φοροδιαφυγής στην Ελλάδα;

Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ

6. Παρακαλώ σημειώστε τον βαθμό συμφωνίας / διαφωνίας σας με τις παρακάτω προτάσεις που αφορούν τον αντίκτυπο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα με βάση την εξής κλίμακα: 1=Διαφωνώ απόλυτα, 2=Διαφωνώ, 3=Διαφωνώ εν μέρει, 4=Συμφωνώ εν μέρει, 5=Συμφωνώ, 6=Συμφωνώ απόλυτα.

	1	2	3	4	5	6
Η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή οδηγούν σε:						
Απώλεια φορολογικών εσόδων						
Κοινωνικές ανισότητες						
Μείωση δημοσίων επενδύσεων						
Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας						
Μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα						
Μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων						
Μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών						
Μεταβολές στην αγορά εργασίας						
Μεταβολές στην κατανάλωση και την αποταμίευση						
Ανισορροπία των τιμών στην αγορά						
Μειωμένη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη						
Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας						
Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής						
Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου						
Μειωμένη κοινωνική συνοχή						
Μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς						
Φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων						
Αύξηση των φορολογικών συντελεστών						

7. Παρακαλώ σημειώστε τον βαθμό συμφωνίας / διαφωνίας σας με τις παρακάτω προτάσεις που αφορούν τους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα με βάση την εξής κλίμακα: 1=Διαφωνώ απόλυτα, 2=Διαφωνώ, 3=Διαφωνώ εν μέρει, 4=Συμφωνώ εν μέρει, 5=Συμφωνώ, 6=Συμφωνώ απόλυτα.

	1	2	3	4	5	6
Η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή απορρέουν από:						
Το φορολογικό σύστημα						
Τη νομοθετική πολυπλοκότητα						
Τα νομοθετικά εμπόδια						
Το πλαίσιο επενδύσεων						
Το ύψος των φορολογικών συντελεστών						
Τα επίπεδα εισφοράς φόρου και κοινωνικής ασφάλισης						
Το είδος των φόρων						
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα						
Τις κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές						
Τη διαφθορά των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης						
Το ελλιπές αναδιανεμητικό όφελος του φορολογικού συστήματος						
Την πιθανότητα εντοπισμού και επιβολής κυρώσεων						
Την έλλειψη εμπιστοσύνης φορολογικής συμμόρφωσης άλλων						
Έλλειψη εμπιστοσύνης στις κυβερνητικές πολιτικές και στην πραγματική αξιοποίηση των καταβληθέντων φόρων από μέρους της κυβέρνησης						
Έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών στα πολιτικά πρόσωπα και στους κρατικούς θεσμούς						
Συλλογική νοοτροπία						
Έλλειψη προσωπικής φορολογικής ηθικής						
Μη επαρκείς ελεγκτικοί μηχανισμοί						

8. Τι θα προτείνατε ώστε να μειωθεί το φαινόμενο της διαφθοράς και της παραοικονομίας στην Ελλάδα;

.....

.....

.....

.....

.....

Πίνακας 3.3 Περιγραφικά μέτρα απόψεων ερωτηθέντων σχετικά με τον αντίκτυπο της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα

	N	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση
Απώλεια φορολογικών εσόδων	126	5.02	.839
Κοινωνικές ανισότητες	126	4.91	.830
Μείωση δημοσίων επενδύσεων	126	5.02	.843
Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας	126	5.06	.797
Μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα	126	4.90	.824
Μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων	126	4.94	.797
Μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών	126	4.98	.780
Μεταβολές στην αγορά εργασίας	126	5.09	.800
Μεταβολές στην κατανάλωση και την αποταμίευση	126	4.98	.784
Ανισορροπία των τιμών στην αγορά	126	4.99	.834
Μειωμένη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη	126	4.95	.809
Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας	126	5.03	.758
Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής	126	5.14	.836
Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου	126	5.16	.843
Μειωμένη κοινωνική συνοχή	126	4.98	.795
Μειωμένη εμπιστοσύνη πολιτών στους κρατικούς θεσμούς	126	5.07	.802
Φορολογικές επιβαρύνσεις ομάδων φορολογουμένων	126	4.88	.796
Αύξηση των φορολογικών συντελεστών	126	5.00	.829

Πίνακας 3.4 Περιγραφικά μέτρα απόψεων ερωτηθέντων σχετικά με τους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα

	N	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση
Το φορολογικό σύστημα	126	5.10	.808
Τη νομοθετική πολυπλοκότητα	126	5.04	.824
Τα νομοθετικά εμπόδια	126	4.99	.844
Το πλαίσιο επενδύσεων	126	5.10	.828
Το ύψος των φορολογικών συντελεστών	126	5.08	.854
Τα επίπεδα εισφοράς φόρου και κοινωνικής ασφάλισης	126	4.95	.828
Το είδος των φόρων	126	5.13	.813
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα	126	5.00	.790
Τις κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές	126	4.97	.838
Τη διαφθορά των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης	126	5.12	.826
Το ελλιπές αναδιανεμητικό όφελος του φορολογικού συστήματος	126	5.06	.807
Την πιθανότητα εντοπισμού και επιβολής κυρώσεων	126	4.98	.867
Την έλλειψη εμπιστοσύνης φορολογικής συμμόρφωσης	126	5.05	.809
Έλλειψη εμπιστοσύνης στις κυβερνητικές πολιτικές και στην πραγματική αξιοποίηση των καταβληθέντων φόρων από μέρος της κυβέρνησης	126	5.11	.822
Έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών στα πολιτικά πρόσωπα και στους κρατικούς θεσμούς	126	5.02	.784
Συλλογική νοοτροπία	126	5.04	.753

Έλλειψη προσωπικής φορολογικής ηθικής	126	4.89	.832
Μη επαρκείς ελεγκτικοί μηχανισμοί	126	4.98	.805

Πίνακας 3.5 Έλεγχος κανονικότητας των δεδομένων

	Kolmogorov-Smirnov ^a		
	Statistic	df	Sig.
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας στην Ελλάδα	.219	126	.000
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα φοροδιαφυγής στην Ελλάδα	.220	126	.000
Απώλεια φορολογικών εσόδων	.237	126	.000
Κοινωνικές ανισότητες	.253	126	.000
Μείωση δημοσίων επενδύσεων	.242	126	.000
Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας	.229	126	.000
Μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα	.253	126	.000
Μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων	.229	126	.000
Μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών	.206	126	.000
Μεταβολές στην αγορά εργασίας	.238	126	.000
Μεταβολές στην κατανάλωση και την αποταμίευση	.211	126	.000
Ανισορροπία των τιμών στην αγορά	.232	126	.000
Μειωμένη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη	.230	126	.000
Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας	.215	126	.000
Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής	.276	126	.000
Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου	.285	126	.000
Μειωμένη κοινωνική συνοχή	.216	126	.000
Μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς	.234	126	.000

Φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων	.247	126	.000
Αύξηση των φορολογικών συντελεστών	.227	126	.000
Το φορολογικό σύστημα	.247	126	.000
Τη νομοθετική πολυπλοκότητα	.235	126	.000
Τα νομοθετικά εμπόδια	.237	126	.000
Το πλαίσιο επενδύσεων	.258	126	.000
Το ύψος των φορολογικών συντελεστών	.264	126	.000
Τα επίπεδα εισφοράς φόρου και κοινωνικής ασφάλισης	.240	126	.000
Το είδος των φόρων	.261	126	.000
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα	.207	126	.000
Τις κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές	.241	126	.000
Τη διαφθορά των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης	.262	126	.000
Το ελλειπές αναδιανεμητικό όφελος του φορολογικού συστήματος	.234	126	.000
Την πιθανότητα εντοπισμού και επιβολής κυρώσεων	.253	126	.000
Την έλλειψη εμπιστοσύνης φορολογικής συμμόρφωσης άλλων	.230	126	.000
Έλλειψη εμπιστοσύνης στις κυβερνητικές πολιτικές και στην πραγματική αξιοποίηση των καταβληθέντων φόρων από μέρος της κυβέρνησης	.257	126	.000
Έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών στα πολιτικά πρόσωπα και στους κρατικούς θεσμούς	.211	126	.000
Συλλογική νοοτροπία	.219	126	.000
Έλλειψη προσωπικής φορολογικής ηθικής	.262	126	.000
Μη επαρκείς ελεγκτικοί μηχανισμοί	.221	126	.000

Πίνακας 3.6 Συσχετίσεις παραγόντων που οδηγούν σε παραοικονομία και του επιπέδου παραοικονομίας στην Ελλάδα

		N	Mean Rank	p-value
Απώλεια φορολογικών εσόδων	Αρκετά	31	69.45	0,459
	Πολύ	53	59.76	
	Πάρα πολύ	42	63.82	
	Σύνολο	126		
Κοινωνικές ανισότητες	Αρκετά	31	68.65	0,462
	Πολύ	53	59.35	
	Πάρα πολύ	42	64.94	
	Σύνολο	126		
Μείωση δημοσίων επενδύσεων	Αρκετά	31	65.16	0,183
	Πολύ	53	68.66	
	Πάρα πολύ	42	55.76	
	Σύνολο	126		
Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας	Αρκετά	31	60.92	0,023
	Πολύ	53	55.84	
	Πάρα πολύ	42	75.07	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα	Αρκετά	31	66.32	0,745
	Πολύ	53	64.33	
	Πάρα πολύ	42	60.37	
	Σύνολο	126		
Μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων	Αρκετά	31	66.34	0,803
	Πολύ	53	63.82	
	Πάρα πολύ	42	61.00	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών	Αρκετά	31	61.34	0,679
	Πολύ	53	61.75	
	Πάρα πολύ	42	67.30	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στην αγορά εργασίας	Αρκετά	31	69.34	0,474
	Πολύ	53	59.87	
	Πάρα πολύ	42	63.77	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στην κατανάλωση και την αποταμίευση	Αρκετά	31	68.77	0,489
	Πολύ	53	59.65	
	Πάρα πολύ	42	64.46	
	Σύνολο	126		
Ανισορροπία των τιμών στην αγορά	Αρκετά	31	55.85	0,311
	Πολύ	53	67.73	

	Πάρα πολύ	42	63.81	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	31	69.50	0,409
Μειωμένη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη	Πολύ	53	59.24	
	Πάρα πολύ	42	64.45	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	31	59.18	0,545
Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας	Πολύ	53	67.24	
	Πάρα πολύ	42	61.98	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	31	60.02	0,770
Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής	Πολύ	53	63.67	
	Πάρα πολύ	42	65.86	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	31	62.21	0,300
Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου	Πολύ	53	68.69	
	Πάρα πολύ	42	57.90	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	31	64.56	0,677
Μειωμένη κοινωνική συνοχή	Πολύ	53	60.45	
	Πάρα πολύ	42	66.56	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	31	53.63	0,178
Μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς	Πολύ	53	65.96	
	Πάρα πολύ	42	67.68	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	31	64.32	0,027
Φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων	Πολύ	53	54.81	
	Πάρα πολύ	42	73.86	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	31	59.48	0,716
Αύξηση των φορολογικών συντελεστών	Πολύ	53	65.85	
	Πάρα πολύ	42	63.50	
	Σύνολο	126		

Πίνακας 3.7 Συσχετίσεις παραγόντων που οδηγούν σε φοροδιαφυγή και του επιπέδου φοροδιαφυγής στην Ελλάδα

		N	Mean Rank	p-value
Απώλεια φορολογικών εσόδων	Αρκετά	42	65.77	0,194
	Πολύ	48	68.00	
	Πάρα πολύ	36	54.85	
	Σύνολο	126		
Κοινωνικές ανισότητες	Αρκετά	42	57.08	0,278
	Πολύ	48	64.76	
	Πάρα πολύ	36	69.31	
	Σύνολο	126		
Μείωση δημοσίων επενδύσεων	Αρκετά	42	67.37	0,654
	Πολύ	48	60.83	
	Πάρα πολύ	36	62.54	
	Σύνολο	126		
Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας	Αρκετά	42	64.74	0,477
	Πολύ	48	59.04	
	Πάρα πολύ	36	68.00	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα	Αρκετά	42	59.45	0,536
	Πολύ	48	67.50	
	Πάρα πολύ	36	62.89	
	Σύνολο	126		
Μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων	Αρκετά	42	59.14	0,547
	Πολύ	48	67.10	
	Πάρα πολύ	36	63.78	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών	Αρκετά	42	67.37	0,339
	Πολύ	48	57.78	
	Πάρα πολύ	36	66.61	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στην αγορά εργασίας	Αρκετά	42	56.58	0,025
	Πολύ	48	74.08	
	Πάρα πολύ	36	57.46	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στην κατανάλωση και την αποταμίευση	Αρκετά	42	63.44	0,251
	Πολύ	48	58.14	
	Πάρα πολύ	36	70.72	
	Σύνολο	126		
Ανισοροπία των τιμών στην αγορά	Αρκετά	42	60.89	0,712
	Πολύ	48	62.97	
	Πάρα πολύ	36	67.25	

	Σύνολο	126		
	Αρκετά	42	68.64	0,443
Μειωμένη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη	Πολύ	48	59.40	
	Πάρα πολύ	36	62.97	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	42	68.50	0,481
Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας	Πολύ	48	62.08	
	Πάρα πολύ	36	59.56	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	42	63.71	0,998
Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής	Πολύ	48	63.31	
	Πάρα πολύ	36	63.50	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	42	61.36	0,868
Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου	Πολύ	48	65.17	
	Πάρα πολύ	36	63.78	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	42	62.55	0,888
Μειωμένη κοινωνική συνοχή	Πολύ	48	65.39	
	Πάρα πολύ	36	62.10	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	42	67.57	0,092
Μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς	Πολύ	48	55.06	
	Πάρα πολύ	36	70.00	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	42	64.43	0,877
Φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων	Πολύ	48	61.53	
	Πάρα πολύ	36	65.04	
	Σύνολο	126		
	Αρκετά	42	65.48	0,861
Αύξηση των φορολογικών συντελεστών	Πολύ	48	63.50	
	Πάρα πολύ	36	61.19	
	Σύνολο	126		

Πίνακας 3.8 Συσχετίσεις των απόψεων των ερωτηθέντων με βάση το φύλο

	Φύλο	N	Mean Rank	p-value
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας στην Ελλάδα	Άντρας	55	65.15	0,634
	Γυναίκα	71	62.23	
	Σύνολο	126		
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα φοροδιαφυγής στην Ελλάδα	Άντρας	55	67.86	0,209
	Γυναίκα	71	60.12	
	Σύνολο	126		
Απώλεια φορολογικών εσόδων	Άντρας	55	56.88	0,057
	Γυναίκα	71	68.63	
	Σύνολο	126		
Κοινωνικές ανισότητες	Άντρας	55	61.90	0,645
	Γυναίκα	71	64.74	
	Σύνολο	126		
Μείωση δημοσίων επενδύσεων	Άντρας	55	62.57	0,790
	Γυναίκα	71	64.22	
	Σύνολο	126		
Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας	Άντρας	55	62.23	0,714
	Γυναίκα	71	64.49	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα	Άντρας	55	58.96	0,192
	Γυναίκα	71	67.01	
	Σύνολο	126		
Μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων	Άντρας	55	60.08	0,326
	Γυναίκα	71	66.15	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών	Άντρας	55	61.01	0,473
	Γυναίκα	71	65.43	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στην αγορά εργασίας	Άντρας	55	61.35	0,537
	Γυναίκα	71	65.16	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στην κατανάλωση και την αποταμίευση	Άντρας	55	65.35	0,595
	Γυναίκα	71	62.07	
	Σύνολο	126		
Ανισορροπία των τιμών στην αγορά	Άντρας	55	60.06	0,324
	Γυναίκα	71	66.16	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη	Άντρας	55	63.23	0,938
	Γυναίκα	71	63.71	
	Σύνολο	126		
Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής	Άντρας	55	63.75	0,941

ευημερίας	Γυναίκα	71	63.30	
	Σύνολο	126		
Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής	Άντρας	55	67.43	0,256
	Γυναίκα	71	60.46	
Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου	Σύνολο	126		
	Άντρας	55	64.86	0,692
Μειωμένη κοινωνική συνοχή	Γυναίκα	71	62.44	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς	Άντρας	55	65.39	0,587
	Γυναίκα	71	62.04	
Φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων	Σύνολο	126		
	Άντρας	55	62.03	0,672
Αύξηση των φορολογικών συντελεστών	Γυναίκα	71	64.64	
	Σύνολο	126		
Το φορολογικό σύστημα	Άντρας	55	63.75	0,944
	Γυναίκα	71	63.31	
Τη νομοθετική πολυπλοκότητα	Σύνολο	126		
	Άντρας	55	66.52	0,386
Τα νομοθετικά εμπόδια	Γυναίκα	71	61.16	
	Σύνολο	126		
Το πλαίσιο επενδύσεων	Άντρας	55	66.22	0,434
	Γυναίκα	71	61.39	
Τα επίπεδα εισφοράς φόρου και κοινωνικής ασφάλισης	Σύνολο	126		
	Άντρας	55	66.42	0,402
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα	Γυναίκα	71	61.24	
	Σύνολο	126		
Το ύψος των φορολογικών συντελεστών	Άντρας	55	60.13	0,333
	Γυναίκα	71	66.11	
Τα είδος των φόρων	Σύνολο	126		
	Άντρας	55	65.94	0,483
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα	Γυναίκα	71	61.61	
	Σύνολο	126		
Τα επίπεδα εισφοράς φόρου και κοινωνικής ασφάλισης	Άντρας	55	65.36	0,591
	Γυναίκα	71	62.06	
Το είδος των φόρων	Σύνολο	126		
	Άντρας	55	68.37	0,162
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα	Γυναίκα	71	59.73	
	Σύνολο	126		
Το είδος των φόρων	Άντρας	55	65.06	0,652
	Γυναίκα	71	62.29	
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα	Σύνολο	126		
	Άντρας	55	60.34	0,363
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα	Γυναίκα	71	65.95	

	Σύνολο	126		
Τις κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές	Άντρας	55	59.50	0,251
	Γυναίκα	71	66.60	
	Σύνολο	126		
Τη διαφθορά των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης	Άντρας	55	58.18	0,125
	Γυναίκα	71	67.62	
	Σύνολο	126		
Το ελλειπές αναδιανεμητικό όφελος του φορολογικού συστήματος	Άντρας	55	63.24	0,940
	Γυναίκα	71	63.70	
	Σύνολο	126		
Την πιθανότητα εντοπισμού και επιβολής κυρώσεων	Άντρας	55	65.55	0,553
	Γυναίκα	71	61.91	
	Σύνολο	126		
Την έλλειψη εμπιστοσύνης φορολογικής συμμόρφωσης άλλων	Άντρας	55	61.43	0,552
	Γυναίκα	71	65.11	
	Σύνολο	126		
Έλλειψη εμπιστοσύνης στις κυβερνητικές πολιτικές και στην πραγματική αξιοποίηση των καταβληθέντων φόρων από μέρους της κυβέρνησης	Άντρας	55	66.59	0,373
	Γυναίκα	71	61.11	
	Σύνολο	126		
Έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών στα πολιτικά πρόσωπα και στους κρατικούς θεσμούς	Άντρας	55	63.19	0,929
	Γυναίκα	71	63.74	
	Σύνολο	126		
Συλλογική νοοτροπία	Άντρας	55	62.57	0,788
	Γυναίκα	71	64.22	
	Σύνολο	126		
Έλλειψη προσωπικής φορολογικής ηθικής	Άντρας	55	61.31	0,528
	Γυναίκα	71	65.20	
	Σύνολο	126		
Μη επαρκείς ελεγκτικοί μηχανισμοί	Άντρας	55	62.25	0,719
	Γυναίκα	71	64.47	
	Σύνολο	126		

Πίνακας 3.9 Συσχετίσεις των απόψεων των ερωτηθέντων με βάση την ηλικία

	Ηλικία	N	Mean Rank	p-value
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας στην Ελλάδα	Έως 30	26	73.67	0,072
	31-40	25	66.70	
	41-50	28	53.18	
	51-60	27	54.35	
	61 και άνω	20	73.08	
	Σύνολο	126		
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα φοροδιαφυγής στην Ελλάδα	Έως 30	26	69.15	0,473
	31-40	25	60.14	
	41-50	28	70.36	
	51-60	27	55.72	
	61 και άνω	20	61.25	
	Σύνολο	126		
Απώλεια φορολογικών εσόδων	Έως 30	26	62.85	0,229
	31-40	25	59.54	
	41-50	28	76.05	
	51-60	27	55.26	
	61 και άνω	20	62.85	
	Σύνολο	126		
Κοινωνικές ανισότητες	Έως 30	26	62.65	0,737
	31-40	25	56.68	
	41-50	28	64.29	
	51-60	27	70.02	
	61 και άνω	20	63.23	
	Σύνολο	126		
Μείωση δημοσίων επενδύσεων	Έως 30	26	65.77	0,013
	31-40	25	67.40	
	41-50	28	47.98	
	51-60	27	79.13	
	61 και άνω	20	56.30	
	Σύνολο	126		
Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας	Έως 30	26	53.96	0,301
	31-40	25	68.14	
	41-50	28	57.71	
	51-60	27	68.72	
	61 και άνω	20	71.15	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα	Έως 30	26	69.37	0,130
	31-40	25	55.60	
	41-50	28	54.13	

	51-60	27	74.85	
	61 και άνω	20	63.55	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	66.12	0,866
	31-40	25	61.14	
Μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων	41-50	28	58.61	
	51-60	27	67.83	
	61 και άνω	20	64.05	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	57.31	0,246
	31-40	25	58.92	
Μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών	41-50	28	57.89	
	51-60	27	72.44	
	61 και άνω	20	73.05	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	62.98	0,768
	31-40	25	68.42	
Μεταβολές στην αγορά εργασίας	41-50	28	59.77	
	51-60	27	67.65	
	61 και άνω	20	57.65	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	66.25	0,742
	31-40	25	68.08	
Μεταβολές στην κατανάλωση και την αποταμίευση	41-50	28	66.05	
	51-60	27	58.07	
	61 και άνω	20	57.95	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	57.46	0,582
	31-40	25	57.24	
Ανισορροπία των τιμών στην αγορά	41-50	28	66.80	
	51-60	27	66.87	
	61 και άνω	20	70.00	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	58.92	0,771
	31-40	25	68.82	
Μειωμένη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη	41-50	28	67.21	
	51-60	27	59.20	
	61 και άνω	20	63.40	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	67.19	0,732
Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας	31-40	25	56.70	
	41-50	28	68.64	
	51-60	27	61.94	

	61 και άνω	20	62.10	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	62.12	0,544
	31-40	25	69.26	
Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής	41-50	28	57.39	
	51-60	27	59.83	
	61 και άνω	20	71.60	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	61.77	0,918
	31-40	25	63.90	
Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου	41-50	28	68.50	
	51-60	27	60.17	
	61 και άνω	20	62.75	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	64.60	0,592
	31-40	25	69.68	
Μειωμένη κοινωνική συνοχή	41-50	28	56.88	
	51-60	27	67.70	
	61 και άνω	20	57.95	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	66.79	0,300
	31-40	25	74.12	
Μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς	41-50	28	57.39	
	51-60	27	63.50	
	61 και άνω	20	54.50	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	77.06	0,168
	31-40	25	64.88	
Φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων	41-50	28	54.71	
	51-60	27	62.17	
	61 και άνω	20	58.25	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	50.73	0,312
	31-40	25	66.82	
Αύξηση των φορολογικών συντελεστών	41-50	28	69.43	
	51-60	27	65.04	
	61 και άνω	20	65.58	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	64.25	0,534
	31-40	25	65.58	
Το φορολογικό σύστημα	41-50	28	71.16	
	51-60	27	59.17	
	61 και άνω	20	55.05	

	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	61.87	0,115
	31-40	25	57.04	
Τη νομοθετική πολυπλοκότητα	41-50	28	76.71	
	51-60	27	54.06	
	61 και άνω	20	67.95	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	67.00	0,404
	31-40	25	73.58	
Τα νομοθετικά εμπόδια	41-50	28	59.46	
	51-60	27	60.80	
	61 και άνω	20	55.65	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	67.31	0,399
	31-40	25	54.26	
Το πλαίσιο επενδύσεων	41-50	28	62.27	
	51-60	27	61.98	
	61 και άνω	20	73.88	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	60.42	0,793
	31-40	25	69.90	
Το ύψος των φορολογικών συντελεστών	41-50	28	64.66	
	51-60	27	58.59	
	61 και άνω	20	64.50	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	65.46	0,947
	31-40	25	58.78	
Τα επίπεδα εισφοράς φόρου και κοινωνικής ασφάλισης	41-50	28	62.57	
	51-60	27	65.50	
	61 και άνω	20	65.45	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	57.62	0,874
	31-40	25	62.56	
Το είδος των φόρων	41-50	28	66.68	
	51-60	27	64.33	
	61 και άνω	20	66.75	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	58.48	0,865
	31-40	25	63.50	
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα	41-50	28	63.50	
	51-60	27	63.50	
	61 και άνω	20	70.03	
	Σύνολο	126		

	Έως 30	26	74.27	0,046
	31-40	25	64.70	
Τις κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές	41-50	28	57.64	
	51-60	27	70.91	
	61 και άνω	20	46.20	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	65.81	0,813
Τη διαφθορά των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης	31-40	25	63.80	
	41-50	28	57.07	
	51-60	27	63.78	
	61 και άνω	20	68.75	
	Σύνολο	126		
Το ελλιπές αναδιανεμητικό όφελος του φορολογικού συστήματος	Έως 30	26	70.54	0,573
	31-40	25	62.24	
	41-50	28	67.00	
	51-60	27	60.83	
	61 και άνω	20	54.63	
Σύνολο	Έως 30	26	70.27	0,340
	31-40	25	60.90	
	41-50	28	71.21	
	51-60	27	56.83	
	61 και άνω	20	56.15	
Την πιθανότητα εντοπισμού και επιβολής κυρώσεων	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	64.92	0,256
	31-40	25	76.70	
	41-50	28	58.21	
	51-60	27	59.98	
Την έλλειψη εμπιστοσύνης φορολογικής συμμόρφωσης άλλων	61 και άνω	20	57.30	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	68.23	0,951
	31-40	25	62.34	
	41-50	28	61.96	
Έλλειψη εμπιστοσύνης στις κυβερνητικές πολιτικές και στην πραγματική αξιοποίηση των καταβληθέντων φόρων από μέρους της κυβέρνησης	51-60	27	63.57	
	61 και άνω	20	60.85	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	62.46	0,518
	31-40	25	65.98	
Έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών στα πολιτικά πρόσωπα και στους κρατικούς θεσμούς	41-50	28	65.61	
	51-60	27	54.26	
	61 και άνω	20	71.28	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	53.02	0,451
Συλλογική νοοτροπία				

	31-40	25	63.36	
	41-50	28	65.13	
	51-60	27	70.26	
	61 και άνω	20	65.90	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	64.92	0,989
Έλλειψη προσωπικής φορολογικής ηθικής	31-40	25	64.98	
	41-50	28	63.48	
	51-60	27	63.48	
	61 και άνω	20	59.85	
	Σύνολο	126		
	Έως 30	26	58.02	0,341
Μη επαρκείς ελεγκτικοί μηχανισμοί	31-40	25	55.94	
	41-50	28	73.73	
	51-60	27	66.06	
	61 και άνω	20	62.30	
	Σύνολο	126		

Πίνακας 3.10 Συσχετίσεις των απόψεων των ερωτηθέντων με βάση το εκπαιδευτικό επίπεδο

	Εκπαιδευτικό επίπεδο	N	Mean Rank	p-value
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας στην Ελλάδα	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	70.60	0,354
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	65.31	
	Μεταπτυχιακό	35	55.35	
	Διδακτορικό	2	63.10	
	Σύνολο	126		
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα φοροδιαφυγής στην Ελλάδα	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	64.22	0,517
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	57.80	
	Μεταπτυχιακό	35	64.32	
	Διδακτορικό	2	71.00	
	Σύνολο	126		
Απώλεια φορολογικών εσόδων	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	72.83	0,314
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	63.84	
	Μεταπτυχιακό	35	60.35	
	Διδακτορικό	2	56.00	
	Σύνολο	126		
Κοινωνικές ανισότητες	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	57.05	0,627
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	64.74	
	Μεταπτυχιακό	35	63.50	
	Διδακτορικό	2	69.23	
	Σύνολο	126		
Μείωση δημοσίων επενδύσεων	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	51.33	0,142
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	64.74	
	Μεταπτυχιακό	35	63.50	
	Διδακτορικό	2	69.23	
	Σύνολο	126		
Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	59.05	0,460
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	63.60	
	Μεταπτυχιακό	35	69.91	
	Διδακτορικό	2	69.23	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	58.43	0,733
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	67.15	
	Μεταπτυχιακό	35	58.23	
	Διδακτορικό	2	70.04	
	Σύνολο	126		
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	64.66	

	Μεταπτυχιακό	35	62.65	
	Διδακτορικό	2	68.85	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	63.43	0,834
Μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	59.65	
	Μεταπτυχιακό	35	66.41	
	Διδακτορικό	2	66.00	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	62.66	0,958
Μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	65.29	
	Μεταπτυχιακό	35	64.20	
	Διδακτορικό	2	60.58	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	61.09	0,950
Μεταβολές στην αγορά εργασίας	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	65.06	
	Μεταπτυχιακό	35	62.26	
	Διδακτορικό	2	65.52	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	63.10	0,380
Μεταβολές στην κατανάλωση και την αποταμίευση	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	62.36	
	Μεταπτυχιακό	35	71.20	
	Διδακτορικό	2	55.29	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	59.53	0,911
Ανισορροπία των τιμών στην αγορά	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	64.88	
	Μεταπτυχιακό	35	63.83	
	Διδακτορικό	2	65.54	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	62.53	0,814
Μειωμένη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	60.33	
	Μεταπτυχιακό	35	68.08	
	Διδακτορικό	2	63.67	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	62.19	0,985
Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	64.20	
	Μεταπτυχιακό	35	64.83	

	Διδακτορικό	2	62.08	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	56.05	0,038
Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	55.63	
	Μεταπτυχιακό	35	76.05	
	Διδακτορικό	2	68.38	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	62.47	0,546
Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	69.25	
	Μεταπτυχιακό	35	62.29	
	Διδακτορικό	2	56.83	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	64.53	0,600
Μειωμένη κοινωνική συνοχή	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	68.84	
	Μεταπτυχιακό	35	59.26	
	Διδακτορικό	2	59.19	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	60.24	0,598
Μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	65.86	
	Μεταπτυχιακό	35	68.14	
	Διδακτορικό	2	57.13	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	62.52	0,597
Φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	62.34	
	Μεταπτυχιακό	35	69.91	
	Διδακτορικό	2	57.81	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	63.50	0,969
Αύξηση των φορολογικών συντελεστών	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	61.43	
	Μεταπτυχιακό	35	64.76	
	Διδακτορικό	2	65.23	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	65.29	0,602
Το φορολογικό σύστημα	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	64.48	
	Μεταπτυχιακό	35	66.85	
	Διδακτορικό	2	55.10	

	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	54.79	0,245
Τη νομοθετική πολυπλοκότητα	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	64.91	
	Μεταπτυχιακό	35	71.95	
	Διδακτορικό	2	60.04	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	63.83	0,673
Τα νομοθετικά εμπόδια	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	58.75	
	Μεταπτυχιακό	35	68.76	
	Διδακτορικό	2	63.79	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	56.40	0,267
Το πλαίσιο επενδύσεων	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	65.14	
	Μεταπτυχιακό	35	71.86	
	Διδακτορικό	2	57.85	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	62.81	0,899
Το ύψος των φορολογικών συντελεστών	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	64.50	
	Μεταπτυχιακό	35	60.32	
	Διδακτορικό	2	67.04	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	62.50	0,421
Τα επίπεδα εισφοράς φόρου και κοινωνικής ασφάλισης	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	70.75	
	Μεταπτυχιακό	35	59.17	
	Διδακτορικό	2	58.58	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	55.05	0,458
Το είδος των φόρων	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	68.20	
	Μεταπτυχιακό	35	65.17	
	Διδακτορικό	2	63.58	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	57.50	0,436
Τον τρόπο διακυβέρνησης του δημόσιου τομέα	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	60.24	
	Μεταπτυχιακό	35	70.09	
	Διδακτορικό	2	67.13	
	Σύνολο	126		

	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	63.50	0,710
Τις κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	62.65	
	Μεταπτυχιακό	35	68.59	
	Διδακτορικό	2	57.92	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	64.02	0,810
Τη διαφθορά των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	62.94	
	Μεταπτυχιακό	35	59.86	
	Διδακτορικό	2	68.81	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	63.95	0,204
Το ελλειπές αναδιανεμητικό όφελος του φορολογικού συστήματος	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	59.89	
	Μεταπτυχιακό	35	73.47	
	Διδακτορικό	2	55.27	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	69.53	0,398
Την πιθανότητα εντοπισμού και επιβολής κυρώσεων	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	60.18	
	Μεταπτυχιακό	35	67.74	
	Διδακτορικό	2	55.92	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	65.78	0,548
Την έλλειψη εμπιστοσύνης φορολογικής συμμόρφωσης άλλων	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	57.23	
	Μεταπτυχιακό	35	65.23	
	Διδακτορικό	2	68.83	
	Σύνολο	126		
Έλλειψη εμπιστοσύνης στις κυβερνητικές πολιτικές και στην πραγματική αξιοποίηση των καταβληθέντων φόρων από μέρους της κυβέρνησης	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	67.26	0,725
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	59.90	
	Μεταπτυχιακό	35	61.35	
	Διδακτορικό	2	67.92	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	63.90	0,243
Έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών στα πολιτικά πρόσωπα και στους κρατικούς θεσμούς	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	61.41	
	Μεταπτυχιακό	35	57.06	
	Διδακτορικό	2	75.35	
	Σύνολο	126		

	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	67.84	0,776
Συλλογική νοοτροπία	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	59.49	
	Μεταπτυχιακό	35	63.17	
	Διδακτορικό	2	65.40	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	72.45	0,257
Έλλειψη προσωπικής φορολογικής ηθικής	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	58.74	
	Μεταπτυχιακό	35	58.02	
	Διδακτορικό	2	68.17	
	Σύνολο	126		
	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	29	67.48	0,256
Μη επαρκείς ελεγκτικοί μηχανισμοί	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	60	56.98	
	Μεταπτυχιακό	35	60.68	
	Διδακτορικό	2	73.44	
	Σύνολο	126		

Πίνακας 3.11 Συσχετίσεις των απόψεων των ερωτηθέντων με βάση την ιδιότητά τους

	Ιδιότητα	N	Mean Rank	p-value
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα παραοικονομίας στην Ελλάδα	Εργαζόμενος	63	63.17	0,913
	Πολίτης	63	63.83	
	Σύνολο	126		
Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι υφίσταται ζήτημα φοροδιαφυγής στην Ελλάδα	Εργαζόμενος	63	63.40	0,975
	Πολίτης	63	63.60	
	Σύνολο	126		
Απώλεια φορολογικών εσόδων	Εργαζόμενος	63	62.85	0,832
	Πολίτης	63	64.15	
	Σύνολο	126		
Κοινωνικές ανισότητες	Εργαζόμενος	63	65.51	0,512
	Πολίτης	63	61.49	
	Σύνολο	126		
Μείωση δημοσίων επενδύσεων	Εργαζόμενος	63	59.28	0,168
	Πολίτης	63	67.72	
	Σύνολο	126		
Μειωμένα προγράμματα κοινωνικής βοήθειας	Εργαζόμενος	63	65.58	0,497
	Πολίτης	63	61.42	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη οικονομική αποδοτικότητα	Εργαζόμενος	63	64.16	0,829
	Πολίτης	63	62.84	
	Σύνολο	126		
Μη αποτελεσματική κατανομή πλούτου και πόρων	Εργαζόμενος	63	62.01	0,626
	Πολίτης	63	64.99	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στο διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών	Εργαζόμενος	63	63.49	0,998
	Πολίτης	63	63.51	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στην αγορά εργασίας	Εργαζόμενος	63	63.10	0,895
	Πολίτης	63	63.90	
	Σύνολο	126		
Μεταβολές στην κατανάλωση και την αποταμίευση	Εργαζόμενος	63	62.43	0,726
	Πολίτης	63	64.57	
	Σύνολο	126		
Ανισοροπία των τιμών στην αγορά	Εργαζόμενος	63	61.87	0,594
	Πολίτης	63	65.13	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη	Εργαζόμενος	63	65.40	0,534
	Πολίτης	63	61.60	
	Σύνολο	126		

Μη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας	Εργαζόμενος	63	61.28	0,465
	Πολίτης	63	65.72	
	Σύνολο	126		
Μη βέλτιστη άσκηση κοινωνικής πολιτικής	Εργαζόμενος	63	64.36	0,778
	Πολίτης	63	62.64	
	Σύνολο	126		
Αναποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου	Εργαζόμενος	63	62.94	0,855
	Πολίτης	63	64.06	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη κοινωνική συνοχή	Εργαζόμενος	63	65.22	0,574
	Πολίτης	63	61.78	
	Σύνολο	126		
Μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς	Εργαζόμενος	63	66.64	0,305
	Πολίτης	63	60.36	
	Σύνολο	126		
Φορολογικές επιβαρύνσεις ορισμένων ομάδων φορολογουμένων	Εργαζόμενος	63	63.43	0,981
	Πολίτης	63	63.57	
	Σύνολο	126		
Αύξηση των φορολογικών συντελεστών	Εργαζόμενος	63	64.16	0,830
	Πολίτης	63	62.84	
	Σύνολο	126		
Το φορολογικό σύστημα	Εργαζόμενος	63	63.60	0,973
	Πολίτης	63	63.40	
	Σύνολο	126		
Τη νομοθετική πολυπλοκότητα	Εργαζόμενος	63	65.17	0,587
	Πολίτης	63	61.83	
	Σύνολο	126		
Τα νομοθετικά εμπόδια	Εργαζόμενος	63	60.58	0,340
	Πολίτης	63	66.42	
	Σύνολο	126		
Το πλαίσιο επενδύσεων	Εργαζόμενος	63	59.77	0,222
	Πολίτης	63	67.23	
	Σύνολο	126		
Το ύψος των φορολογικών συντελεστών	Εργαζόμενος	63	66.75	0,286
	Πολίτης	63	60.25	
	Σύνολο	126		
Τα επίπεδα εισφοράς φόρου και κοινωνικής ασφάλισης	Εργαζόμενος	63	62.09	0,645
	Πολίτης	63	64.91	
	Σύνολο	126		
Το είδος των φόρων	Εργαζόμενος	63	65.79	0,454
	Πολίτης	63	61.21	
	Σύνολο	126		
Τον τρόπο διακυβέρνησης του	Εργαζόμενος	63	62.81	0,822

δημόσιου τομέα	Πολίτης	63	64.19	
	Σύνολο	126		
Τις κυβερνητικές δημοσιονομικές πολιτικές	Εργαζόμενος	63	64.10	0,844
	Πολίτης	63	62.90	
	Σύνολο	126		
Τη διαφθορά των υπαλλήλων της δημόσιας διοίκησης	Εργαζόμενος	63	64.57	0,726
	Πολίτης	63	62.43	
	Σύνολο	126		
Το ελλειπές αναδιανεμητικό όφελος του φορολογικού συστήματος	Εργαζόμενος	63	60.77	0,373
	Πολίτης	63	66.23	
	Σύνολο	126		
Την πιθανότητα εντοπισμού και επιβολής κυρώσεων	Εργαζόμενος	63	64.13	0,835
	Πολίτης	63	62.87	
	Σύνολο	126		
Την έλλειψη εμπιστοσύνης φορολογικής συμμόρφωσης άλλων	Εργαζόμενος	63	63.50	1,000
	Πολίτης	63	63.50	
	Σύνολο	126		
Έλλειψη εμπιστοσύνης στις κυβερνητικές πολιτικές και στην πραγματική αξιοποίηση των καταβληθέντων φόρων από μέρος της κυβέρνησης	Εργαζόμενος	63	64.10	0,844
	Πολίτης	63	62.90	
		126		
	Σύνολο			
Έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών στα πολιτικά πρόσωπα και στους κρατικούς θεσμούς	Εργαζόμενος	63	64.62	0,714
	Πολίτης	63	62.38	
	Σύνολο	126		
Συλλογική νοοτροπία	Εργαζόμενος	63	58.84	0,125
	Πολίτης	63	68.16	
Έλλειψη προσωπικής φορολογικής ηθικής	Σύνολο	126		
	Εργαζόμενος	63	68.06	0,136
	Πολίτης	63	58.94	
Μη επαρκείς ελεγκτικοί μηχανισμοί	Σύνολο	126		
	Εργαζόμενος	63	60.45	0,320
	Πολίτης	63	66.55	
	Σύνολο	126		

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Βαβούρας, Ι.Σ., Ν. Καραβίτης και Α. Τσούχλου (1990), “Μια έμμεση μέθοδος εκτίμησης του μεγέθους της παραοικονομίας και εφαρμογή της στην περίπτωση της Ελλάδας”, στο: Ι.Σ. Βαβούρας (επιμ.), Παραοικονομία, Εκδόσεις Κριτική, 367-379, Αθήνα.

Ράπανος, Β. Θ., & Καπλάνογλου, Γ. (2014), Φορολογία και οικονομική ανάπτυξη. Η περίπτωση της Ελλάδας, Συλλογικός Τόμος της Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών: Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής, 609-638.

Ξενόγλωσση

Cahaya, N. D. N., Made, S., & Zaki, B. (2018), The determinants perception of tax evasion ethics, RJOAS, 1(73), 106-116.

Deb, R., & Chakraborty, S. (2017), Tax Perception and Tax Evasion, IIM Kozhikode Society & Management Review, 6(2), 174-185.

Feld, L.P. and B.S. Frey (2007), Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation, Law and Policy 29/1, pp. 102-120.

Freire-Seren, M. J., & Panades I Marti, J. (2013), Tax Avoidance, Human Capital Accumulation and Economic Growth, Economic Modelling, 30, 22-29.

Frey, B. S., & Torgler, B. (2007), Tax Morale and Conditional Cooperation, Journal of Comparative Economics, 35(1), 136-159.

Gërzhani, K., & Wintrobe, R. (2021), Understanding tax evasion: Combining the public choice and new institutionalist perspectives. Στο: E. Douarin & O.Havrylyshyn (Eds.), Handbook of Comparative Economics (σελ. 785-810). New York: Springer.

Gupta, R. (2009), An empirical study of demographics of perceptions of tax evasion in New Zealand, Journal of Australian Taxation, 12(1), 1-40.

- Hammar, H., Jagers, S., C., & Nordblom, K. (2009), Perceived tax evasion and the importance of trust, *The Journal of Socio-Economics*, 38(2), 238-245.
- Islam, A., Rashid, H. U., Hossain, S. Z., & Hashmi, R. (2020), Public policies and tax evasion: evidence from SAARC countries, *Heliyon*, 6, e05449.
- Kanniainen, V., J. Pääkönen and F. Schneider (2004), Fiscal and Ethical Determinants of Shadow Economy: Theory and Evidence, Discussion Paper, Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz, Linz, Austria.
- Katsios, S. (2006), The shadow economy and corruption in Greece, *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 1, 61-80.
- Moore, M. (2004), Revenues, State Formation and the Quality of Governance in Developing Countries, *International Political Science Review*, 25(3), 297-319.
- Rantelangi, C., & Majid, N. (2017), Factors that Influence the Taxpayers' Perception on the Tax Evasion, *Advances in Economics, Business and Management Research*, 35, 219-225.
- Schneider, F., & Williams, C. C. (2013), *The shadow economy*, London: The Institute of Economic Affairs.
- Schneider, F., Raczkowski, K., & Mróz, B. (2015), Shadow economy and tax evasion in the EU, *Journal of Money Laundering Contro*, 18(1), 34-51.
- Schneider, F., Kirchler, E., & Maciejovsky, B. (2001), Social Representations on Tax Avoidance, Tax Evasion, and Tax Flight: Do Legal Differences Matter?, Johannes Kepler University of Linz.
- Tan, M. L. & Chin-Fatt, C. (2000), The Impact of Tax Knowledge on the Perceptions of Tax Fairness and Attitudes Towards Compliance, *Asian Review of Accounting*, 8(1), 44-58.
- Tan, S. K., Lau, C., Kassim, A. A., & Salleh, M. F. M. (2021), The Moderating Effect of Individual Taxpayers' Education Level on Ethical Perception and Tax Compliance Behaviour in Peninsular Malaysia, *International Journal Of Academic Research In Accounting, Finance And Management Sciences*, 11(1), 167-182.

Varvarigos, D. (2015), Cultural Norms, the Persistence of Tax Evasion, and Economic Growth, Working Paper no 15/10, University of Leicester.

Vasardani, M. (2011), Tax evasion in Greece: An overview, Bank of Greece Economic Bulletin, 35, 15-24.

Διαδικτυακές πηγές

Broumas, A. (2017), Η Φοροδιαφυγή στην Ελληνική Νομοθεσία, Ανακτήθηκε από: <https://lawandtech.eu/2017/08/11/tax-evasion-greece/>

Διανέοσις (2018), Η φορολογία Εισοδήματος στην Ελλάδα. Συγκριτική Ανάλυση και Προτάσεις Αναμόρφωσης, Ανακτήθηκε από: http://iobe.gr/docs/research/RES_29042018_REP_GR.pdf

Λώλος, Σ. (1987), «Παραοικονομία»: σκέψεις και προσεγγίσεις, Σύγχρονα Θέματα, 30(1), 7-10.

Ναυτεμπορική (2019), Οι υψηλοί φόροι έφεραν χαμηλά έσοδα, Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/1542776>

Χαλόφτης, Γ. Ν. (χ.χ.), Παραοικονομία και φοροδιαφυγή στην Ελλάδα εν μέσω οικονομικής κρίσης & συνέπειές της, Ανακτήθηκε από: https://www.bep.gr/assets/files/PARAOIKONOMIA_PRESENTATION.pdf

Χατζηνικολάου, Π. (2020), Χάθηκαν 115 δις. ευρώ από ΦΠΑ σε 19 χρόνια λόγω φοροδιαφυγής, Ανακτήθηκε από: <https://www.kathimerini.gr/economy/561075940/chathikan-115-dis-eyro-apo-fpa-se-19-chronia-logo-forodiygis/>

Dule, H, (2020), Effects of tax evasion on economic , Ανακτήθηκε από: <https://www.researchgate.net/profile/Happiness-Dule/publication>

Alm, J. (2012) “Measuring, explaining, and controlling tax evasion: Lessons from theory, experiments, and field studies.” International Tax and Public Finance 19(1): 54–77, Ανακτήθηκε από: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10797-011-9171-2.pdf>

- Alm, J. (2014), Tax evasion, labor market effects, and income distribution, Ανακτήθηκε από: <https://wol.iza.org/uploads/articles/91/pdfs/tax-evasion-labor-market-effects-and-income-distribution.pdf>
- Blaufus, K., Braune, M., Hundsdoerfer, J., & Jacob, M. (2015), Does legality matter? The case of tax avoidance and evasion, arqus Discussion Paper, No. 193, Arbeitskreis Quantitative Steuerlehre (arqus), Berlin, Ανακτήθηκε από: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/121168/1/837148987.pdf>
- Demalijaj Ukaj, S. (2014), Tax Evasion and the Impact on Economic Growth. Acta Universitatis Danubius, 10(6), Ανακτήθηκε από: <http://journals.univ-danubius.ro/index.php/oconomica/article/view/2614/2618>
- Fochmann, M., Kiesewetter, D., Blaufus, K., Hundsdoerfer, J., & Weimann, J. (2010), Tax Perception: An empirical survey, arqus Discussion Paper, No. 99, Arbeitskreis Quantitative Steuerlehre (arqus), Berlin. Ανακτήθηκε από: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/39063/1/622872540.pdf>
- Gomez Sabaini, J. C., & Jimenez, J. P. (2012), Tax structure and tax evasion in Latin America, Ανακτήθηκε από: https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/5350/S1200023_en.pdf?sequence=1
- Institute of Economic Research (2014), Tax Compliance and Evasion, Ανακτήθηκε από: https://www.ic.keio.ac.jp/en/download/jjwbgsp/description/F7_Tax%20Compliance%20and%20Evasion.pdf
- Kirchler, E., Maciejovsky, B., & Schneider, F. (2001), Everyday Representations of Tax Avoidance, Tax Evasion, and Tax Flight: Do Legal Differences Matter?, Ανακτήθηκε από: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/62764/1/725370939.pdf>
- OECD (2017), Shining Light on the Shadow Economy: Opportunities and Threats, Ανακτήθηκε από: <https://www.oecd.org/tax/crime/shining-light-on-the-shadow-economy-opportunities-and-threats.pdf>
- Schneider, F. (2012), The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know?, Ανακτήθηκε από: <http://ftp.iza.org/dp6423.pdf>

Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2010), Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007, Ανακτήθηκε από: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf>